
Bidrag
til Fremstilling af det danske Kiøbstadvæsen
under Kongerne Christian III. og Frederik II.,

af

B. B. Jacobsen,

Justitsraad og Committeret i det kongelige Rentekammer.

De efterfølgende smaa Afhandlinger ere udarbejdede med den Bestemmelse, at de skulde udgiøre Dele af et temmelig vidtløftigt Værk om Kiøbstadvæsenet i Danmark under Christian den 3die og Frederik den 2den, hvilket Værk igien skulde henhøre til den Række af Arbejder, hvorved jeg forlangst havde betænkt at meddele en Fremstilling af den indvortes Historie under de nydnævnte tvende Konger. Jeg maa desaaarsag, som ved min tidligere i dette Tidsskrift offentliggjorte Afhandling „om de kongelige Natshold, Borgeleier og Giæsteri“, henvise til Fortalen til mit i Aaret 1833 udgivne Skrift om Skattevæsenet under hine to Konger, hvor man vil finde Forklaringen over, at et saa kort Tidrum er valgt, og at der til dets Oplysning alene er meddeelt hvad det selv frembød, uden at Hensyn er tagen til vor mulige Kundskab om ældre eller yngre Tider. Jeg skal kun endnu bemærke, at jeg til de her meddeelte Undersøgelser igien har været saa heldig at finde en ny Kilde, ved Siden af Cancelliets Protocoller og de enkelte Underretninger fra trykte Skrifter, i nogle Kiøbstæders ældste „Byes-Bøger“, af hvilke især de hellsingørske, der hidtil aldrig have været benyttede, og, i det mindste de ældre af dem, sandsynligviis aldrig været gienneuseete af Noget, have skaffet mig en særdeles omfattende Mængde af den Detail-Kundskab, som man ellers i høi Grad havde maattet savne. Her kan jeg kun i Almindelighed berøre denne Kundskabs-Kilde, og foreløbigen pttre min Taknemlighed for den mig ved Meddelelsen viste Benvillie; men jeg forbeholder mig, i sin Tid at give udførligere Underretning om hine Bøgers Bestaaenhed, Indretning o. s. v.

I. Hvilke Byer vare Kiøbstæder i denne Periode?

Man har oftere været i Uvisshed, om en eller anden By var at betragte som Kiøbstad, eller om den maatte udelukkes fra dette Begreb. Vore Forsædte selv synes nu og da at have været vaklende i deres Anskuelse i denne Henseende, og navnlig skundom, ved visse Leiligheder, at have behandlet saadanne Byer som Kiøbstæder, hvilke de til andre Tider ikke have erkjendt derfor. Men naar det saaledes endog hos de daværende Samtidige kunde falde vanskeligt at drage en Skielinie, maa det naturligtvis endnu blive mere vanskeligt for os, efter Aarhundreders Forløb, at bringe det allerede dengang Dunkle og Tvivlsomme til klar Afgiørelse. Naar man imidlertid seer hen til den Maade, hvorpaa Kiøbstæderne fra først af maae have uddannet sig, og de Retninger, hvori de senere udviklede sig, er det vist, at en Uddragelse fra det almindeligere Communevæsen og fra den ellers sædvanlige Jurisdiction i Districtet, hvortil Byen efter sin Beliggenhed hørte, under særegne Embedsmænd eller Øvrighed, maatte være et almindeligt Kiendetegn paa en Kiøbstad. Hvad der fornemmelig havde bragt de Menneskers Samliv tilveie, der udgjorde Stadens Indvaanere, maatte være de Arter af Beskæftigelser eller Næringsdrifter, hvis Udvikling mere end andres gjøre en samlet Bosættelse af Mange paa eet Sted nødvendig, nemlig Handel og Haandværk, tildeels vel ogsaa Fiskeri drevet i viid Omfang. Disse Næringsveie, og især Handelen, krævede igien særegne, exclusive Privilegier og Benaadninger. Under den videre Uddannelse af Kiøbstadsvæsenet maatte dernæst i hine Tider, i Særdeleshed med Hensyn til visse Forhold ogsaa udenfor de alt berørte, en særegen Lovgivning efterhaanden blive fornøden; Politieforskrifter bleve her onstelige eller nødvendige, i et videre Omfang end paa Landet;

Straffebestemmelser for mange Forbrydelser, hvortil det snevrere Samliv frembød større Leilighed og Fristelse, maatte blive strengere; Landets almindelige Love i Henseende til Arveretten maatte modificeres, hvor Besiddelsen af Jorb ikke havde den Betydning som paa Landet; og saaledes meget mere. En nødvendig Folge af alle disse særegne Forhold, Interesser og Retsregler blev da ogsaa, at Rigsstæderne maatte, naar alle Rigtets Indvaanere ved deres Repræsentanter traadte sammen, komme til at danne en særegen Klasse eller Stand. Hertil er at føie, som ydre, mindre tilforladelige Kiendetegn, Benævnelserne: Rigsstad og Borgere, samt endelig Lister og Fortegnelser over Rigsstæder, der, affattede paa hiin Tid i en eller anden Anledning, endnu findes bevarede.

Naar alle hine Kiendemærker ere tilstede i Henseende til en By, ere vi sikke nok paa, at den virkelige var en Rigsstad. Men næsten hvert eneste, enkelt for sig, kan være forhaanden uden at give os Visshed for at den fuldstændigen hørte til denne Klasse. Ogsaa de talrige Landbirkker vare unddragne fra den almindelige Jurisdiction, ikke at tale om at endogsaa enkelte Landsbyer, endnu til henimod Slutningen af det 16de Aarhundrede, med Hensyn til Retsvæsenet ikke hørte til nogen større Landcommune, Herred eller Virk, men søgte Ting for sig selv. Borgermestere og Raad, samt Indkaldelse til Rigsdage, seer man ommeldte ved Byer, for hvis Berettigelse til at henregnes blandt Rigsstæder man ellers ikke har noget Beviis, men snarere Grund til Tvivl. Enkelte Landdistricter forvundtes i Henseende til Handel og Seilads, samt Fiskeri, Privilegier, der kom Rigsstædernes nær. Fremdeles havde visse Egne paa Landet adskillige Særegenheder i Lov og Ret, skiondt vel ikke saa omfattende. Endelig vare ogsaa Benævnelserne paa Personer, især „Borgere“ og „Bønder“, vakkende, og selv paa de ovenfor

ommeldte Fortegnelser over Kjøbstæderne kunne vi ingenlunde stole¹⁾.

Hvormange, eller hvilke af hine Kiendemerker der da maatte havees samlede, for at en af hine Eiders Byer skulde kunne kaldes en Kjøbstad, vilde vel have været vanskeligt at bestemme i hine Eider selv, og er endnu vanskeligere for os. Almindelige Regler skulle vi derfor ikke opstille, men kun bemærke, at ordentligviis vilde de sidstnævnte blandt hine criteria være at ansee som de svageste.

Det er forresten ikke faa Byer, med Hensyn til hvilke en Prove kan være fornøden, naar Talen er om det Tidrum, vi her omhandle. Om adskillige er det overhovedet uvist, om de nogeninde havde været Kjøbstæder; om andre hvorvidt de vare det endnu paa hñin Tid; atter i Henseende til andre, der afverlende horte til Kjøbstæderne og igjen berøvedes Kjøbstadsret i denne Periode, kan det være en Gienstand for Undersøgelse, paa hvilke Eider dette sidste var Tilfældet. Undertiden var Nebulæggelsen af en By som Kjøbstad begrundet i en udtrykkelig Befaling, der igjen havde sit Udspring af en meer eller mindre

¹⁾ Paa en Liste af Marts 1561 (Cancelliets Tegnelser 7, 652—53), der er overstrevet „Antal af Baadsmand at fordrø af Kjøbstæderne i Sjælland og Smaalændene“ forekomme saaledes Gilleleie og „Brondehoffve“ paa Møen, hvoraf utvivlsomt ingen nogeninde har været Kjøbstad; ja endog adskillige Lehn, saasom Krogen, findes der anførte. Paa de allerfleste, om ikke alle, Fortegnelser paa Kjøbstæder fra Christian den 3des og Frederik den 2dens Tid, som jeg har affkrevet — og det er mange — er snart en, snart en anden virkelig Kjøbstad udeladt, enten ved Forglemmelse eller med Hlid; i sidste Tilfælde fordi der vare særegne Grunde til at den eller de ikke skulde tages med ved den Leilighed. Selv blandt de Byer, der under Navn af Kjøbstæder opregnes i Intimationen til den københavnske Recess af 1536, og fra hvilke Deputerede havde mødt paa Rigsdagen, have upaatvivleligen flere, saaledes som man vil see af det herefter Følgende, i det Høieste været hvad vi nu vilde kalde Flækker, med mere eller mindre Kjøbstadnærning.

vel motiveret Anskuelse af at den var overflødig, eller endog skadelig, enten for andre allerede tilværende Kiøbstæders Flor, eller for en paatænk, vordende Kiøbstads Udvikling og Fremvært. Men ikke sielden sank en ældre Kiøbstad, enten ved Ildbrand, Krigsulykker, eller værlende Omstændigheder, der bragte andre Byer i Opkomst m. m., snart pludseligt, snart successive, saaledes i Folketal og Belfærd, at dens Indvaanere ikke længere kunde i nogen tilstrækkelig Grad benytte Kiøbstædernes egentlige Næringsveie, navnlig Handel, og altsaa ikke kunde nyde godt af de til disse Næringsveie knyttede Privilegier, der skulde opveie de Byer, som paahvilede Kiøbstæderne, og som i Almindelighed maatte blive tungere for en By, jo færre Borgere der bleve tilbage til at bære dem.

Man vil imidlertid ikke let kunne skrive noget Grundigt og Omfattende om Kiøbstadvæsenet paa en vis Tid, uden at man først har det saavidt muligt klart for sig, hvilke Byer der dengang vare Kiøbstæder, og fra hvis Historie og Retshold man derfor maa hente sine Efterretninger. En saadan Undersøgelse har, hvad den her omhandlede Periode angaaer, endnu en anden Interesse, som vi her blot skulle berøre; den giver nemlig, strax ved Indgangen, et særdeles anskueligt Billede af det Usikre og Vækkende allerede i selve Byernes Tilværelse paa hiin Tid; en Usikkerhed, der siden viser sig i mange andre Forhold og under mange andre Former som det Factiske i Modsætning til det Retlige, eller som Forskielligheder for de enkelte Byer, grundede deels i deres særegne Retter og Vedtægter, og deels i tilfældige Omstændigheder; alt paa en Tid, hvor kun faa almindelige Bestemmelser vare fremtraadte eller blevne gieldende for alle Kiøbstæder.

Men førend jeg omtaler de enkelte Stæder, som ville komme i Betragtning ved Undersøgelsen af det Spørgsmaal, hvilke Byer der dengang vare Kiøbstæder: skal jeg først her,

samlet paa eet Sted, give en Fortegnelse paa alle de Byer, som i det mindste til en eller anden Tid af denne Periode anførtes iblandt, eller kunne antages at være anførte som, eller bestemte til at henføres imellem de danske Kiøbstæder. Denne Fortegnelse, hvorpaa dog ogsaa ere anførte nogle faa Byer, der ikke i selve denne Periode, men vel i de nærmest forud for samme Tidrum forløbne Decennier, mere eller mindre bestemt findes omtalte som Kiøbstæder, stemmer i øvrigt, som man efter det allerede Anførte kan slutte, ikke ganske med nogen enkelt af de forommeldte Lister, der hver for sig kun angaaer et enkelt Tidspunkt og Tilstanden i samme.

De ovenberørte Byer ere følgende:

I **Halland**: Kongsbäck, Wardberg (Gammel- og Ny-), Falkenberg (Gammel- og Ny-), Halmstad, Easholm, Gaasfel.

I **Skåne**: Vostad, Engelholm, Helsingborg, Landskrone, Lund, Malmö, Karlebo, Siirkjøbing, Sommerup, Falsterbo, Skanör, Trælleborg, Ystad, Væ, Åus eller Åhåus.

I **Bleking** (el. Blegind, som det i ældre Tid altid skrives): Sjövisborg, Elleholm, Rodneby, Lyåå, Åusser, Næræby.

Paa **Gulland**: Visby.

Paa **Bornholm**: Hasle, Ronne, Nørø, Svannike, Nakirkeby.

I **Siælland**: Kiøbenhavn, Helsingør, Søborg, Slangerup, Hillerød, Roeskilde, Holbæk, Nykiøbing, Kalundborg, Korsør, Skielvær, Slagelse, Ringsted, Næstved, Vordingborg, Præsto, Heddinge, Kjøge.

Paa **Møen**: Stege.

Paa **Falster** og **Lolland**: Stubbekjøbing, Nykiøbing, Sarkjøbing, Maribo, Nakstou, Rødby, Nysted.

Paa **Langeland**: Rudkiøbing.

I Fyen: Nyborg, Kierteminde, Bogense, Middelfart, Nisens, Faaborg, Spøndborg, Odense.

I Jylland: Kolding, Veile, Horsens, Aarhus, Skanderborg, Ebeltoft, Gretnaa, Randers, Mariager, Hobro, Dokkedal, Sæby, Skagen, Hjørring, Nykiøbing, Thisted, Høore, Lemvig, Holstebro, Ringkøbing, Varde, Ribe, Rye, Viborg, Aalborg, Ribe.

De paa denne Fortegnelse i Trykken udmærkede Byer ere de, som vi skulle omhandle paa de nærmest følgende Blade.

Uf alle Rigets daværende Kiøbstæder var det især Fleertallet af dem, som laae i Jylland, der — ligesom de uden Tvivl lede allermæst i den ødelæggende Krig, som i syv Aar af denne Periode udtærede Riget — ogsaa i Fredstider vare Omskiftninger mæst undergivne.

Kongsbæk, den første af disse Stæder, vi skulle omtale, blev allerede nedlagt af Christian den 3die. Befalingen derom har jeg vel ikke fundet; men Sagen selv erfares af et Brev af 8 Octbr. 1557²⁾, der indeholder, at, efterat Kongsbæk for nogen Tid siden blev „øde lagt“ (nedlagt), og de Borgere, som boede der, paalagte at flytte til Wardberg, for der at bruge deres Handel og Kiøbmandskab, var den største Deel af Kongsbæks Mændene, — der maac antages at være dragne til Wardberg, — igien flyttede ud dersfra, saa at hverken Kongen, eller nogen af Kiøbstæderne, havde Profit eller Gavn deraf. Derfor havde en Anders Odesen, ved at andrage dette for Kongen, begieret at han igjen maatte flytte til Kongsbæk, boe der, og nyde den Jord og Eiendom, han kunde bevise havde tilhørt hans Fader med Rette. Det tillades ham nu, ved det ovennævnte Brev, at

²⁾ Cancellie-Tegnelse 5, 273—74.

drage til Kongsbæk, der at bygge og boe samt bruge Handel, og Kjøbmandskab, indtil Kongen anderledes maatte bestemme; hvorhos vedkommende Lehnsænd paalagdes at hjælpe Odsen med Hensyn til den omhandlede Eiendom saameget som Ret kunde være. Mæret derefter blev Kongsbæk, ved Brev af 23 Februar 1558³⁾, igien restitueret som Kjøbstad, og fik sine gamle Privilegier tilbage. Naar den saaledes omhandlede, i 1558 igien ophævede, Nedlæggelse af Kongsbæk gik for sig, veed jeg, som alt berørt, ikke med Sikkerhed. Medens Byen endnu forekommer paa Kjøbstad-Lister fra 1536 og 1537⁴⁾, savnes den derimod paa lignende Fortegnelser fra 1545⁵⁾ og de følgende Aar, ligesom jeg ei heller finder Noget i mine Uddrag om denne By i den nykommeldte Tid. Sin Nedlæggelse maa saaledes uden tvivl være foregaaet snart efter 1537. I øvrigt er den ogsaa efter 1558 kun stelden opført paa de ovenfor berørte Fortegnelser; i de første Aar af Frederik den 2dens Regjering findes den ikke paa Listerne, derimod vel paa en Fortegnelse over de Kjøbstæder, til hvilke en Anordning af 2 Marts 1563, om Sisen, blev udsendt⁶⁾. Kjøbstad-Listerne for den svenske Krigs syv Aar omfatte ikke Halland; men ikke heller paa de følgende 12 Aars Fortegnelser, saavdt jeg har affrevet dem, nævnes Kongsbæk, skøndt snart alle de fire andre hallandske Kjøbstæder, snart de fleste af dem, anføres. Imidlertid maae Kongsbæks Indvaanere dog, i Hensyn til Restitutionen i 1558, have drevet Kjøbstædnæring ogsaa i den nykommeldte Tid. Dette siges nemlig i et Kongebrev af 19 Juni 1578⁷⁾, hvorved Byen

³⁾ Cancellie-Registre 6, 527.

⁴⁾ See t. Gr. mit Skrift om Statedæsenet under Christian den 3die og Frederik den 2den S. 119.

⁵⁾ Fra 1538 til 1544 har jeg ikke saadanne Fortegnelser.

⁶⁾ Tegnelser 7, 311—12.

⁷⁾ Richardson Hallands Beskrivelse S. 50. Det er vel ogsaa muligt, at Brevet herom findes i de haandstrevede Rikder, vi her have; men

igien nedlagdes som Kiøbstad: „Efterdi tilforn udi vor Herr Faders Tid er giort den Forandring, at Kongsbäck ikke mere skulde have Kiøbstadrettighed, og at Borgerne skulde flytte til Wardberg; og de alligevel have forhvervet Kiøbstads-Frihed, dog ikke anderledes end paa videre Besked; da ville vi nu, at foreskrevne Kongsbäck herester ikke skal regnes eller holdes for nogen Kiøbstad, eller de, som der ere boende, nyde eller bruge nogen borgerlig eller Kiøbstads-Frihed, ikke heller noget Marked efter denne Dag i nogen Maade der at holdes; men Borgerne sammesteds skulle inden $\frac{1}{2}$ Aar, efter dette vort Brevs Dato at regne, være forpligtede til at indflytte og boe i Wardberg, og alligevel imidlertid holde sig fra borgerlig Handel og Kiøbmandskat; og saafremt Noget efter den Tid bliver siddende tilbage og ikke bortflytter, da skal vor Lehnsmænd omsætte dem for Skyld og Landgilde som andre Bønder.“ At ei heller denne Nedlæggelse blev varig, er bekiendt nok; men besynderligt er det, at et saa strengt udtalt Bud kun kan have giort sig gieldende en ganske kort Tid; thi Kongsbäck nævnes igien paa nogle Fortegnelser over Kiøbstæderne, der henhøre til Breve af 1583 og 1588^{*)}, og maa altsaa da igien være optagen blandt disse.

Wardberg har været beliggende paa forskjellige, dog kun kort fra hinanden fiernede Steder^{*)}, og en Tidlang eksisterede der et Gammel-Wardberg og et Ny-Wardberg. I Christian den 2dens Breve nævnes som oftest blot Ny-Wardberg eller Wardberg, ligesaa „Ny-Wardberg“ et Sted i det Register

i saa Fald maa det aldeles ikke være kommet mig for Die, eller jeg maa have forsømt tidligere at optegne det.

*) Siæll. Tegnelser 15, 194—96 og 16, 325—27. Fra 1584—87 har jeg ingen Kiøbstadliste.

*) See Arnt Bernitsen 1ste Bogs 1ste Part S. 30, samt Richardsons og Berells Beskrivelser over Halland, paa vedkommende Steder.

over Kiøbstæder og Lehn, samt Indtægterne deraf m. v., der høves fra 1523 ¹⁰⁾; derimod forekommer i Cantzler Claus Giordsens Optegnelser om Lehnene og Indkomsterne deraf i Kong Frederik den 1stes Tid paa tvende Steder baade Gammel- og Ny-Wardberg ¹¹⁾. Den første af disse maa i den følgende Tid, formodentlig i Midten af det 16de Aarhundrede, være høvet som Kiøbstad, men dens Indvaanere vedbleve desuagtet at drive Kiøbstadnæring, indtil Forbudet derimod gientoges ved det allerede her foran nævnte Brev af 19 Juni 1578, hvori, hvad denne Gienstand angaaer, siges, at efterdi det gives tilkiende, at Gamlebyes Mænd understaae sig at bruge Kiøbsmandskab i Wardbergs Havn, i deres By og paa Landsbyerne med Indlændiske og Udlændiske, — — da ville vi dermed saaledes herefter holdet have, at, efterdi tilforn er gjort den Forordning, at Gamleby skulde øde lægges og lægges til Wardberg, da skal det ikke heller herefter være forbemeldte Gamleby tilstedt at bruge nogen Kiøbsmandskab eller borgerlig Næring i Wardbergs Havn, i Byen eller paa Landsbyerne enten med Sild, Salt, Klæde, Humle, Huder eller andre Kiøbsmandsvarer at kiøbe til Forprang, men Indvaanerne skulle holde sig fra al Handel som andre Landsbyers Indbyggere." Endnu kan det her bemærkes, som tildeels staaende i Forbindelse med vor Materie, at, da Wardberg i Aaret 1565 var bleven ødelagt af de Svenske, flyttede Byens Borgere til andre Kiøbstæder, og deriblandt nok især til Helsingør. I et Kongebrev af 18 Februar 1566 ¹²⁾ siges nemlig, at da Kongens Undersaatter, som vare bosatte i Kiøbstæderne Falkenberg og Wardberg, og nu ere flyttede til Helsingør, beklagede sig, at de ved de Svenske vare blevne forarmede," saa bevilges det, at de, indtil videre,

¹⁰⁾ Nye Danske Mag. 6te Bind S. 277.

¹¹⁾ Nye Danske Mag. 6te Bind S. 312 og 314.

¹²⁾ Tegnelser 8, 475.

maatte være fritagne for Skat, Bøgt, og al anden Tynge i Høllinger¹²⁾. Da Krigen var endt, have de formodentlig begivet sig tilbage til deres forrige Heim; thi paa Kiøbstads-For-tegnelserne af 1572 til den her omhandlede Periodes Slutning, i 1588, findes Wardberg iglen stadigen opført.

Ogsaa hvad Falkenberg angaaer, skelnedes der tidligere mellem Gamle- og Ny-Falkenberg, der imidlertid maac have ligget meget nær ved hinanden. I Christian den 2dens Brev og i de tvende fornævnte Optegnelser fra Frederik den 1stes Tid nævnes imidlertid, saavidt jeg har bemærket, ikkun enten Falkenberg eller Ny-Falkenberg. Derimod findes paa adskillige Fortegnelser over Kiøbstæderne fra 1545, 1548 og 1550¹³⁾ „baade (o: begge) Falkenberg“, medens der ellers paa de andre Lister kun er anført: Falkenberg. Vegge maac dog have staaet som adskilte Byer; dette sees især af et Brev af 1552¹⁴⁾, hvori det hedder, at, efterdi Kongen for nogen Tid siden har ladet Ny-Falkenberg odelægge og Undersaatterne der indflytte i Kiøbstaden Gamle-Falkenberg, og gjort een Kiøbstad deraf, for at ikke den ene By skulde ligge den anden til Trængsel, og det til samme Tid blev bevilget og samtykt, at de Jorder, Agre og Eiendomme, som ligge til begge Byer, skulde nydes og bruges til Gamle-Falkenberg, og disse Eiendomme da skulde deles og skiftes imellem begge Parterne, — saa har Kongen nu tilladt, at al den Eiendom og Frihed, som hidtil har været brugt til Ny- og Gamle-Falkenberg, herefter

¹²⁾ 3 Registre 9, 146 findes et lignende Brev for tvende af Falkenbergs Indvaanere, der vare flyttede til Kiøbenhavn.

¹³⁾ Tegnelser 2, 18 og 251—55; Tillæget til Oversættelsen af Kong Christian den 3des Historie 3 Bd., S. 97; ved denne sidste Fortegnelse, der overskrives med Dato 3die Dag Juel efter Christi Fødsel 1551, maa man erindre, at Aaret dengang endnu begyndte med 1ste Juledag. Efter vor Brug vilde det hedde 27 Decbr. 1550.

¹⁴⁾ Onsdagen post Canuti. Reg. 5, 480.

skal være og blive hos Gamle-Falkenberg; hvorhos dog tilføies, at forsaavidt der i disse dem af tidligere Konger forundte Friheder maatte være Artikler, som faldt Kongen, Riget og Undersaatterne besværlige, forbeholdt Kongen sig at forandre dem. Og saa Falkenbergs leed meget i den svenske Krig, og det ovenfor i Anledning af Wardbergs Udforte vil allerede have viist, at ogsaa Falkenbergs Borgere, eller sandsynligviis den største Deel af dem, forløbe Byen. Denne maa imidlertid i de sidste Aar af Krigen¹⁶⁾ formelligen være nedlagt; thi i 1570 blev den igien restitueret som Kiøbstad, og i Brevet derom¹⁷⁾ siges „at eftersom vi nogen Tid siden forleden have forordnet, at Falkenberg i vort Land Halland skal være skilt ved sin Kiøbstads-Frihed“ og Kongen nu havde bragt i Erfaring, at det var til stor Skade og Afbræk for Bønderne deromkring, saa tillader han, at Indvaanerne i Falkenberg, de der da boende, saavel som fremtidige, maatte have, nyde, bruge og beholde Kiøbstads-Ret og Frihed i alle Maader som andre Borgere og Indbyggere i Kiøbstæderne; og at de maatte og skulde igien holde Torvedage og alle lovlige Markeder, som vare holdte forend Kiøbstads-Frihed var bleven betaget Byen, Kongens og Kronens Told, Accise og anden Rettighed dog usforkrænket. De tages derfor i Kongens Værn og Beskyttelse, men derhos tilføies dog: „Og ville vi os, saa og vore Efterkommere, Konger her i Riget, forbeholdt have, heri at forordne og forandre eftersom Rigets Nødvørst og Leilighed kan udkræve.“¹⁸⁾ Dette varede igien ikke længe; thi i det forhen nævnte, til Gunst for Wardberg

¹⁶⁾ For 1566 kan det nemlig neppes have været efter de Udtryk, Brevet af 18 Febr. 1566 betiener sig af.

¹⁷⁾ 20 Nov. 1570. Richardson Hallands Beskrivelse S. 81.

¹⁸⁾ Endnu tillægges, at de skulde holde fal i Byen Humle, Staal, Salt, Klæde og andre Varer, som Bønderne deromkring behøvede.

udstedte Brev af 19 Juni 1578¹⁹⁾ befales ogsaa Falkenbergs Medlæggelse. Denne Deel af Brevet lyder saaledes: „Og da forskrevne vor Kjøbstad Wardberg ikke er et ubeqvemt Sted for Riget formedelst Havnen og anden Veilighed, da, paa det at samme By saameget snarere og bedre kan blive bygget og forbedret, have vi for godt anseet, at Falkenberg skal øde lægges, hvilkken Byes Friheder vi os i lige Maade have forbeholdt at forandre efter som os synes gavnligst kan være; og skulle Borgerne sammesteds inden $\frac{1}{2}$ Aars Tid her næstefter, saavel som de udi Kongsbæk tilholde, at flytte til Wardberg at boe og bygge, og fornævnte Falkenbergs Indbyggere herefter ikke nyde nogen borgerlig Ret, Frihed eller Rettighed. Findes Nogen over den foreskrevne Tid at bositte i Falkenberg, skal Lehnsmanden der i lige Maade ansatte dem for Landgilde som andre Bønder.“ Men ogsaa dette forandrede snart igien, i det Staden under 17-Februar 1582²⁰⁾ atter erholdt sine Kjøbstads-Privilegier tilbage. Dette vedblev i det mindste hvad vor Periode angaaer.

Salmstad og Caholm undergik ikke nogen saadan Omskiftelse som de her omhandlede; men den første af disse Kjøbstæder bestræbte sig dog for at faae den sidstnævnte nedlagt. Af et Brev, dateret Fruedag Kyndelmisse 1551, til Borgermester, Raad og Borgerne i Salmstad²¹⁾ sees, at denne By havde indgivet et Andragende, hvort der, blandt mere, klagedes over, at Caholm laae den til Besvær. Herpaa svarede

¹⁹⁾ Richardson S. 51. Paa Fortegnelser over Kjøbstæder fra 1572, 1574 og 1576 nævnes Falkenberg, men ikke paa een af 1577.

²⁰⁾ Bexell Hallands Historia oc Beskrifning, 2den D. S. 135. Han synes ikke at have kiendt Brevet af 1578 hos Richardson, ligesom denne ikke har kiendt det her omhandlede Kongebud. Iøvrigt findes Falkenberg ei heller opført paa Kjøbstad-Listerne for 1578—80, men vel paa en for 1583.

²¹⁾ Tegnelser 3, 177.

imidlertid Kongen i det nysnævnte Brev, at han ikke kunde for den veifarende Mand's Skyld lægge samme By øde; men at Sagen i øvrigt skulde henstaae indtil Kongen selv kom ind der i Landet. Senere er neppe nogen saadan Forandring foregaaet med Loholm, som den, Halmstads Indvaanere attraaede; thi paa næsten alle Listerne over Kiøbstæderne for den følgende Tid af Perioden, paa hvilke hallandske Stæder forekomme, findes ogsaa Loholm anført²²⁾.

Endelig staaer endnu tilbage at omtale Gaasekiel. At der fandtes en saadan Kiøbstad i Begyndelsen af det 16de Aarh. sees af Breve fra Christian den 2den²³⁾, de førnævnte Optegnelser fra Frederik den 1stes Tid²⁴⁾, samt nogle Documenter fra Christian den 3des første Regjeringsaar²⁵⁾. Den maa allerede dengang have været meget ringe, som man kan slutte af det ubetydelige Beløb, dens Bysskat og Andeel til en i 1537 udfrevent extraordinair Skat udgjorde; og da den ikke, saavidt jeg har kunnet finde, senere er nævnt som Kiøbstad, maa den

²²⁾ Derimod anfører Richardson S. 139—40 en kongelig Resolution af 1550, med Hensyn til hin Bestræbelse fra Halmstads Side, aldeles af samme Indhold, som den her meddeelte fra Aaret 1551; men Aars-tallet er uden tvivl urigtigt hos Richardson i Stedet for 1551.

²³⁾ See Br. af 1513 i de Submiske nye Samlinger til den danske Historie, 2det Bd. 1ste S. S. 125.

²⁴⁾ Nye Danske Magazin 6. 277, 312 og 314; paa det sidste Sted anføres den for den meget ubetydelige aarlige Bysskat af 3 lødige Mark.

²⁵⁾ Den nævnes i Intimationen til den kiøbenhavnsske Recess af 1536 blandt Rigets Kiøbstæder, der ved Repræsentanter paa Rigsdagen vedtog de i Recessen indeholdte Bestemmelser. Fremdeles forekommer Gaasekiel paa Fortegnelser over Kiøbstæder fra det følgende Aar, navnlig paa en til et Skattebrev henhørende (Tegn. 1, 284), hvorefter den dog kun skulde give den ringeste Sum, 20 Daler, medens det næstlaveste Beløb, som Kongsbæd skulde erlægge, udgjorde dobbelt saa meget; ligeledes paa en anden Fortegnelse, der hører til et Brev om Forbud paa Udførsel af Korn. Denne sidste er isøvrigt vel overstrebet „Til Færges-tæderne om Forbud“; men der forekommer ikke andre end Kiøbstæder paa samme.

formodentlig snart efter have ophørt at stille sig blandt disse, eller formeligen være nedlagt af Regjeringen. Jeg har ikke heller funnet finde en saadan By eller Spor af den i Topographierne over de forhenværende danske, nu svenske Provindser; og kun den Sammenstilling med andre hallandske Kiøbstæder, hvori den oftest forekommer, især i Christian den 2dens Brev af 1513, har ladet mig antage, at den har ligget i Halland²⁶⁾.

Af de skaanske Kiøbstæder, som eksisterede i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede, var der nogle, som vel omtales en kort Tid før, men ikke i selve den Periode, vi egentlig omhandle, nemlig Christian den 3des og Frederik den 2dens Regjering. De, som dette er Tilfældet med, ere Vostad og Skirkiøbing. Vostad, der, nu som Landsby, ligger i den nordligste Deel af Skaane, i Bierre Herred²⁷⁾, forekommer som Kiøbstad i endeel af Christian den 2dens Breve²⁸⁾, hvor der tales om Vostads Byfsat, Byfoged, dens Borgemestre og Raadmænd, m. m., ligesom den ogsaa findes saaledes nævnt i de oftnævnte Optegnelser fra Frederik den 1stes Tid²⁹⁾; saaledes at

²⁶⁾ I Bexells Hallands Historie oc Beskrifning 3die Deel S. 429 ff. omtales under Hjære Herred, Onsala Sogn, et Hilserteie „Gottster“, hvorved der forud skal have ligget en Stad, som han tillægger Navnet „Lautertun“. Det tilføies der, at det er vist, at der ikke langt fra Engelholm har ligget en Stad, og at den efter et Brev af Christian den 3die af 1516 skulde flyttes til Engelholm. Andre lægge hien Stad andensteds. Men i alt dette gienfinder man dog neppe Gaasekiel.

²⁷⁾ See Arnt Berntsen S. 212; Gillbergs Beskrivelse over Christianstads Lehn S. 318—19. Navnet skrives isøvrigt forskielligt.

²⁸⁾ See saaledes Suhms nye Samlinger 1, 1, 58 og 2, 1, 128, 143, 145, 152. I et Brev af 1517 (smsteds. S. 177—78, hvorved Laurids Frost forlænedes med Vostad By, siges rigtignok, at han skal holde Byen ved Hævd og Magt, og Bønderne, der paa hoes, ved Lov og Skiel, o. s. v. Men de øvrige citerede Steders Indhold synes dog at overveie det Modargument, dette Brev frembyder.

²⁹⁾ Nye D. Mag. 6, 284, 312 og 313. Der anføres ogsaa dens Byfsat.

der neppe kan være Tvivl om, at den endnu dengang hørte til Kjøbstæderne. Naar Kjøbstads-Rettighed blev den betaget, er mig imidlertid ubekendt. Under Christian den 3die nævnes den, som sagt, efter hvad jeg har bemærket, ikke mere som Kjøbstad.

I det førnævnte Register for 1523 over de danske Slotte, Lehn og Kjøbstæder forekommer et Sted „Swrekøping by“ som Dve Brade havde i Pant³⁰⁾. Naaden, hvorpaa det nævnes, antyder uden tvivl, at det var en Kjøbstad; thi enkelte Landsbyer pantsattes dengangielden af Kongerne. Det stemmer ogsaa med Navnets sidste Halvdeel: køping. Imidlertid maa jeg tilstaae, at jeg ikke ellers har fundet denne By anført som Kjøbstad. I øvrigt kan der neppe være Tvivl om, at dette Surekøping maa være det samme som „Sirkøping“, der omhandles, Halvdelen som et Bøndesogn, Halvdelen som en Herregaard (hvilket det nu er), hos Arnt Berntsen og Gillsberg, under Ronneberg og Eugude-Herreder³¹⁾.

Af samtlige Kjøbstæder, der i denne Periode mistede deres Privilegier som Kjøbstæder, er Engelholm den, om hvis Medlæggelse og Borgernes Forflyttelse der kunde berettes mest. Den var Kjøbstad¹ saavel under Christian den 2den³²⁾ som under Frederik den 1ste og vedblev at nyde Kjøbstads-Rettighed en halv Snees Aar af Christian den 3dies Regjering, i hvilken

³⁰⁾ Nye D. Mag. 6, 284.

³¹⁾ Berntsen S. 209 og 212, Gillsberg Malmøhuus-Lehn S. 226 og 271. See ogsaa „Sirkøping Leen“ i Optegnelserne i Nyt dansk Magazin 6, 311.

³²⁾ Ligesom Hyttfeldt (S. 1115) beretter, at Engelholm blev Kjøbstad 1516, anfører ogsaa Gillsberg i Beskrivelsen af Christiansstads Lehn S. 299—300, at den fik Kjøbstad-Privilegier den 25te Januar 1516, men mistede dem 1547. I et utrykt Brev af Christian II. (Kjøbenh. St. Severini Dag 1516) hedder det: „at vor Kjøpstad Luntthertwonn er nu fløtt oc forførdt til Engelholm.“ — Med Hensyn til det Første kan ogsaa bemærkes det her foran Side 15 Anmærkn. 26 i Anledning af Gaasekiel Anførte. Gillsberg tilføjer endnu, at Engelholm siden i 1675 igien fik Confirmation paa sine Privilegier.

Lid den ikke synes at være regnet blandt de ringere Kiøbstæder³³⁾. Men i Aaret 1547 bestemtes dens Redlæggelse, hvorhos de Borgere, som flyttede til Landskrone, gaves Tilfagn om Frihed for Skat og kongelig Tynge i fire Aar³⁴⁾. I 1549³⁵⁾ tilskreves Landskrone Borgermestere og Raad om at anskaffe Plads i Byen til Engelholms Indvaanere, som skulde flytte dertil, og derefter findes adskillige Breve for enkelte Borgere af Engelholm paa Eiendomme i Landskrone, som overdrages dem³⁶⁾; ligesom der ogsaa i Cancelliets Registre fra 1551³⁷⁾ forekommer en meget detailleret, beskrivende Fortegnelse over de Gaarde, Pladser m. v., som de Engelholmske Borgere erholdt i Landskrone imod at de erlagde de hidtil sædvanlige Tynger deraf og svarede Jordskyld til vedkommende Stiftelser eller Personer. Paa denne Maade opregnes ikke færre end 106 Gaarde, Huse, Boder, Grunde og Jorder, som næsten alle svarede Jordskyld til de Fattige i Helliggeisthuus, til Kirkers, Præsters og Skolemesters Underhold m. m. Denne Jordskyld maa imidlertid nok enten være bleven ophævet eller gaaet over til Kongen; thi fra 1552 og 1553 findes der flere Breve³⁸⁾ om Erstatning for Landskrone Hospital, Kirke, Præst og Skolemester, hvorved disse i Stedet for de til Engelholms Borgere og nogle

³³⁾ Af de nogle og tyve Kiøbstæder i Skaane, Halland og Vsteking, der i Aaret 1537 skulde udrede en Sølvskat, paalagdes kun 5 høiere og 1 lige Skat med Engelholm; næsten alle de andres Andeel var endog meget betydeligt mindre.

³⁴⁾ Reg. 5, 438; Tegneser 2, 206. — Arnt Bernsens Yttring, 1ste Bd. 1ste P. S. 68, at Redlæggelsen skete i Helsingborgs Faveur, er, som man her vil see, urigtig.

³⁵⁾ Tegneser, 3, 67.

³⁶⁾ Fra 1550 (Reg. 5, 450) for en Mand, der i Engelholm havde havt 4 Gaarde og 2 øde Jorder; han fik en Gaard i Landskrone; 1551 (Reg. 3, 393); 1553 (Reg. 6, 485).

³⁷⁾ Registre, Nr. 5; Folierne har jeg ved en Forglemmelse ikke antegnet; det maa ubestværlig være imellem 463 og 480.

³⁸⁾ Teg. 4, 171; Reg. 6, 484—85.

under Slottet lagte Eiendomme, eller Rettigheder af disse, tillades at høre visse Summer — omtrent 178 Mk. — aarligen af Kronens Rente og Rettighed af Engelholm By, hvorhos der ogsaa alt i 1551 sees at være truffet Foranstaltning til at faae fastsat hvormeget „Bønderne“ i Engelholm skulde give Kongen i Landgilde³⁹⁾. Engelholm findes endnu opført paa en Liste over Rigsstæderne af 12 Februar 1547, men mangler paa en af October s. A.⁴⁰⁾ og siden paa alle de følgende, jeg har affrevet fra Christian den 3des og Frederik den 2dens Regjering. Imidlertid er Byen dog uden tvivl vedbleven at betragtes som en ikke ubetydelig Plads. Saaledes fandtes der et Herberge og Glæstgiverie, hvis Eierinde under 9 Marts 1563⁴¹⁾ fik Tilladelse til at holde en egen Skude, paa 3 à 4 Cæster, og at lade denne selske efter tydsk Öl, Meel og andre Varer, dog imod Erløggelse af Told, Gise og anden kongelig Rettighed, samt med Betingelse, at hun ikke solgte Varerne udenfor Huset. Ogsaa var der ansat en „Sisemester“ i 1568⁴²⁾; og det kan maaskee endnu regnes herhen, at der ved et kongeligt Brev af 1565⁴³⁾, da de Svenske havde brændt Engelholm og borttaget Indvaanernes Gods, blev forundt disse Frihed i et Aar for Landgilde, Skat og al anden kongelig Tynge; ligesom endelig den Omstændighed, at Byen senere igjen blev Rigsstad, hvad den endnu er, næsten forudsætter, at den dog selv i hilt Tid, da den var nedlagt, ikke ganske var sunken ned mellem de andre Landsbyer.

Tommerup, en By i Jerrested-Parred, i Skaane, ikke langt fra Simersbavn, var Rigsstad en rum Tid før vor

³⁹⁾ Tegnelser, 3, 398.

⁴⁰⁾ Tegnelser, 2, 148 og 221—22.

⁴¹⁾ Register, 8, 409—10.

⁴²⁾ Bestilling for en L. Paaaste som „Sisemester“ i Engelholm af 1568 i Tegnelser, 9, 511.

⁴³⁾ Register, 8, 471.

Periode, hvilket navnlig fremgaar af et Brev fra Christian den 2den til Borgermester, Raad og Menighed i Sommerup 1514⁴¹⁾, hvorved Kongen, da de havde andraget, at deres Byes Privilegier og Friheder, som vare givne dem af tidligere Konger i Danmark, vare brændte og forkomne, giver dem og deres Efterkommere saadanne Privilegier og Friheder som andre „Kløbstæder“ i Skaane. Alligevel skulle Borgerne allerede 1520 have faaet Befaling om at flytte bort og til andre Kløbstæder, men igien tvende Aar derefter, ved et Brev af Erkebisp Johan, have erholdt Tilladelse til at blive og bierge sig som de kunde⁴²⁾. I Claus Gloridsens Optegnelser under Frederik den 1ste anføres deres Byskat, 10 lodige Mark⁴³⁾. Ved den kiøbenhavnste Rigsdag i 1536 mødte ogsaa, efter Recessens Intimation⁴⁴⁾, Deputerede fra Sommerup, og paa Lister over Kløbstæder saavel fra nysevnnte Aar som fra 1537 er denne By anført⁴⁵⁾, hvorimod den fattes paa dem fra 1545 og følgende Aar. Den maa derfor sandsynligviis være nedlagt, eller have ophørt at regnes blandt Kløbstæderne, imellem 1537 og 1545⁴⁶⁾.

Under 22 Aug. 1565 findes i Cancelliets Registranter⁴⁷⁾ en Efterretning om endeel „Sisemestere“, der fik Kongens Befaling om, at de skulde tage 12 Skill. dansk af hver Tønde tydsk Öl, som fortes ind for vedkommende Byer og der solgtes;

⁴¹⁾ Suhms nye Samlinger 2, 133.

⁴²⁾ Dette siger Gillberg i Christiansstads Lehn's Beskrivelse S. 140.

⁴³⁾ Nyt dansk Mag. 6, 314.

⁴⁴⁾ Kølberup-Rosenvinges Samling af Recesserne S. 160.

⁴⁵⁾ Tegnelser, 1, 230 og 284.

⁴⁶⁾ Siøborgs Uttring i „Stånes Historie og Beskrifning“ I D. S. 33 Anm., at Sommerup først skulde være forvandlet til en Bondeby i Slutningen af de 1500, eller Begyndelsen af 1600, er en aldeles løs og ugrundet Gissning. 1540 blev Klosteret, som Byen skyldte sin Oprindelse, solgt til Nogens Gyldenstjerne, og det er aldeles rimeligt, at Kløbstaden er nedlagt paa samme Tid.

⁴⁷⁾ Tegnelser, 8, 365—66.

nedenunder anføres dernæst disse Sismesteres Navne og deriblandt Laurids Hansen, Tolder i Malmø; Peder Jude, Borgmester i Landskrone; Rasmus Andersen, Byfoged paa Carlebo; Jep Nielsen, Byfoged i Skanør; Bertil Byg, Byfoged i Trelleborg; Simon Mikkelsen, Byfoged i Ystad. Det, at Carlebo havde en Byfoged, er imidlertid det eneste Kiøndesmærke paa en Kiøbstad, jeg har fundet i Henseende til denne By, der i øvrigt formodentlig er det Karlebo, som omtales af Verntsen og Gillberg under Hariager Herred i Skaane.

Med Hensyn til de blekingiske Kiøbstæder er, hvad det her omhandlede Punkt angaaer, kun lidet at sige om een af dem, nemlig Elleholm, om de andre Intet. Elleholm, eller som den hyppigen skrives: „Elveholm“, mangler nemlig paa saamange af Fortegnelserne over Rigets Kiøbstæder fra forskellige Aar, at det kunde vække Tvivl om den ikke, som nogle af de hallandske, har været nedlagt een eller flere Gange. Navnlig findes den ikke paa de Vister, jeg har bemærket mig, fra 1548 til 1561, dette Aar indbefattet. Derimod forekommer den paa nogle Fortegnelser af 1562 og 1563. Under den derpaa følgende Krig med Sverrig nævnes den vel ikke paa Kiøbstadslisterne; men dette er Tilfældet med alle de blekingiske Kiøbstæder. Siden findes den anført paa Vister fra 1572, 74, 76, 78 og 80, derimod ikke paa nogle fra 1579, 1583 og 1588. Det er især den ovennævnte Udelabelse paa de, til Breve af forskiellig Art hørende Fortegnelser fra samtlige de 10 sidste Aar af Christian den 3des Regjering, der synes noget mistænkelig; men jeg har i øvrigt ingen anden Grund til at understøtte min Tvivl, hvilkken jeg dog har troet at burde nævne.

Endnu kan bemærkes, at der i Optegnelserne fra 1523 ⁵¹⁾ findes nævnt et „Nærby By“, som Claus Bilde havde i Pant.

⁵¹⁾ Nye Danske Mag. 6, 281.

Det Samme gælder om den, som foran er sagt om Siirkøping: at Maaden, hvorpaa den er anført, synes at tyde hen paa, at det var en Kiøbstad. Imidlertid er der ikke noget andet Beviis herfor, og jeg kender ikke engang sikkert dens Beliggenhed, men formoder, at den er det Næthraaby, der af Topographerne omtales som en Landsby, liggende i Vlekings Meddelstad Herred⁵²⁾.

I Siælland vil det være Søborg og Slangerup, tilligemed Hillerød, som vi komme til at omtale⁵³⁾. Den gamle Kiøbstad Søborg, i den nordligste Deel af Landet, var anlagt i Nærheden af Slottet (der havde samme Navn, og alt var til i det mindste i det 12te Aarhundrede), ved den, nu for største Delen udtørrede Sø, der stod i Forbindelse med Kattegattet ved et Vandløb, som dog nu ikkun er af meget ringe Bredde og Dybde. Søborg Stad tabte efterhaanden sin tidligere Betydning og hørte alt i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede til de ringere Kiøbstæder. Imidlertid beholdt den dog sine Kiøbsteds-Rettigheder omtrent Halvdelen af nyseævnte Aarhundrede. Den forekommer jævnlig paa Lister over Kiøbstæderne indtil 1550, og i Aaret 1555 seer man endnu Borgere omtalt i Søborg⁵⁴⁾. Paa Kiøbstads-Fortegnelserne fra den sidste Halvdeel af Aarhundredet anføres den derimod ikke, og det synes vist, at den i det mindste allerede noget før 1564 har mistet sin Kiøbstads-Frihed. Under en Tvist, der i det sidstnævnte Aar forhandlede i Helsingør⁵⁵⁾ angaaende et Forløste, anfører nemlig en af de

⁵²⁾ Søborg Vlekings Historie og Beskrivning, 2den D. S. 257; Verntsen S. 215 „Næthraaby“.

⁵³⁾ Christian den 2den skal have villet nedlægge Helsingør, eller rettere overdraget den til de indkaldte Hollændere; men Indvaanerne skulle have modsat sig dette. I alt Fald blev Kiøbstaden ikke nedlagt.

⁵⁴⁾ I de helsingørskke Protocoler for dette Aar, navnlig den Onsdagen før Valentini Dag, ommeldes en Anders Pettersen, Borger i Søborg.

⁵⁵⁾ I de ovennævnte helsingørskke Protocoler for dette Aar.

Vedkommende, at „den Tid, Søborg gjordes ufri, maatte ingen Gaarde der sælges, men alle blive til Kongens Behov.“ Dette tyder tillige hen paa en Indskrænkning ved Ophævelsen af denne Kiøbstad, der ellers ikke forbandtes med Nedlæggelserne, eftersom det i andre Tilfælde synes at have staaet Indvaanerne frit for, at sælge deres Eiendomme til hvem de vilde. Nærmere at bestemme Aaret, i hvilket Søborg er nedlagt, har jeg endnu ikke seet mig i Stand til.

Slangerup skal, hvis Beretningen derom i danske Atlas er rigtig, engang have været nedlagt, som det synes nogen Tid før 1558. Der⁵⁶⁾ omtales nemlig et Sognevidne af dette Aar fra Norre-Hersløf, at Slangerups Overdrev fra Arildstid har tilhørt Byen, undtagen den Tid Slangerup blev gjort til en Landsby, da Mester Morten, som den Tid havde Slangerup Kloster, raadede for samme Jord; „saa fik Slangerup sine Friheder igjen, og Borgermester og Raad have raadet derfor og ingen Anden.“ Naar denne Nedlæggelse har fundet Sted, vides ikke⁵⁷⁾; derimod har man mere Underretning om den Plan, Frederik den 2den havde, at nedlægge Slangerup og derved ophjælpe den paatænkte nye Kiøbstad Hilleød. Under 1 Juli 1566⁵⁸⁾ tilskrev Kongen Jørgen Munk, at han agtede at lade Slangerup forvandle og der at lægge en Landsby. Kongen paalægger derfor Munk at kalde Menigheden der for sig, og henviise den til Frederiksborg, hvor Hilleød nu er bygget, paa Pladsen ved Kroen, og foreholde dem paa Kongens Vegne: at dem, der ville bygge paa et af de to Steder, hvilket der behager dem meest, vil Kongen give Kiøbstadsret og Privilegier og derhos Fritagelse for Skat i 20 Aar; fremdeles vilde Kongen

⁵⁶⁾ Danske Atlas 6te Tome S. 89.

⁵⁷⁾ Paa Listen fra 1530 og de følgende Aar, forsaavidt jeg har affrevet dem, findes Slangerup jævnlig.

⁵⁸⁾ Tegnelser 9, 2—3.

unde dem Brændsel i Skoven, dog efter Udviisning af Skovfogden. Dem derimod, som vilde blive boende i Slangerup, som i en anden Landsby, og give aarlig Landgilde til Kongen, skulde dette staae frit for. Denne Foranstaltning havde uden tvivl dog ikke den forønskede Virkning; thi under 17 Juli 1569 udgik tvende Breve⁵⁹⁾, hvoraf det første indeholder: at Kongen, efterdi han agtede at lægge en Kiøbstad for Frederiksborg Slot og give den Privilegier og Kiøbstadsret, tillader Indlændiske og Udlændiske at bosætte sig der, saaledes at de, der nedsætte sig der inden 2 Aar fra Brevets Dato at regne, ikke blot maatte bruge saadan Kiøbmandskab, Handel og anden borgerlig Næring, som i andre Rigets Kiøbstæder, men ogsaa være fritagne for alle Skatter og andre borgerlige og Byens Lynger, i 10 Aar næstefter at de havde bosat sig der. Derhos blev det ved et andet Brev af samme Dato til Slangerups Indvaanere tilkiendegivet, at Kongen vilde forlægge det Arestov med anden Kiøbmandshandel, som hidtil havde været holdt og brugt i Slangerup, til den Kiøbstad, han vilde lade bygge ved Frederiksborg, hvorhos Slangerups Indvaanere forbydes, efter Sct. Mortensdag at besætte sig med de til Slangerup liggende Aagre og Eng, førend de med Lehnsmanden vare komne overeens om hvad Skyld og Landgilde deraf aarligen skulde erlægges, samt ei heller efter denne Dag at bruge der nogen borgerlig Næring; hvorimod der loves dem, som vilde nedsætte sig ved Frederiksborg, de i det andet Brev ommeldte Rettigheder m. v. Men alt dette lykkedes ikke som man havde villet det. Hillerød blev vel efterhaanden mere og mere en velhavende Flække, men især, eller næsten ene, ved Bosættelse af Betiente, der horte til Slottet og Hoffet, medens Slangerup vel bestandig astog, men dog

⁵⁹⁾ Reg. 10, 252—53. Disse to Breve ere ogsaa efter Original-Conceperne, som findes i Geheime-Archet, uddragne i Knudsens Strift: „Danmark i Middealderen“ 1ste Hefte, S. 40—41, Anmærkn.

beholdt Plads blandt Kjøbstæderne. Saaledes forekommer Slangerup paa Kjøbstads-Portegnelser fra 1569, 70, 72, 74, 76, 78—80, 83 og 88, hvortilmod Hillerød aldrig anføres paa saadanne Lister, ligesaa lidet som jeg har seet Spot til at den i det her omhandlede Tidrum har havt Magistrat eller Byfoged. I 1573 bestemtes endog, at Birketinget skulde flyttes fra Frederiksborg til Slangerup⁶⁰⁾; samme Aar forundtes denne By Skattefrihed m. v. i 10 Aar, hvilket Tidrum i 1581 forlængedes paa andre 10 Aar; imod at Borgerne skulde bygge og forbedre Byen, skaffe Staldrum til 350 eller 400 (efter Brevet af 1581 endog til 500) Heste, og være forsynede med Fecalie, Hø, Havre og Straafoder, alt for at det Fornødne kunde havees naar Kongen vilde forlægge Hoffinderne derhen⁶¹⁾. Ogsaa blev i 1588 Kirken i Slangerup opbygget paa ny, ved den bekjendte Bygmester Jørgen van Friberg, med megen Omhu for dens Ansæelse⁶²⁾.

I Henseende til de bornholmske Kjøbstæder er kun at bemærke, at Aakirkeby paa flere Steder, hvor Dens saa Kjøbstæder nævnes, er udeladt, hvilket især falder i Øinene ved Portegnelserne fra 1556 og 1559 over Kjøbstæderne i hele Riget, der tilligemed Lister over Rigsraaderne, med flere, staae foran i Cancelliets Tegnelser Nr. 5 og 6; thi ved saa saa Byer kunde vanskeligen nogen glemmes. Ogsaa nævnes ved et Brev af 1555 for Kjøbstæderne paa Bornholm angaaende Forprang⁶³⁾ kun de 4 andre Kjøbstæder. Imidlertid paalagdes ved Skattebrev

⁶⁰⁾ Danske Atlas 2den Tome S. 317 Anm.

⁶¹⁾ Stæll. Register, 11, 42 og 12, 181; Stæll. Tegnelser, 12, 132—33.

⁶²⁾ Danske Atlas 2 L. S. 317. (Jvf. Hist. Tidsskr. IV. S. 588.) — I 1578 skal ogsaa Slangerup Borgere have faaet Tilladelse til at gjøre Dpflag af deres Barer ved Udesundby. D. Atl. II. S. 318.

⁶³⁾ Reg. 6, 498. Det er kun paa de tvende ovennævnte Lister at Bornholm forekommer. Iøvrigt er Aakirkeby ei heller hos Arnt Bernitsen anført som Kjøbstad.

af 2 April 1570⁶⁴⁾ ogsaa Nakirkeby Skat i Penge ligesom Hasle, Ronne, Svannike og Nero, hvorimod Fiskerlejerne, som nævnes der, skulde erlægge Fisk. Jeg tør derefter ikke have nogen sikker Mening om hvorvidt Nakirkeby i det Hele paa denne Tid er betragtet som Kiøbstad.

Blandt de øvrige Byer paa de danske Øer vil der endnu kun blive Tale om to lollandste: Maribo og Rødby⁶⁵⁾. Hverken i de, i de Suhmske Samlinger trykte Breve af Christian den 2den⁶⁶⁾, ei heller i de fornævnte Optegnelser fra Frederik den 1stes Tid⁶⁷⁾ findes — hvad først Rødby angaaer — denne By betegnet som Kiøbstad, skiondt der rigtig nok allerede var et vigtigt Soldsted sammesteds, Færgefart og Handel derfra med Lydsland. Ved Rigsdagen i 1536 vare Deputerede fra Rødby tilstede, som man maa slutte af Intimationen til Recessen, og den anføres der blandt Kiøbstæderne; men paa de fleste Kiøbstad-Portegnelser fra Christian den 3die og Frederik den 2dens Tid og deriblandt paa dem af 1556 og 1559 fattes, og kun paa saa findes den. Ved et Brev af 1555⁶⁸⁾ fritages Rødby Indvaanere for den saakaldte „store Told“, saa at de ikkun skulle erlægge den gamle Told, naar de udføre de

⁶⁴⁾ Mit Skrift om Stattevæsenet under Christian den 3die og Frederik den 2den, Side 123.

⁶⁵⁾ Thi den Mønstre gamle Kiøbstad Borg eller Borre maa allerede en Tidlang før vor Periodes Begyndelse være udtraadt af de egenlige Kiøbstaders Række, skiondt dens Privilegier endnu skulle være fornyede i 1507. Paludans Møens Beskrivelse 1ste D. S. 394, jvf. 393.

⁶⁶⁾ Snarere tale nogle af disse Breve imod at ansee Rødby som Kiøbstad, see t. Ex. et af 1517 i de nævnte Samlinger, 1 Bd. 2 S. S. 77.

⁶⁷⁾ Nye Danske Mag. 6te Bd. S. 316, jvf. S. 274 og 306. — I 1528 confirmeredes Byens Privilegier, hvori dog siges, at Byens Borgere maatte handle med Bønder, kiøbslaae med udlændiske Kiøbmænd, som besøge deres By, og seile med deres Skibe, alt som andre Kiøbstadsmænd. (Reg. 2.)

⁶⁸⁾ Register, 6, 247—48.

Orne og Heste, som de have brugt til deres egne Plouge og Harver, og af deres eget hjemmefødte Kvæg, ligesom andre Bønder i Folland; hvorhos dog tilføies, at, hvis de vilde udføre Staldørne eller andre Varer, som de bruge til Kjøbmandskab — da skulle de give saadan Told som andre Kjøbmænd pligtige ere at give. En saadan blandet Natur af Kjøbstad og Landsby i Rødbby fremgaaer især af et Brev af 25de Aug. 1557⁶⁹⁾. Heri siges, at de iblandt denne Byes Indvaanere, som bruge Avl med Uger og Eng, og aarligen give Landgilde m. v., og ikke bruge Kjøbmandskab videre end Bønder ellers gjøre, skulle ikke besværes med borgerlige Tynger. De, som bruge Kjøbmandskab, og ikke saae eller pløie eller give aarlig Landgilde til deres Dyrighed, skulde gjøre Tyngé som andre Kjøbstedmænd. Men de, som bruge baade Kjøbmandskab og Handel og Bøndenæring, skulle svare til al Tyngé som Kjøbstedmænd, og til al Besværing, som Bønden gjør. Brevet var i øvrigt foranlediget ved Indvaanernes Klage over, at de, endskøndt de gave Landgilde o. s. v. til deres Husbønder og Herskaber, svarede Gæstere, udgave Landstat og holdt Udbudsmænd, dog tillige besværedes med at udrede Skibe og andre borgerlige Tynger. Vi kunne endnu bemærke, at et Brev af 5 Januar s. A.⁷⁰⁾ om Udredelsen af et Skib paa 60 Læster og 60 Personer „orlogsvitts“ ikke blot har til Overskrift „Borghemestere, Raadmendt och mecnige Borgere udi Kjøpstederne vdi Caaland oc Falster, thesligeste Bunderfotterne vdi Maribo oc Rødbbye sich R. Witt. Bress“ o. s. v.; men at Distinctionen mellem „Kjøbstæds mændene“ i Folland og Falster, og „Underfaatterne“ i Maribo og Rødbby ogsaa udhæves i selve Brevet. Forresten viser det Forhold, hvorefter Byerne skulde tage Deel

⁶⁹⁾ Register, 6, 269.

⁷⁰⁾ Tegnelser, 5, 116—17.

i Skibets Udredelse og Folkenes Udrustning, at det ikke var paa Grund af forholdsviis Ubetydning, at Rødbby og Maribo ikke bleve anførte som Kiøbstæder. Maribos Anpart udgjorde 10, Rødbbys 6, men Nykiøbings kun 5, Nysteds 4 og Særkiøbings 3; ifkun Nakskovs var 20 og Stubbekøbings 12. Det bliver efter alt det Anførte vel det rigtigste at antage, at Rødbby paa den her omhandlede Tid har været en af de, som vi tidligere have omtalt dem, hvad Kiøbstadsretten angaaer fluctuerende Byer, der tildeels havde Kiøbstad-Retligheder, men ikke de fulde (navnlig maaskee ikke egen Borgermester, Raad og Byfoged), og der snart regnedes med, snart ikke blandt Kiøbstæderne⁷¹⁾.

Ogsaa om Maribo gjælder det Anførte for en Deel. I den Reformationen nærmeste Tid omtales den sielden, skøndt ogsaa den forekommer som Kiøbstad i Reccensen af 1536 og paa nogle, men kun meget faa af Kiøbstad-Fortegnelserne fra Christian den 3dies Regjering. Derimod findes den stadig paa saadanne Lister fra Frederik den 2dens Tid; og at Byen virkelig formodentlig alt før denne Konges Regjering havde egen Magistrat og Byfoged, fremgaaer blandt andet af et Brev af 19 October 1559⁷²⁾, om at Borgmester og Raad i Maribo skulde foretage en Sag angaaende et der forefaldet Drab, hvorhos et Brev af 16 December s. A.⁷³⁾, betræffende den samme Sag, omtaler Byfogden sammesteds.

I Reccensen af 1536 nævnes blandt Kiøbstæderne tvende jydskke Byer, hvoraf neppe nogen, enten da, eller i den følgende Tid af denne Periode, virkelig henhørte til Kiøbstæderne. Disse to Byer vare Aye og Ribe. Aye var vel en gammel og ikke

⁷¹⁾ Endnu i det 17de Aarhundrede ansaaes Rødbby som Blæffe, see Arent Bernisen S. 103—4; og 1767 havde den endnu ikke egen Magistrat; see Danske Atlas 3, 305.

⁷²⁾ Tegnelser, 6, 152.

⁷³⁾ Smsteds. fol. 184.

ubetydelig By; men at den havde egentlig fuldstændig Kjøbstadsnærning, egen Magistrat eller Byfoged, ydede Byskat og andre Kjøbstads-Tynger, dertil er der intet Tegn i alt Fald i vor Periode; ligesom den ikke heller forekommer paa nogen eneste af de af mig affrevne Fortegnelser over Kjøbstæder. Den var imidlertid et af de Steder, hvor de for Bonden nødvendige Artikler kunde forhandles, skøndt der dog neppe var givet Byens Indvaanere noget almindeligt Tilfagn i denne Henseende; derimod forundtes enkelte Personer nu og da Bevillinger til saadan Landhandel i Aye. Det tillodes saaledes i 1573⁷⁴⁾ en Anders Domnissøn at besætte sig i Aye og der sælge Humle, Staal, Salt og andre Kjøbmandsvarer, samt der at bruge sin Handel til Lands og Vand, som andre Borgere i Kjøbstæderne her i Landet; og i 1587⁷⁵⁾ fik en Christen Pedersen i Aye, som vilde bruge Kjøbmandskab der og holde Humle, Staal, Salt, Jern og slige grove Varer sal, for at Bønderne i Birket ikke skulde behøve at reise saa langt derefter, men som frygtede for at Kjøbstædmændene deromkring vilde formene ham dette, kongelig Tilladelse dertil. — Ribe hørte i denne Periode, ligesom uden tvivl tidligere, til de større Fisterleier, der kunde æquivalere en lille Kjøbstad, hvilket vel forarsagede dens Indkaldelse til Rigsdagen i 1536 ligesaavel som Ayes. Men en saadan Anskuffelse var ikke mere varig i Henseende til Ribe, end med Hensyn til Aye, og ligesom desarsag ikke heller Ribe findes opført paa nogen af Kjøbstads-Listerne, saa forekommer der heller ikke i øvrigt noget, som kunde antyde, at den regnedes blandt disse Byer; snarere kan man finde Exempler paa det Modsatte. Jeg vil saaledes blot anføre, at der imod vor Periodes Slutning var opstaaet Strid mellem Aalborg og Ribe, i det Borgerne i hiin By

⁷⁴⁾ 16de Februar. 3ydske Register, 1, 71.

⁷⁵⁾ 16de Februar. 3ydske Register, 1, 182.

formcente Ribe at holde Skomagere, Skræddere og andet slegt Haandværksfolk. Undersaatterne i Ribe meente, at det var mod Recessen ⁷⁶⁾, og at det vilde falde meget besværligt, for den store Søgning der er, naar Sildefiskeriet staaer paa, hvis de ikke havde Haandværksfolk der til at arbejde saavel for Indvaanerne selv, som for Fremmede og Udlændiske, der kom did, samt for Kongens egne Folk (Saltere), hvilke bleve stikkede derhen. Kongen svarede derpaa ⁷⁷⁾, at da Recessen tillader, at slige Haandværksfolk maae boe og arbejde paa Landet, og han selv finder, at det er fornødent i Ribe, saa bevilger og tillader han, at der i Ribe By herefter maa blive boende to Grovsmede, to Skomagere og to Skræddere, som ubehindret maae bruge deres Næring der, o. s. v.

I Forbindelse hermed maae vi nævne et andet ubetydeligt jydsk Fiskerleie, der eengang i et Brev fra denne Periode omtales saaledes, at man skulde troe, det henhørte blandt Kiøbstæderne; men der ellers aldrig sees anført blandt disse eller, udenfor hiint enkeltstaaende Brev, forekommer nævnt som Kiøbstad i noget Document fra denne Periode, i det mindste blandt de mange, som jeg har seet, og excerperet eller affkrevet. Det er Dokkedal, et Fiskerleie, der ligger mellem den Syden for Eimfjorden værende Bildmose og Kattegattet ⁷⁸⁾, og hvis Betydning vistnok tidligere har været større end nu. I et Brev af 30 April 1560 ⁷⁹⁾ tilkiendegiver Kongen, at han er kommen i Forfaring, hvorledes der finder Trætte og Uenighed Sted mellem Indvaanerne i Dokkedal og Landsknegtene, som Kongen havde liggende der i Byen ⁸⁰⁾; Kongen befaler nu hine at stikke en

⁷⁶⁾ Reccessen af 1558, Art. 55.

⁷⁷⁾ 22 Januar 1587. (Jydsk Register, 4, 168—69.)

⁷⁸⁾ Nuv Sogn, Flestum Herred.

⁷⁹⁾ Tegnelser, 6, 261.

⁸⁰⁾ I Slutningen af Junius 1559 (Brev af 19 Jun. i Tegnelser, 6, 99—100)

Borgermester, samt Byfogden og 3 eller 4 af Borgerne, som Eagen vedkommer, til ham, og at Landsknegtene ligeledes strax skulde begive sig til Kongen; han vilde da lade dem mynstre, give dem deres Sold, og i Rette forhøre, hvad Trætte der fandt Sted. Jeg kan imidlertid ikke give nogen nærmere Forklaring med Hensyn til, at denne By saaledes har havt Kiøbstads-Vrighed paa en Tid, da man ikke finder noget som helst andet Spor til at den har været anseet som Kiøbstad.

Thisted fik allerede under Frederik den 1ste i det mindste Kiøbstads-Rettigheder, og havde dem vel tildeels alt i Forveien. Efter et Brev af 1524⁸¹⁾ tillod Kongen, for Biskop Stenye Krumpens Skyld, at hans og Borglum Bispedømmes Under-saatter, Borgermester, Raadmænd og menige Borgere i Bispedømmets Kiøbstad Thisted, maatte til evig Tid nyde, bruge og beholde fri Kiøbstadret og Byfred, Seilads, Handel og Kiøbsmandskab, og alle andre Rettigheder, som Kongens og Kronens Under-saatter, Borgermester, Raadmænd og menige Borgere i Viborg. I 1528 fik Biskoppen Stadsfæstelse saavel paa Thisted som paa Mariestads, forhen Søbyes, Privilegier m. v., med Tilføiende, at der ikke skulde lægges nogen ny Kiøbstad ved „Haffwitzør“ eller andensteds⁸²⁾. Dette Haffwitzør, eller Høsfør og Hørør⁸³⁾ som det nu kaldes, rivaliserede allerede

forlagdes, efter den bismarckiske Krigs Tilendebringelse, 2 Fæmmer Landsknegte, 500 Mand i hver, i de jydsk og skaansk, hallandsk og blekingisk Provinds; men Dollkedal forekommer ikke blandt de jydsk Byer.

⁸¹⁾ I Danske Atlas 5te Tome S. 418. — Samme Dag fik Søby, der ogsaa hørte under Borglum Bispedømme, et lignende Brev; det er indført i en Confirmation derpaa af 24 April 1562 (Reg. 8, 10—11). At Thisted før Frederik den 1stes Tid gav Bystat, men dengang ikke, sees af Optegnelserne i Nye Danske Mag. 6, 318.

⁸²⁾ Reg. 2, 76—77; see og Danske Atlas l. c.

⁸³⁾ Høstrib Sogn, Hillerslev Herred, i Thisted Amt; den har en Havn, og tjener til Lade- og Løseplads for Thyland ved Lümfiorden; jvfr.

tidligere med Thisted; og da en Borger i denne By, Jep Lauridsen, var kommen tilbage fra Herredagen i Odense (1527) og udsprede det Rygte, at Kongen og Rigsraadet vilde afskaffe de smaa Kiøbstæder, Grenaa, Hobro, Lemvig og Thisted, bevirkede dette, at Adskillige besluttede at bygge paa Høror. Han og disse andre Mænd bleve derfor tiltalte af Styge Krumpen, ligesom dette formodentlig ogsaa har været Anledningen til Stadsfæstelsen af 1528. I 1532 tillod imidlertid Frederik den 1ste, at Borgerne i Høror maatte være skattefrie i 5 Aar, samt, for at de maatte desbedre kunde nære og bierge sig og opbygge Byen, være toldfrie over hele Riget undtagen paa Falsterbo, og Skanør. Rivaliseringen vedblev saaledes, og i 1536 udsleddes Tingsvidner saavel ved Hundborg som Hæsling Herreders Ting, hvorved Riddermændsmænd og Herredsmænd erklærede, at Thisted laae dem beleiligere til Kiøbstad end Høror. Denne Strid endtes ogsaa tilsidst til Fordeel for Thisted. I 1542 bleve, efterdi Borgermester, Raad og Menighed i Thisted ved deres Fuldmægtige for Kongen havde klaget over, at deres By dagligen besværes med adskillige Tynger, og de ikke vide, om den skal være en fri Kiøbstad eller en Landsby, fire Adelsmænd befalede at forsamle sig i Thisted, for at granske og forfare al Leiligheden derom, og siden tarere den for en aarlig Byskat til Kongen og Kronen, ligesom andre Kiøbstæder, „at dermed dog engang kunde kommes til Ende.“ De 4 Mænd ansatte derefter Byen til en aarlig Byskat til Kongen paa 100 Mark Dansk, hvorhos den skulde svare til anden kongelig Tynge som andre Kiøbstæder. Lillige berettede disse Commissarier, at der for kort Tid siden var paa Høror bygget 8 eller 10 Gaarde, samt yttrede, at de

Brun Juul's Geographie S. 324. Dens Afstand fra Thisted Kiøbstad er vel henved en Mill. Den i Texten herovenfor følgende Beretning om Striden mellem Thisted og Høror er fornemmelig uddragen af Danske Atlas 5, 418 ff.

holdt for, at, hvis Thisted skulde være Kiøbstad og give den aarlige Byskat og kongelige Tynge, kunde Borger ikke blive ved Magt uden Thisted Byes store Trængsel og Fordærvelse. Endelig stadfæstede Christian den 3die i Maret 1545 Thistedes Privilegier, og bestemte, at den skulde give 100 Mark til aarlig Byskat og 100 Mark aarlig til Afgift og Landgilde for Kronens Jorder og Eiendomme, som bruges der til Byen. I et Brev af 1546⁸⁴⁾, hvorved Borgerne fik Hillerslev Mark, bestemmes endnu, at de derfor skulde give Kongen aarligen 24 Mark Penge i god Mynt, m. m. Samme Aar lode Borgerne paa Hæsling Herredsting, og maaskee ligesaa paa de andre Herredsting i Thy, deres Privilegier læse, nemlig et af 1505, indeholdende Forbud af Kong Hans mod Forprang og Handel af Uberettigede indtil paa 4 Mile fra Byen, samt de førnævnte Breve af 1524, 1528 og 1545. Byen blev derefter bestandigen behandlet som Kiøbstad og findes opført paa saa godt som alle Fortegnelserne over Kiøbstæderne til 1588. Det kan ikkun bemærkes, at, uagtet Christian den 3die egentlig, efter det Anførte, kun stadfæstede Thistedes allerede tidligere forundte Kiøbstadsret, betragtede han dog Sagen, som om det var aldeles fra nyt af at denne var Borgerne forundt, hvilket fremlyser af et Brev af 29 December 1551⁸⁵⁾, der indeholder Forbud mod Salg af Byens Gaarde m. v. til Udelige, Præster og Andre, som nød Frihed for Byrder, og hvori forekommer, at „siden vi have givet Eder Kiøbstads Friheder“ have mange o. s. v.

Man anseer det for uvist, naar Mariager, der vistnok tidligere, tildeels under det derværende berømte Klosters Værn, har udøvet nogle af de Rettigheder, som tilkom Kiøbstæder, aldeles afgjort traadte ind i disses Klasse. De sendte Deputerede

⁸⁴⁾ Register, 1, 110.

⁸⁵⁾ Tegnelser, 3, 481—82.

til Rigsdagen i 1536; men dette var ogsaa Tilfældet med Aye og Ribe. I 1537 udstedtes Forbud mod Udsørsel af Korn, og paa Fortegnelserne over de Kiøbstæder, til hvilke Brevene desangaaende bleve sendte, findes ogsaa Mariager. Paa mine andre Lister er den hyppigen udeladt; navnlig fattes den paa de fornævnte af 1556 og 1559, der synes at gjøre mere end sædvanligt Krav paa Noiagtighed. Jeg har kun bemærket den paa slige Fortegnelser fra 1548, 65, 66, 68, 69, 70, 72, 76, 78, 80 og 88, og ikke paa alle fra eet Aar, naar flere havees fra et saadant. Andre Bidrag til hiin Tvivls Løsning har jeg ikke.

Paa den Liste over Kiøbstæderne, vi foran have leveret, er ogsaa Skanderborg anført. Først fem Aar forend Periodens Slutning blev denne — det andet af Frederik den 2dens kiæreste Opholdssteder, hvorved der ikke laae nogen Kiøbstad, — bestemt til at blive en saadan, og dette Diemed opnaaedes ikke engang, eller ikke aldeles. Brevet desangaaende, dateret Skanderborg 27 October 1583⁸⁶⁾, indeholder, at, for at Undersaatterne, som nu boe eller komme til at boe ved Skanderborg Slot, desbedre maa nære og bierge sig, samt Bønderne der omkring nærmere maae kunne faae hvad de behøve til deres Huusholdning, tillades det dem, som boe ved Slottet, eller som ville begtve sig did og boe og bygge indenfor det Plankeværk, som nu er opsat, at bruge Kiøb og Salg og Kiøbmandshandel med Humle, Staal, Salt, Klæde og hvad andre Varer Bønderne kunne have behov, dog at de bruge lovlig Maal og Vægt, og i samme Handel lade sig finde billige og oprigtige; ligeledes skal det være Smedde, Skomagere og andre Haandværksfolk,

⁸⁶⁾ Brevet findes i Jydsk Reg. 3, 560—61. I Danske Atlas 4 T. S. 189, og derfra i Hansens Beskrivelse over Skanderborg By og Slot S. 39, gives et meget kort Udtog af Privilegiet, hvis Datum iøvrigt der urigtigt er anført med 28de October.

som ere dygtige i deres Haandværk og ville flytte did, tilladt at gjøre dette; dog saaledes, at hvilke Borgerfolk, Haandværksfolk eller Andre, som ville bosætte sig der, skulle melde sig først hos Lehnsmanden, og han undersøge, om de have ærlige Dan-
nemænds Rygte med sig og ere dygtige i det, de udgive sig for⁸⁷⁾; dernæst skal han, efter deres Leilighed, udvise dem, som begjære det, Plads til at bygge paa, dog indenfor Plankeværket. De, som vilde bygge, skulde bygge Kiøbstad-Bygning med gode Stalde, Fogementer og Værelser, saa Andre, som det hændes at komme did, kunne have hos dem beqvem Tilflugt og Underhold. Det tilsiges fremdeles dem, som ville bygge, at de maa beholde samme Huse og Bygninger til arvelig Eiendom, og at de maae sælge og forandre dem og handle med dem som de ville. Endvidere forundes dem, som nu boe der eller ville bygge der, Fritagelse for Skat og al anden kongelig Tynge og Besværing. Dog skulde de være Lehnsmanden hørige og lydige paa Kongens Vegne, afholde sig fra Fiskerie i Søen og fra at hugge i Skoven deromkring, uden Lehnsmandens Tilladelse; ei heller maatte de, naar der var Olden, lade Svinn drive paa Skoven uden Lehnsmanden tillod det for tilbørlig Oldengield; Fædrift til deres Køer og Fæmon skulde være dem tilladt, undtagen paa Kongens Enemærker. — Ligesom imidlertid ikke alle Eiendetegn paa fuldstændige Kiøbstad-Rettigheder her vare tilstede, og der navnlig Intet tales om egentlig Magistrat, saaledes er det bekiendt, at Byen endnu i lang Tid derefter ikke blev anseet som nogen fuldstændig Kiøbstad⁸⁸⁾.

⁸⁷⁾ Dette var ellers Noget, som i andre Kiøbstæder vedkom Magistraten og Haandværkslaugene.

⁸⁸⁾ Jvfr. Arnt Bernitsen. 1, 141.

II. Riobstædernes Forhold til Lehnsmændene.

Et af de flere vigtige Puncter i Riobstadvæsenets Historie, der ikke hidtil har været undergivet nogen Undersøgelse, er Riobstædernes Forhold til Lehnsmændene. Endeel Bidrag til en saadan Undersøgelse — hvad vor Periode angaar — skal jeg her levere¹⁾.

Paa en Tid da de Mænd, til hvis Forsorg Kongens og det Offentliges Interesse paa det første Trin for største Deel var betroet, næsten alle henhørte til Borger- eller Bondestanden, iblandt hvilke de levede, i hvis Næringsdrift de deeltog, og hvis Interesse derfor hyppigen ogsaa maatte være deres egen: kunde eller maatte et nærmere Tilsyn end det, der kunde have fra Regjeringens umiddelbare Organer, især ved en Forretningsgang, som, ifølge Tidens Bestaafenhed, maatte blive temmelig ufuldkommen, vistnok være nødvendig; thi det følger af sig selv, at Kongens egen, rigtignok hyppige Forandring af Opholdssted, og stadige Reiser i Rigets forskjellige Dele, ikke kunde yde noget tilstrækkeligt Controlmiddel i denne Henseende, ligesaa lidet som de til hine Forandringer hørende Institutioner og Regler egentligt havde Hensyn hertil. Paa den anden Side maatte Sammenstød mellem hine Embeds- eller Bestillingsmænd og Riobstædernes eller Landets øvrige simplere Indvaanere naturligviis let kunne indtræffe, og grundede eller ugrundede Klager opstaae, som tildeels vanskeligen vilde være komne for Regjeringens Øre, især paa en Tid da flere Communicationsmidler, som nu have, manglede. Dette gjaaldt vel især med Hensyn til Bonderne, der sjelden kunde fare langt fra deres Hiem og ikke havde den Gyne eller Kiendskab, som endeel af Byernes Borgere

¹⁾ Jvfr. mit Skrift om Skattevæsenet under Christian den 3die og Frederik den 2den Side 98—100, Anmærkning. Det der korteligen Anførte maa dog lide endeel Modificationer ved det, som her meddeles.

vare i Besiddelse af; men ganske uanvendeligt var det dog ikke heller paa Kiøbstads-Indvaanerne.

Der forekommer oftere det Udtryk om Kiøbstæder, som en dem tilstaaet Gunst, at de skulde „ligge til det kongelige Fædabuur“, og ikke bortforlehnes; det er, at deres Afgifter umiddelbart skulde indbetales til Kongen, og ikke oppebæres af Lehnsmanden i det District, hvori Byen laae, eller af nogen Anden, saaledes at denne skulde nyde hine Afgifter m. v. enten for en Deel, eller heelt og holdent. Dette udelukkede imidlertid ikke, som man let seer, at et nærmere Tilsyn, end Kongens og Rigs-Embedsmændenes, kunde eller skulde have med Byerne, Borgerne selv og deres nærmeste Dyrigheder, og begge's Forhold til hinanden. Det er derhos tydeligt, at dette Tilsyn, der som oftest overdroges med de Udtryk: at N. N. skulde have denne eller hvin By i Besiddelse eller i Forsvar, kunde tildeles Enhver, som Kongen vilde betro det; men det var i sig selv det naturligeste, at det overdroges den Mand, der paa en noget lignende Maade havde Candsdistrictet under sig, hvori Kiøbstaden laae, altsaa Lehnsmanden.

Uf det her Anførte vil man kunne slutte, at en Mellem-Autoritet dog især blev betragtet som nødvendig med Hensyn til Candsdistricterne, ikke saameget i Henseende til Kiøbstæderne, hvorved der vel ogsaa kan tænkes Grunde for disse, til i Almindelighed ikke engang selv at ønske en mægtig Adelig over sig, som dog i flere Maader kunde øve en skadelig Indflydelse paa Byen. Adelens Indflydelse var baade begrebet og følt, frygtet og søgt forebygget, og det endog langt tidligere. Jeg skal imidlertid ikke her omtale Noget, som ene eller dog især hører til de tidligere Perioder, og selv hvad vor angaaer kun bemærke — foruden at Adelen nu og da endog beklædte Poster i Magistraturen — at de Adelige, der havde Eiendomme i de fleste Kiøbstæder, ikke mindre end de mere anseelige blandt

selve Borgerne, men snarere mere, maatte kunne indvirke paa de vedkommende Byer; samt at, ligesom dette vel ogsaa ofte maatte være Tilfældet med de nærboende adelige Godseiere, saaledes maatte det i Særdeleshed gælde om Lehnsmændene i Landdistricterne, hvori Kiøbstæderne vare beliggende; saameget mere som adskillige af deres Functioner i Henseende til Landet endog nødvendigviis maatte bringe dem i Forbindelse med Kiøbstæderne i Districtet²⁾. En saadan fremmed Indflydelse var altsaa disse ikke ubekendt; men unegteligt maatte den faae en Styrke og en Begrundelse, som den for ikke havde havt, ved at der fra Kongens Side udtrykkelig overdroges Lehnsmændene en saadan overordnet Stilling mod Borgerne og Øvrigheden. Dette kunde vel, som sagt, bevirke, at et saadant „Forsvar“, om det end i nogle Henseender kunde være selve Byerne nyttigt, dog muligen i det Hele ikke af disse anfaaes for ønskeligt; ligesom det vel igien er denne Omstændighed, der var Marsag til at der ikke, det jeg troer, findes nogen almindelig Bestemmelse om at Kiøbstæderne skulde tages i Forsvar eller Befaling, førend i Midten af det 16de Aarhundrede³⁾. Denne

²⁾ Hvis en Kiøbstad til Ex. ikke havde tilstrækkelig Skov, tillod Kongen ofte Indvaanerne at erholde Beed fra hans i Nærheden liggende Skove, dog efter Udviisning af Lehnsmanden eller hans Underhavende. Allerede dette ham paaliggende Tilsyn med Kongens Skove, Overholdelse af Forbud mod Jagts Udøvelse af Uberettigede, og mod Hundes Omløben i Skoven, bragte, som t. Ex. de h e l s i n g s r s k e Protocoler noksom udvise, mange Sammenstød tilveie mellem Kiøbstaden og Lehnsmanden for Landdistrictet, selv i hans blotte Egenkab som saadan.

³⁾ Derimod tilstodes allerede forhen ikke blot Enkelte visse af Afgifterne, og især Bystatten af en eller anden By; men adskillige Kiøbstæder bleve nu og da overdragne i Forlehnning. Langt tidligere Exempler derpaa sees i de tvende Noverfaler af 1406 og 1408 i Tillæget til Kosob-Anders Danke Lehnret (hans samlede juridiske Skrifter 3die D. S. 432 ff.). Fra en vor Periode nærmere Tid findes Exempel i et Lehnsbrev for Lage Brade af 1513 paa — blandt mere — Ny-Falkenberg, Gammel- og Ny-Warberg, Kongshad og Gaaskeiel.

Overdragelse af Riobstæderne i Forsvar var ikke bestemt ved nogen almindelig Lov (Reces); ei heller indeholder Lehnordningen af 1557 noget som helst Tegn til, at ogsaa Riobstæder vare betroede til Lehnsmændene. Ja endog de enkelte Lehnsbreve indeholde yderst sjældent, at Riobstæderne, der laae indenfor Lehnene, overdroges Lehnsmændene; kun med Hensyn til adskillige for Aarhusgaard har jeg mærket mig det Modsatte⁴⁾. Derimod findes fra 1547⁵⁾ et „Missive som udgif til alle disse efterskrevne Lehnsmænd“ saaledes lydende:

„Vor Gnist tilforn! Vi gibe Dig tilkiende, at vi ere komne „i Forfaring, hvorledes at mange af vore Riobstæder her i Riget „besværes og skeer stor Uret i vor Fraværelse, og at mangensteds „er stor Uenighed og Veddragt iblandt vore Borgermestre og Raad „og Almuen, og vor og Kronens Ret forsømmes derover. Thi „bede vi Dig og ville, at Du haver Tilfyn t vor Riobstad N, „saa at vore Borgermestre og Raad eller Borgere ikke usorrettes „i nogen Maade, og desligeste at vor og Kronens Rettighed ikke „forsømmes, og at deres aarlige Bystat hvert Aar til gode Mede „forstilles og antvordes i vort eget Kammer, samt at Byfogden „gior aarligt Regnskab for vor Hofmester og Rentemester eller „hvem vi dertil bestille o. s. v.

Den tilhørende Liste nævner alle Riobstæderne tilligemed dem, der skulde have disse i Befaling, undtagen Kongsbæk, Engelholm, Nykøbing paa Falster, Nysted, Maribo, Rødbby, Horsens og Mariager. At de fem af disse Byer, nemlig Kongsbæk, Engelholm, Maribo, Rødbby og Mariager fattes, kan have sin Grund i at

(Suhms nye Saml. 2, 125.) Ved at gienneegaae de forhen nævnte Optegnelser fra Frederik den 1stes Tid vil man uden tvivl finde, at kun saa Riobstæder da kunne have været bortforlehnede; men med nogle maa det dog have været Tilfældet, selv ved hans Død; see Forhandlingerne fra 1533 i Nyt Danske Mag. 2, 205 og 212, jvfr. 197—98.

⁴⁾ Til Exempel: for Manderup Marsberg, af 11 April 1584.

⁵⁾ Mandagen efter Sct. Dionysii. Tegnelser 2, 221—22.

disse, efter det foran Anførte, muligviis ikke aldeles bleve ansete for Kjøbstæder, men hvorfor Nykøbing, Nysted og Horsens ikke nævnes paa denne Liste, kan jeg ikke giætte.

Den saaledes givne Ordre syntes imidlertid maaskee at have noget mere Personligt og derhos Temporairt for Die, saa at ikkun de Mænd, som nævnes paa den til hiint Brev hørende Fortegnelse, ikke deres Efterfølgere, og maaskee de selv kun for en Tid ansaae sig paalagte det omhandlede Hverv. I alt Fald gik Bestemmelsen snart i Glemme, og Frederik den 2den fandt det alt i 1561 nødvendigt at udstede en lignende almindelig Befaling. Det aabne Brev derom, af 8 Juli s. A. ^o), lyder saaledes:

„Vi Frederik den Anden med Guds Naade Danmarks, Nor-
 „ges, Benders og Gotters Konge, etc. hilse Eder alle, vore Un-
 „derfaatte, Borgermestre, Raadmænd, Byfogder og menige Borgere,
 „som bygge og boe udi vor Kjøbstad N., evindeligen med Gud og
 „vor Naade. Vider, at, efterdi mangfoldige Klagemaal have været
 „for os, at mangensteds udi Kjøbstæderne her udi Riget er stor
 „Uenighed blandt Menigheden, da have vi tilskicket vore Lehnsmænd,
 „som boe næst ved Kjøbstæderne, at skulle have samme vore
 „Kjøbstæder udi Forsvar. Thi have vi nu tiltroet os elskelig N.
 „etc. vor Kjøbstad N. og Eder alle udi Forsvar at have, og holde
 „flittigt Tilsyn med, at Borgermestrene, Raadmændene og Byfogden
 „stikke sig tilbørligt i deres Befaling [Bestilling], baade imod
 „Borgerne og Andre, som søge deres Ret der i Byen, desligeste
 „Borgerne i lige Naade imod Borgermestre og Raadmænd, paa
 „det at Gendrægtighed maa være udi Byen, og hver Mand, som
 „haandterer der, maa vederfares Lov, Skiel og Ret, ligeledes at
 „de skulle have flittigt Tilsyn at der ere saadanne Borgermestre,

^o) Tilligemed Misfiverne til Lehnsmændene og tilhørende Fortegnelse findes det i Tegneser Nr. 6, fol. 163—65.

„Raadmænd og Byfogder, som kunne være os og Byen nyttige og gavnlige, saa at hver Mand maa vederfares Lov og Ret, og vor og Kronens Ret ikke forsømmes. Thi bede vi Eder alle, og hver særdeles strengeligen lyde, at I ere foranstrengte N. paa vore Vegne hørige og lydige, og hvad Brøst der findes, at I give ham det tilkiende; han skal siden sørge for, at hver maa vederfares saa meget som Lov og Ret er.“

Paa Listen, der hører til dette Brev, fattes Malmø, Kongsbæk, Elleholm, Kiøbenhavn, Heddinge, Maribo, Rødby, Mariager og Randers, foruden de, der da allerede bestemt vare ophørte at være Kiøbstæder, saafom Engelholm og Søborg¹⁾. Om Kongsbæk, Maribo, Rødby og Mariager gjælder ogsaa her hvad vi ovenfor have anført i Hensende til Brevet af 1547. Af de andre kan maaskee Elleholm²⁾ ligeledes dengang være betragtet som ikke henhørende til Kiøbstæderne, og Kiøbenhavn var af en saadan særegen Beskaffenhed og Betydning, Kongen selv der saa ofte tilstede, og i hans Fraværelse stadigen en eller anden af de høie Rigsembedsmænd eller en anden særdeles betroet Rigsraad nærværende, at et nærmere Tilsyn kunde føres der forskielligt fra det med de øvrige Byer. Ogsaa med Hensyn til Malmø kunde tildeels lignende Grunde tænkes til Udeladelsen paa Fortegnelsen. Derimod veed jeg ikke heller her Grunden til at de tvende øvrige ovenfor ommeldte Byer: Heddinge og Randers, ikke ere tagne med; kun hvad Randers angaaer kunde man formode en Feiltagelse; thi denne Stad nævnes paa et Register, af 5 Juni 1562, paa Kiøbstæder og Lehnsmændene, som samme

¹⁾ Ogsaa Bornholms Kiøbstæder ere udeladte, ligesom ved Brevet af 1547. Men disse forekomme saaieldent paa Fortegnelserne, at dette ikke synes befyndeligt.

²⁾ Sefr. foran Side 20.

Ridskaber have udi Forsvar⁹⁾; men det er ikke Tilfældet med Heddinge¹⁰⁾.

Forresten var det, saavidt jeg har kunnet finde, saavel i 1547 som i 1561, hvad der ogsaa antydes i Brevet selv af 8 Juli sidstnævnte Aar, i det Hele taget Lehnsmændene i de Herreder, hvori Ridskaberne laae, hvem disse overdroges i Befaling. Et Par Undtagelser findes dog; saaledes fik Kongens Cantzler Johan Friis Skielstor i Forsvar, uagtet han ikke, saavidt man kan see af Listerne over Lehnsmændene for Landdistricterne¹⁰⁾, havde noget Herred der eller andensteds i Forlehnning.

Fra den følgende Tid, især efter den svenske Krigs Tilendebringelse, har jeg afskrevet flere Register over Ridskaberne og de Lehnsmænd, som havde dem i Befaling. Paa disse Fortegnelser findes alle de daværende danske Ridskaber nævnte, skundom med en eller anden Undtagelse, især af Maribo, Rodby og Mariager.

Foruden de ovenfor ommeldte tvende almindelige Bestemmelser om at Ridskaberne skulde staae under Lehnsmændenes Tilsyn, findes der adskillige specielle Breve med Hensyn til enkelte af Byerne, hvorved denne eller hiin Stad paa saadan Maade henlægges under den, til hvem Brevet er rettet. Det er imidlertid ikke mange Tilfælde af denne Art jeg har antegnet mig, og jeg troer ikke, at der i alt Fald vil findes mange flere.

Et Brev af Christian den 3die, fra 1550¹¹⁾, indeholder

⁹⁾ Malmø og Kiøbenhavn anføres vel ogsaa der, i Slutningen af Listen, men uden at nogen Lehnsmands Navn er tilføiet.

¹⁰⁾ Jeg har især sammenlignet Listen til Brevet af 9 Juli med et Register over Lehnsmændene for Landet af 6te s. M. (Tegn. 6, 461—62.) Ved Landdistricter forstaaer jeg her, som flere Gange i det Foregaaende, Herreder og de store Birker.

¹¹⁾ Tirsdag efter Alle Helgen. (Reg. 5, 29—30.)

saaledes, at, da der ofte var stor Uenighed mellem Borgermestere, Raadmænd og Borgerne i Skielshør, havde Kongen givet Johan Friis denne By i Befaling¹²⁾, og at, naar der kommer Uenighed i Byen, skal han „forfordre“ (tage sig af) Sagen derhen, at den Fattige saavel som den Rige skeer Lov og Ret. Fremdeles fik Johan Friis selv Tirsdagen efter Mortensdag s. A.¹³⁾ Ordre, at have Skielshør i Befaling og Forsvar, og at tilsee, at Borgermestere og Raadmænd sammesteds „have Lydelse og Hørsom“ af den menige Mand, ligesom og at hine handle vedborrligen mod Borgerne. Under 20 Januar 1572¹⁴⁾ udstedtes et kongeligt aabent Brev, hvorved Borgermestere, Raadmænd, Byfogder og menige Borgere i Rigsstæderne Skielshør og Korsør tilkiendegives, at Kongen har befalet Fru Pernille Dre, Knud Ruds Esterleverste¹⁵⁾, at have bemeldte Rigsstæder i Befaling, og at have Tilsyn med at der sammesteds holdes god Skik og Politie, at hver Mand vederfares hvad Lov og Ret er, saa og at Kongens og Kronens Ret ikke forsømmes eller formindskes. De besales derfor alle, at være Fru Pernille Dre horig og lydig i hvad hun tilsiger og befaler dem paa Kongens Vegne, hvorhos Borgermestere og Raadmænd paalægges, at yde Byfogden deres Bistand ved Indkrævningen af hvad Rente, Rettighed, Sagesald eller Andet, der tilkommer Kongen. — Knud Ruds Enke havde allerede i flere Aar, siden 1566, havt Korsør Lehn i Forlehning; men hvo der før 1572 havde havt Korsør By i Befaling, veed jeg ikke¹⁶⁾. Johan Friis, som endnu i 1566 staaer opført for Skielshør

¹²⁾ Paa Listen til Brevet af 1547 nævnes Jver Krabbe for Skielshør.

¹³⁾ Registre 5, 230.

¹⁴⁾ Sjællandste Tegneser 12, 3.

¹⁵⁾ Formodentlig fandt Pantelehn Sted her.

¹⁶⁾ En Liste til Brev 22 Febr. 1566 (Tegn. 8, 486) nævner ikke Korsør By, og fra den følgende Tid til 1572 har jeg ingen Liste over Rigsstæderne med Tilsielse af Lehnsmænd affredet.

Riibstad, døde i December 1570. Endvidere fik Giler Krauffe, der alt i 1574, havde faaet Korsør Lehn, under 15 Novbr. 1575¹⁷⁾ Brev, at, da der foregik megen Ustikkelijkheid i Korsør med Slagsmaal, Vold, Overfald og deslige, skulde han have Byen i Forsvar indtil videre o. s. v. Derefter findes haat paa en Liste af 13 Aug. 1576¹⁸⁾ opført som Lehnemand i Korsør Lehn, ikke blot for Korsør By, men ogsaa for Skielfør.

Man ser let Vanstikkelihooden ved at forklare sig Sammenhængen med disse specielle Bestemmelser og deres Forhold til den almindelige i Brevene af 1547 og 1561, især det sidste. Egnende Vanstikkelihood finder ogsaa Sted i Henseende til tvende Breve fra 1560¹⁹⁾, som vi nu skulle ommelde. „Nytaarsdag“ bemeldte Aar tilskrev nemlig Kongen Giler Hardenberg: at han har forfaret, at der skal holdes ondt Regimente i Riibstæderne Trælleborg og Ystad; hvorfor det paalægges Hardenberg at lade sig forskrevne Riibstæder være befalet, og have Tilsyn med at Byerne bygges og forbedres, at der holdes god Skik og Politie, og at Borgerne ere Borgermestre, Raadmænd og Bysfogderne hørige og lydige paa Kongens Begne, ligeledes at disse ikke besvære Borgerne med Uret. Dersom der skete „Overvold“ eller Uret eller anden Ustikkelihood i Byerne, skulde Hardenberg begive sig derind og hjælpe hver Mand, den Fattige saavel som den Rige, saa meget som Lov og Ret er; endelig skulde han have Indseende med at Kongens og Kronens Rettighed ikke forkortes. Et lignende Brev fik, samme Dag, efter en ved det forrige Brevs Slutning i Registranten tilføiet Notice, Frands Brockenhuus, med Hensyn til Nyborg, Svendborg og Kiertemünde. Men nu maa det bemærkes, at Frands Brockenhuus, efter Fortegnelsen ved det almindelige Brev af 1547, allerede dengang

¹⁷⁾ Sjællandske Registre 11, 180—81.

¹⁸⁾ Sjællandske Tegnelser 13, 176—79.

¹⁹⁾ Tegnelser 6, 195—96.

havde faaet de tre nysnævnte Byer i Befaling, og at Giler Hardenberg alt i 1554 havde Malmøhuus, hvort Trælleborg og Hstad vare beliggende, i Forlehning.

Under 25 September 1574²⁰⁾ udstedtes Breve om at Borgerne i Nykøbing paa Mors herester skulde svare Niels Jonsen, Embedsmand paa Hald, og være ham lydige i hvad han befaler; han skulde igien forsvare dem. Men Niels Jonsen var allerede i 1573 Lehnsmænd paa Hald Slot med tilhørende Herreder, og paa en Liste af 10 Marts 1574²¹⁾ er han, som saadan, opført for Viborg By, Hobro og Nykøbing paa Mors. Den 9 Marts 1575²²⁾ beordredes Vincents Juul at tage Veile Ridskabs i Forsvar, ligesom Folger Rosenfrands hidtil havde havt den, hvorved jeg kun skal bemærke, at Rosenfrands, der var død kort i Forveien, havde havt Bygholm Lehn og tillige Byen Veile, og at hans Gæfve staaer anført for Lehnet endnu i August 1575²³⁾. Under 14 Februar 1578²⁴⁾ fik Ludvig Munk — som alt længe havde havt Drum i Forlehning, medens Thisted Blispegaard, og dermed Byen, havde hørt under Godske Brockenhuus — nu ogsaa Thisted By i Forsvar og Forlehning.

De mange Vanskeligheder, der, som alt ovenfor berørt, vise sig, naar man forsøger paa at finde sig tilrette i Henseende til de ovenanførte specielle Buds rigtige Betydning i Forhold til den almindelige Befaling, skal jeg ikke her trætte Læserne med at fremstille og bortrydde; saameget mindre som et saadant

²⁰⁾ Jydske Tegnelser, I, 145.

²¹⁾ Sjællandske Tegnelser 12, 216—19.

²²⁾ Jydske Tegnelser I, 176.

²³⁾ Paa en Liste af 2 April 1576 nævnes derimod for Bygholm (og Skanderborg) Claus Stambeck, som ogsaa i Egenkab af Lehnsmænd for disse Lehn anføres paa en Liste af 13 August f. X. for Ridskabsstederne Horsens og Veile.

²⁴⁾ Jydske Registre 2, 3.

Forfog uidentivt med Hensyn til flere, eller de fleste, af de omhandlede Tilfælde, vilde være et forgieves og frugtesløst Arbejde. Kun synes det, at en tilstrækkelig Bemyndigelse ikke altid kan være anseet som givet Lehnsmanden til at blande sig i en Kjøbstads Anliggender ved hine almindelige Bud i 1547 og 1561, i Forbindelse med hans Lehnsbrev. I denne Henseende kunne ogsaa følgende tvende Breve bemærkes angaaende Stege Kjøbstad og Lehnsmanden paa Stege Slot eller Møen, Poul Wobiger. I et Brev af 17 Aug. 1566 ²⁵⁾ til Borgermestre, Raadmænd, Byfoged og Borgere i den nævnte Kjøbstad siges: at Kongen har erfaret, at Poul Wobiger, og hans Foged i hans Fraværelse, tilholder sig Kongens og Kronens Rettighed af Stege, og understaaer sig at oppebære Told, Gise, Sagesfald og Andet; fremdeles at affatte og bestikke Byfoged ²⁶⁾ og andre Befalingsmænd, „hvilket alt findes at være imod vort Brev, vi have givet ham paa Stege Lehn.“ Det paabydes, at Indvaanerne nu som tilforn skulle ligge til Faderburet, og i ingen Maade svare Poul Wobiger eller hans Foged, og at Kongens Indtægt af Byen skal erlægges til Byfogden, som derfor fremdeles skal gjøre Regnskab til den kongelige Rentemester. I Forbindelse hermed staaer det andet Brev, af

²⁵⁾ Tegn. 9, fol. 10.

²⁶⁾ Han havde affat den af Kongen bestiktede Byfoged i Stege, Peder Bild, og indfat en ny. Bild blev imidlertid ved Brev af samme Dag, 17 Aug. 1566, paa ny indfat. Endnu findes der i Tegneser 9, 24—25 en Dom, affagt d. 26de s. M. af Kongen og Raadet i Sagen mellem Bild og Wobigers Foged, Willum Wolfart. Aarsagen til Bils Affattelse sees deraf at have været, at han havde ladet en Kjøbmands Skib, med hvilken Wolfart havde indgaaet en Handel, der ikke var aldeles opfyldt, seile ud af Havnen, uagtet Wolfart havde gjort Indsigelse derimod. Denne havde forresten ikke alene affat Bild, men ogsaa paalagt ham en Bod af 40 Daler og, da han ikke vilde betale, ladet vurdere hans Huus og Gods „og der paa gjort ham Findex“. For denne Bod m. v. fritoges Bild ogsaa ved ovennævnte Dom.

14 Martz 1567 ²⁷⁾ til Borgmestere og Raadmænd i Stege, at Kongen har bragt i Erfaring, hvorledes Poul Bobitzer skal der i Byen have oppebaaret Pengestat og andre „Laan og Penge“ af Undersaatterne der, uagtet han ikke havde Byen i Forsvar eller Kongens Befaling derpaa. Kongen havde derfor affærdiget Eskild Gise, Embedsmand paa Nyborg Slot, at undersøge Sagen. Magistraten i Stege skulde derfor tilsige Borgerne, at de paa klare Registre lade optegne hvad Penge og Andet, Poul Bobitzer har oppebaaret af dem paa Kongens Vegne, hvad Klagemaal de have imod ham, og overantvorde saadan Fortegnelse till Gise, saa Kongen deraf kan erfare Besked. — Af Udtrykkene især i dette sidste Brev synes det som at Lehnsbrevet for Bobitzer blot Intet har indeholdt om at han skulde have Byen i Befaling; men ikke at det positive har udsagt, at han ei skulde have med Staden at gjøre ²⁸⁾. Derimod findes et saadant udtrykkeligt Forbud i Brev af 10 Julli 1585 for Christoffer Rosenov paa Kiøbenhavns Slot og Lehn ²⁹⁾, i det her nemlig siges, at hvad Bestilling eller Sager, der forefalde i Kiøbenhavns By, skal han aldeles Intet besatte sig med ³⁰⁾.

²⁷⁾ Tegnelser, 9, 229.

²⁸⁾ Jeg har ikke affrevet Bobitzers Lehnsbrev eller excerperet det saaledes, at jeg nu kan afgjøre om Noget i denne Henseende deri har været sagt.

²⁹⁾ Siællandste Registre 12, 416—18.

³⁰⁾ Om en saadan Bestemmelse findes i hans Formands, Christen Wunds Lehnsbrev af 1575 veed jeg ikke; tidligere Breve paa Kiøbenhavns Lehn indeholde ikke nogen saadan Passus. Men, som jeg alt har berørt i det foregaaende, Kiøbenhavn stod ogsaa, især mod Slutningen af Frederik den 2dens Regiering, under et særegt, umiddelbart Tilfyn af Kongen eller Mand, som han havde særdeles Tillid til. See saaledes Breve af 1582 og 1584 (Siællandste Tegnelser 15, 114—15 og Siællandste Registre 12, 364), hvori, blandt mere, siges: at Magistraten og Byfogden i Kiøbenhavn skulde, i Kongens Fraværelse, henvende sig til og rette sig efter hvad Christoffer Waldentorff

Hvis vi, efter alt det Foregaaende, skulle i Kortbed yttre en Mening med Hensyn til alle disse specielle Befalinger, da synes det dog rimeligst at antage, at Lehnsmændene, naar det ikke udtrykkelig ved deres Lehnsbreve var dem formeent at befatte sig med Kiøbstæderne i Districtet, ansaae sig stiltiende bemyndigede til og paalagte at føre Tilsyn med dem, og at dette stundom — som ved Marhuusgaard — endog udtrykkelig paalagdes dem ved Lehnsbrevene, eller fandt en Bestyrkelse for dem derved, at kongelige Befalinger og Love sendtes dem for at communiceres Kiøbstæderne, hvorom mere i det Følgende; samt at endeligen de omhandlede specielle Bud, hvorved En eller Anden paalægges at tage denne eller hin Stad i Forsvar eller Befaling, kun ere Undtagelser grundede i særegne Omstændigheder, eller deri, at Lehnsmanden enten urigtigen ikke har troet sig dette Tilsyn overdraget, eller har ladet det mangle paa et saadant.

Naar man nu spørger, hvorledes det omhandlede Forhold var bestaaffent, og hvilken Function Lehnsmændene skulde overtage sig eller udførte: saa kunne vi for det første ikke søge de nærmere Regler herfor i Recesserne og Lehnordningen, hvilke, som alt anført, aldeles ikke berøre dette Forhold. Vi heller give de anførte almindelige Breve af 1547 og 1561 nogen synderlig Underretning herom, ligesaa lidt som de specielle Breve, ved hvilke enkelte Kiøbstæder betroes til en eller anden Lehnsmænd; thi overalt støder man her kun paa, at Lehnsmanden

tilliger og være ham lydige, som om det var Kongen selv, der personligen var tilstede. Tidligere vare især Johan Friis og Peder Dre, om det end ikke med saa udtrykkelige Ord var dem overdraget, i Besiddelse af en lignende stor Myndighed i Henseende til Kiøbenhavn, ei at tale om de Statholdere, der nu og da vare beskittede, og især toge vare paa denne vigtige By. Iøvrigt gik de fleste Breve, som i Christen Winds Tid skulde forkyndes i Kiøbenhavn, til denne; et af 1588 derimod til Waldendorff.

skulde skaffe Øvrigheden tilbørlig Eydighed hos Borgerne, og igien tage disse i Forsvar imod Undertrykkelse fra Øvrighedernes Side, samt at Lehnsmanden skulde have et vist Tilsyn med at de kongelige Indtægter ikke uretteligen formindskedes. Da man saaledes ikke paa noget af de Steder, hvor man nærmest skulde søge, finder en samlet Angivelse af Lehnsmandens enkelte Functioner i denne Henseende, maa man sanke det Fornødne sammen fra andre Gttringer og Gfterretninger; men disse ere saa spredte og forekomme som oftest saa leilighedsvis, at det første Forsøg paa en Fremstilling af denne Materie næsten nødvendigvis maa blive meget usuldfømt; saa meget mere som det, netop paa Grund af det Utilstrækkelige eller Almindelige i Lovgivningens Bud, maatte i høj Grad komme til at beroe, foruden paa andre locale og temporaire eller tilfældige Omstændigheder, især paa hver enkelt Lehnsmands Individualitet, Anskuelse og Tilbøielighed, saavelsom paa vedkommende Kiøbstads eller dens Øvrigheds Redebønhed til at søge Lehnsmandens Mellemkomst eller til at undgaae denne, hvor vidt Lehnsmanden udstrakte sin Myndighed, eller hvor hyppigt han gjorde Brug af sin Ret.

Det Første, der i den omhandlede Henseende møder os, er, at de kongelige Bud hyppigen communiceredes Kiøbstæderne gennem Lehnsmanden, enten saaledes at han fik en umiddelbar Underretning og derefter meddeelte det Fornødne til Øvrigheden³¹⁾; eller at der med Brevet til ham fulgte et andet, ordentligvis aabent, til Byen selv³²⁾.

³¹⁾ Til Exempel et Brev af 1550 (Tegn. 3, 221—23) til endel Lehnsmænd om paa Raadhuset at tilkiendegive Magistraten og Borgerne nogle Bestemmelser om Søbreve og Lødsedler m. m. — 18 Oct. 1577 angaaende Urdener af Bøsseslytter og Baadsmænd, der vare lagte i Borgeleie i Kiøbstæderne, navnlig at tilkiendegive Borgerne, hvorledes de skulde forholde sig, naar hine opførte sig utilbørligt imod dem. (Siællandste Tegnelser 13, 335—37.)

³²⁾ L. Ex. Brev 16 Juni 1572, at lade Anordningerne om Forandringen

Saadanne kongelige Breves Indhold blev som oftest kundgjort eller selve Brevet offentlig læst til Ting, og herpaa hyppigen givet et Tingsvidne³²⁾, ligesom det og nu og da udtrykkelig i Brevene til Lehnsmændene var disse paalagt at tage et Bevis for, at Befalingen eller Bestemmelsen, der var Tale om, blev Byen forkyndt³⁴⁾. Paa hiin middelbare Maade bleve, især i den senere Tid af Frederik den 2dens Regjering, hyppigen Lovbestemmelser og Anordninger samt de, vel med Hensyn til Gienstanden mere specielle eller i Henseende til Varigheden kun temporaire, men dog for alle, eller Pluraliteten af Riidskæderne, bestemte Bud communicerede gennem Lehnsmændene; hvorhos dette dog ogsaa jævnlig skete med andre, mere for enkelte Riidskæder gieldende Befalinger; og det især i saadanne Tilfælde, hvor ogsaa Lehnsmændene skulde have noget at gøre med Sagen. I øvrigt vare disse Regler dog ingenlunde undtagelsesfrie, idet Kongen ogsaa ofte blot ved umiddelbare Breve, uden at benytte Lehnsmændens Mellemkomst, meddeelte Byerne sine Bud³⁵⁾,

i Mynten forkynde, og 10 Mars 1574 med Bestemmelser i Henseende til de nye nederlandske Dalere. (Siællandste Tegnelser 12, 34—39 og 246—49.)

- ³²⁾ De helsingørste Protocoler vise dette især; saaledes Frue Dag præsentationis 1550 lod Lehnsmændene Hertug Trolle Kongens Brev læse om Søbreve m. m. (see ovenfor Anmærkn. 31) med flere kongelige Breve; og Tingsvidne derom udstedtes paa hans Begjering af 12 ved Byfogden udvalgte Mænd (de helsingørste Protocoler Nr. 1, 53 og 56—57); Onsdag før Simon et Judæ Dag 1554 lod Lehnsmændene Niels Parsberg nogle kongelige Breve læse paa Tinget, og fik Tingsvidne derpaa; og saaledes oftere.
- ³⁴⁾ F. Ex. det i Anmærkn. 31 og 33 ommeldte Brev af 1550: „At Du tager det ubi hver Riidskab af Borgermestre og Raad beskrevet, at Du har tilkiendegivet og befalet dem sligt paa Bore Vegne.“
- ³⁵⁾ L. Ex. et Skattebrev for Riidskæderne, dat. Skjærtorsdag 1548; jvfr. Misfivet til Lehnsmændene af f. D. angaaende Forkyndelsen af Skattebrevene for Bønderne (Tegnelser 2, 251—55); Brev 11 Mai 1560 (Tegnelser 6, 267—69) til Kolding og Veile, at de maatte sælge det Skib, de havde udredet til kongelig Krigstjeneste; Br. 6 April 1581

Noget der fornemmelig fandt Sted, naar, som i Krigstid med Hensyn til Statter eller andre Præstationer, et vist Hastværk var nødvendigt; men dog ogsaa ellers, især naar Tilfældet var specielt, og ikke netop krævede Lehnsmændens Mellemkomst. Forresten overbragte Lehnsmændene maaſkee ogsaa stundom en eller anden mundtlig Tilkiendgivelse fra Kongen³⁶⁾; men der fattes ikke heller Exempler paa, at en Borgermester, navnlig naar han i øvrigt hørte til dem, der nødte en særdeles Tillid hos Kongen og oftere havde Leilighed til Samtaler med denne, fremførte paa Ting eller i Raadstue-Samlingerne Befalinger eller Tilkiendgivelser, som Kongen i slige Samtaler umiddelbart havde paalagt ham at fremsætte³⁷⁾. Dette var, som man ser af de

til Magistraten i Kjøbstæderne, hvorved sendtes aabne Breve af samme Dag angaaende Behandlingen af Baadsmand og Bødsfæstter, der laae i Borgeleie i Byerne (Siællandste Tegnelser 11, 445—47). I Nr. 1 af de hellsingørſke Protocoller hedder det og et Sted, identivis fra Aaret 1551: „Die vocant Epiphanie Dⁿⁱ blev læst Kongens Brev, tilskrevet Borgermestre, Raad og Menighed, at Kongen begiærede 400 Daler, en Landehjælp; ligeledes et kongeligt lukket Brev, tilskrevet Borgermestre, Raadmand og Bysfoged, at ligne samme Skat.“

³⁶⁾ Den 18de Januar 1573 lovede Lehnsmændene Jørgen Mund paa Tinget i Hellsingør at komme de Fattige noget til Hjælp, „hvorpaa han har Kongens Befaling.“

³⁷⁾ Efter de hellsingørſke Protocoller berettede for Exempel Borgermester Henrik Mogensen, den 6te Juni 1569, at Kongen selv og Jørgen Mund ofte havde klaget over de løse Hunde, som løbe ud fra Byen i Skoven og jøge Dyrene; derfor advarede Alle, ikke at have løse Hunde løbende paa Gaden, i Kirken eller ud paa Marken, o. s. v. — Efter Kongens Befaling tilkiendegav den samme Henrik Mogensen den 21de Mai 1571, at Kongens Dyr havde i sidste Vinter, ved at sætte over Folks Gierder ind i deres Raalhaver, faaet Skade paa Gierdestavene, og en Part vare døde deraf, hvorfor menig Mand, efter Kongens Befaling, advarede om at holde stumpede Staver i Gierderne, og ingen Staver høiere end Rifet er paa Gierderne. Den 14de Jan. 1572 advarede igien Mogensen, efter Kongens gientagne Befaling, Enhver om at affauge den øverste Spids af sine Gierdestaver for Dyrenes Skyld. — Den 26de Januar 1574 tilkiendegav Mogensen, at det var Kongens Befaling, som var meddeelt ham nu forleden

helsingørske Ting- og Raadstue-Bøger ikke noget usædvanligt hvad den By angaaer, og er efter Datidens Skikke saa naturligt, at det sikkert har fundet Sted i flere Kiøbstæder.

Fremdeles havde Lehnsmændene paa Kongens Begne ofte nogen Deel i Kiøbstads-Øvrighedernes Beskikkelse. Om Udvalgelsen af disse vil jeg imidlertid komme til at tale vidtløftigere i et andet Uffnit af denne Udarbeidelse. Her kan det foreløbigen bemærkes, at det i dette Tidsrum blev almindelig Regel, at Byfogden udvalgte af Kongen og aflagde Sed til denne; ligesom ogsaa det sidste, og i det mindste tildeels det første, var Tilfældet med Borgermestrene. Men da Kongen naturligviis kun meget sjelden kunde have personligt Kendskab til dem, der saaledes bleve beskikkede, er det i sig selv naturligt, at Lehnsmændene kunde udøve og nu og da udøvede Indflydelse ved Udnævnelsen, ligesom de og hyppigen modtoges Eden paa Kongens Begne. Ogsaa beordredes de ofte, at beskikke duelige Øvrigheds personer i enkelte Kiøbstæder, og at affætte udygtige; hvorom noget mere vil findes i det Følgende.

I det Følgende vil det ligeledes nærmere blive omhandlet, hvorledes det paalagdes Lehnsmændene, at søge at bringe Forlig og Gendrægtighed tilveie mellem Øvrighedernes Medlemmer indbyrdes, eller mellem dem og Borgerne.

Undertiden havde Lehnsmanden Deel i Tilstaaelsen af Borger skab. Vi ville her erindre om det ved en anden Leilighed foran citerede Brev af 27 Oct. 1583 angaaende Forandringen af Standerborg til en Kiøbstad, i hvilket Brev, blandt andet mere, bestemtes, at de, som vilde nedfætte sig der, skulde

paa Frederiksborg, da han var forstreden hid til Kongen, at Hof-finderne med Folk og Heste skulde drage til Helsingør og ligge der en Tid, paa Grund af det Rygte, som gik, at Kyrsten af Frankrig vil drage ind i Polen og at han med Bevast vil trænge giennem Sundet. (Ivfr. under 22 Aug. 1573.)

henvende sig til Lehnsmanden, og denne undersøge om de vare uberygtede og duelige i hvad de udgave for deres Næringsvei. Men her var ingen Magistrat endnu dannet. Derimod siges der i et Brev af 25 Februar 1551²⁹⁾ angaaende Afgiørelsen af en Uenighed, der havde fundet Sted mellem Nyborg Borgmestre og Raad paa den ene Side og Borgerne paa den anden, blandt mere: at hine ikke skulde meddele Nogen Borgerskab „uden med vor Embedsmand her paa vort Slot Nyborg“ hans Villie og Samtykke. Dette har imidlertid vistnokielden været Tilfældet andetslebs; i de Ting- og Raadslues-Protocoller, jeg har seet, har jeg ikke fundet Spor dertil, ligesaa lidt som jeg kiender andre Bestemmelser af samme Art som den ovennævnte.

De foransførte almindelige Bestemmelser i Brevene af 1547 og 1561, og i flere af de andre, tyde hen paa et Tilfyn, som paalaae Lehnsmanden med Rettens Pleie, det være sig ved det egentlige Ting, eller ved Raadslues-Forsamlinger. I denne Henseende have vi ogsaa en og anden speciel Efterretning, især i de Protocoller, som i dette Tidrum først bleve befalede at føres, og hvoraf adskillige endnu findes i nogle Kiøbstads-Archiver. I en saadan Protocol for Randers, der inscriberes paa Byens første Side „Randers Byes Tingbog Anno 1587“, findes, paa samme Side, nedenunder anført „Er udi thesse Bogh it hundrit tre och forrethuffue Blader“; og derynder, som Underskrift, „Niels Schram medt Egenn haandt.“ Niels Skram var dengang Lehnsmænd paa Dronningborg, og havde Randers Kiøbstad i Befaling; og det Nysansførte, som han saaledes har skrevet i Protocollen, kan ikke betragtes som andet end et Slags Autorisation af Protocollen, skiondt en saadan ikke dengang var paabuden, et engang for Herreds-

²⁹⁾ Tegnelser 3, 290—291.

tingenes³⁹⁾, og den ei heller findes i de andre Protocoller for dette Tidrum, som jeg hidtil har seet. — Fremdeles var Lehnsmanden selv nu og da nærværende paa Tinget eller i Raadhuusforsamlingen, navnlig enten for at lade læse en kongelig Befaling eller tilkiendegive Kongens Villie, eller for i øvrigt at kundgiøre et Bud eller Forbud, eller for at overvære en Sags Behandling af større Betydning, m. v. Saaledes var Lehnsmanden paa Krogen, Herluf Trolle, selv paa Tinget, Mandagen næst efter Sct. Laurentii Dag 1550, hvor en Sag foretoges, under hvilken en Amsterdamer, Frederik Tonnesen, der paa Gaden i Helsingør under et Skændemaal havde dræbt en Styrmand Sigken van Doekum, fra Doekum i Vestfriesland, tiltalte herfor, og befandtes at have forbrudt sit Liv. Endeel fremmede Skippere beedigede, at bemeldte Sigken van Doekum ogsaa havde givet sig andre Navne, og en af dem lovede, til Sct. Hansdag at skaffe Underretning fra den Dræbtes Slægt, som det synes, om de vilde modtage Sone. I et Forpligtelses-Document, som Frederik Tonnesen udstedte, erkjendte han, at han havde forbrudt sit Liv; men at Kong Christian havde be-naadet ham; hvorfor han lover med sin Gød, som han har givet Herluf Trolle, Embedsmand paa Drekrog, i Borgermesters, Raads og Byfogeds Overværelse i Helsingør, at være Kongens og hans Sønns, den udvalgte Kong Frederik den Andens, tro Diener og Underdan sin Livstid, hvor Kongen vil bruge ham, tillands eller tilvands, inden eller udenrigs⁴⁰⁾ o. s. v. Samme Aar, Vor Frue Dag præsentationis, sees Herluf Trolle ogsaa at have været tilstede paa Tinget, hvor han, som vi forhen have bemærket, lod læse nogle kongelige Breve, hvoriblandt det

³⁹⁾ Reccesfen af 1551 Art. 2, jvfr. og den af 1558 Art. 11 (Rosenvinges Saml. S. 238 og 259).

⁴⁰⁾ Helsingørske Protocoller Nr. 1, fol. 45, 48 og flere Steder omtales denne Sag.

om Søbreve og Toldsedler; hvorhos han tillige selv gjorde Forbud mod at age Gledning ud ved Stranden. Herluf Trolle var ogsaa tilstede paa Tinget, eller ved en Raadhuus-Samling Fredagen efter Laurentii Dag 1552⁴¹⁾, og tilkiendegav, at hvo der husede Fremmede, som gif efter Almisse, længere end 3 Nætter, skulde straffes af Byfogden. Niels Parsberg, der i 1554 som Lehnsmænd selv var nærværende paa Tinget Simonis og Judæ Dag 1554, lod nogle kongelige Breve læse, og tilkiendegav da tillige, at de Friheder, Helsingørs Indbyggere havde, at de maatte nyde de Fæller, som saldt i Skoven, skulde være „stadfæstede“. Mads Steel, Befalingsmand⁴²⁾ paa Krogen, var den 24de September 1563 tilstede paa Tinget og fordrede to Sømænd straffede, som havde øvet Vold mod to af Frands Brockenhuus's Tienere, der i øvrigt ogsaa havde forseet sig ved om Natten at ligge i Byen, og saaledes havde forsomt „Kongens Huus“ (Slottet). Under 19de Januar 1573 hedder det: „Samme Dag midt under Raadhuus- eller Tingbestilling indkom ærlig og velbyrdig Jørgen Munk, Hovedsmand paa Frederiksborg⁴³⁾, og Jørgen berettede, at, som han nu kom agendes her igiennem Skoven, fandt han en Mand, som boer her i Byen, der havde sin Dre hos sig og havde hugget og styvet i Kongens Skov; og Jørgen var ganske fortørnet, at der imod alle Forbud bevises saadan Ulydighed her. Derfor gjorde han nu idag Forbud, at Ingen skal hente noget Brænde af Skoven, enten grønt eller raadent, ved sin Hals at straffes.“⁴⁴⁾

⁴¹⁾ Helsingørske Protocoller Nr. 1, fol. 120.

⁴²⁾ Den egentlige Lehnsmænd var uidentificeret Frands Brockenhuus, under hvem eller i hvis Gravarelse Steel saaledes førte Befalingen m. v.

⁴³⁾ Han var da Lehnsmænd i Frederiksborg og Krogens Lehn, og havde Slangerup og Helsingør i Befaling.

⁴⁴⁾ Han blev dog mildere, da han derefter lod opskrive de Fattige i Byen og lovede, som vi foran ved en anden Leilighed har berørt, at yde dem nogen Hielp paa Kongens Begne.

I øvrigt finder man ogsaa ofte Exempler paa, at Eghnsmandens Foged var tilstede paa de her ommeldte Forsamlinger, og tilkendegav Et eller Andet paa Hlms Begne; vi faae i det følgende Leilighed til at bemærke et Par flige Tilfælde; i det Hele har han vel hyppigere været nærværende, især paa Tinget, end Eghnsmanden selv.

Uagtet man, især hvad Riobstæderne angaaer, neppe kan antage, at Tingene i Almindelighed vare lidet besøgte, i det hyppigen ikke blot Mange udtrykkelig nævnes som nærværende⁴⁵⁾, men det ofte endog tydeligen forudsættes, at et meget stort Antal Borgere („hele Menigheden“) var tilstede: saa kan det dog vel være, at navnlig paa enkelte Dage og til enkelte Tider i en og anden By de Tingsøgendes Antal har været mindre, — noget som flere i øvrigt ikke til denne Afhandlings Gienstand hørende Grindringer m. v. i de helsingørske Protocoller ogsaa tyde paa. Et stærkt Exempel herpaa findes fra Odense i et kongeligt Brev⁴⁶⁾, hvis Indhold jeg her skal meddele, da det udviser hvorledes ogsaa i denne Henseende Pligter paalaae Eghnsmanden. I Brevet siger Kongen, at han har erfaret, at Borgerne i Odense ikke søge Ting med Fogden, hvorfor Byfogderne der i Byen finde sig besværede, da der er Ingen, de kunne tage i Dom med sig, saa at der neppe er Nogen, som vil overtage samme Byfoged-Embedet, med mindre der søres Raad til. „Da, paa det at Fogden kan have Nogen paa Tinget, han kan raadføre sig med i de Sager, som der komme for ham“, bestemmes: at Byen skal deles i 4 Fierdinger, saa at i hver Uge een Fierding skal være forpligtet, under deres Faldsmaal, at søge Ting og være i Dom med Fogden, saafremt

⁴⁵⁾ Som oftest Magistrats-Personerne med Byfogden, tilligemed flere eller færre af de øvrige Tingsøgende; dette hører i øvrigt til en Materie, som ikke kan behandles i nærværende Afdeling.

⁴⁶⁾ Brevet, af November 1575, findes i Gyenske Tegneser 1, 54—55.

de ikke ere undskyldte med lovligt Forsald. Kongen havde derfor tilskrevet og befalet Erik Rosenkrands, da Echnsmand paa Odensegaard, at han med Borgermestre, Raadmænd og Borgere skulde inddele Byen i fire Fierdinger, og siden alvorligen holde over, at hver Fierding søger Ting sin Uge og er i Dom med Fogden i de Sager, som bør paadømmes af dem⁴⁷⁾.

I Henseende til de enkelte Sager, der behandlede, fornemmelig paa Tinget, kunde Echnsmanden naturligtviis kun stelden have Anledning til at gribe ind. Ikke blot endeel af hvad vi nu kalde civile Sager, men ogsaa en stor Deel af dem, der nu regnes til criminelle, vare dengang, hvad Sagens Anlæg angik, overladte til den Private, som var fornærmet; kun forsaavidt Straffeboden, der paafulgte, deels skulde erlægges til den Fornærmede og Byen, men deels ogsaa til Kongen, havde de, som nærmest skulde varetage hans Tarv, i denne Egenkab noget at foretage. Smidlertid var der, ogsaa udenfor dette Synspunct, naturligtviis i adskillige Sager Et og Andet, der kunde være af Interesse for Kongen og det Offentlige, og som stundom Echnsmanden af sig selv tog sig af, stundom Byfogden — ligesom og Magistraten — henstillede til ham. Et Par Exempler herpaa have vi allerede ovenfor seet; nogle skal jeg her tilføie, hvoraf de fleste dog ikke saameget viser en Forfølgning eller Paatale af Sager mod Skyldige, som snarere en Mildhed mod disse, der fritog dem for Straffen eller Tiltalen. Saaledes bleve Priscæ virginis Dag 1552⁴⁸⁾ Mester Henrik Wardsker i Helsingør tiltalt, fordi han, da Mester Bertel blev hængt,

⁴⁷⁾ Det her Anførte, saavelsom meget Andet, kan ogsaa tiene til at forandre den Mening, at den egentlige dømmende Myndighed ved gradviis Usurpation skulde være kommen i Hænderne paa Fogderne — i Byerne, saavelsom paa Landet. Ivertimod var, som det synes, Enhver bange for den ansvarfulde Bestilling, at affige Dom.

⁴⁸⁾ Helsingørske Protocoler Nr. 1, fol. 97.

havde forbudt sine Svende at hjælpe til at opreise Stigen, hvilket havde foranlediget, at ogsaa andre Borgere bleve ulydige. Der udnævntes 16 Mænd, som gik ud og velberaadte igien kom ind, og sagde: at han ikke havde holdt sin Borgereed, men skiftet sig som en ulydig Mand. Saa bad Slotsfogden Morten Peerssen ham „qvit“: fri for Straf. Vel var det ikke Eghnsmanden personlig, der fremførte Forbønnen; men det er ikke at tvivle paa, at Slotsfogden ikke havde handlet saaledes, naar dette ikke var efter hans Foresattes Ordre eller med hans Minde. — Da en Lauritz Sommermand i 1562 havde for Bysvendene, som vare sendte til ham af Borgermestrene, fremført Uqvemsord mod Borgermestre og Raad, blev han den 11 Jan. 1563 for disse Ord af udnævnte 12 Mænd idømt 40 Mark til Kongen, 40 Mark til Byen, og 40 Mark til dem, han havde bandet, foruden Bod for den Forseelse, hvis Bestikkelse egentlig havde sigtet til, hvorhos dog Mændene indstillede ham til Venaadning. Sagen maa derefter have henhæstaaet; thi d. 1ste Septbr. 1563 foretoges den igien, og Lauritz Sommermand bekiendte sin Skyld og begjærede Raade; men erklærede strax efter, at han vilde afbevise hvad Bysvendene havde vidnet om ham, i hvilken Henseende han paaberaabte fire Mænd som Vidner, hvoraf een boede paa Hveen. Sagen blev da igien udsat⁴⁹⁾, og den 15de Februar 1564 fremlagde Lauritz et Vidnesbyrd, udgivet paa Hveen, hvormed han vilde afbevise hvad Bysvendene havde sagt om ham. Dette Bevist fandtes „ikke noksom og nølagtig“, og blev indlagt i Byens Giemme, hvorhos Sagen igien blev udsat, „indtil Frands Brockenhuus hid kommende vorder“. Dennes Intervention omtales i øvrigt ikke senere, og Jørgen Seested blev i samme Aar i hans

⁴⁹⁾ Det er i processuel Henseende næsten usforklarligt, hvorledes han, efterat være dømt og have tilstaaet sin Brode, kunde tilstedes at prøve paa at afbevise.

Sted Lehnsmænd paa Krogen; men det er ikke heller optegnet, om han gav nogen Bestemmelse i Sagen; kun sees det, at Laurids efter flere Forhandlinger indgav en Ansøgning om at benaades, og at Borgermestre og Raad tilgav ham, dog saaledes, at han skulde erhverve Byfogdens „Minde“ (Samtykke) for Kongens Sag. — Endnu kan det Følgende fra de hellsingørste Protocoller bemærkes: under en i 1570 behandlet Sag blev en Matros, der havde dræbt sin Skipper, dømt fra Livet, og da Skipperens Søn ikke vilde benaade ham, henrettet; men ved de under Sagen afgivne Forklaringer oplystes det, at den dræbte Skipper noget i Forveien havde uden for Wardberg bierget et Anker og beholdt det, samt at Skibets Mandskab var gaaet i Land paa „Beyerøen“ — ved hvilken D hiint Drab siden var skeet — og havde der taget en Kalv, fordi de, efter deres Udsagn manglede Proviant. Da disse Sager nærmere foretoges den 13de Juni 1570, tilkiendegav Byfogden, at han havde talt med Lehnsmændene, først med Jørgen Munk om Ankeret, og at denne havde tilladt Skipperens Søn at slippe med at miste Ankeret, som skulde tilfalde Kongen, og dernæst med Ditto Brade⁵⁰⁾ om Kalven; i hvilken Henseende Brade havde erklæret, at den, som Kalven havde tilhørt, ikke vilde tale derpaa, og at Skibsmandskabet og navnlig en Matros, der var meest graveret, kunde reise, dog at han ikke kom her mere. For endelig endnu at anføre ogsaa et Exempel fra de Randerske Protocoller, kan jeg endnu tilføie: at da der i Jultus 1587 var foregaaet et Drab i Randers paa en Cas eller Laurids Soobi, og dennes Fader, som vilde forfølge Sagen, begierede et saakaldet Stokkenævn, et Tingsvidne, om hvorledes den Dræbte havde skiftet sig i sit Liv, erklærede Slotsfogden paa Dronningborg, Mogens Christoffersen, der ofte var tilstede paa Bytinget,

⁵⁰⁾ Han var Lehnsmænd paa Helsingborg Slot.

at hans Husbond Niels Skram (Lehnsmanden) havde Noget imod saadant Stoffkævn at sige, og forbød Bysfogden at tilstede at det fortes, førend Niels Skram fik lovligt Varsel derom; hvilken Protest Bysfogden ogsaa fulgte og udsatte Sagen, hvis Undersøgelse i øvrigt senere af Kongen overdroges til nogle „gode Mænd“ (Adelige)⁵¹⁾.

Efter de fleste Breve, i hvis Følge Lehnsmændene erholdt Rigsret i Befaling, paalaae det hine at have Tilsyn med at de kongelige Indtægter i Byerne ikke bleve uretteligen formindskede. Forsaavidt de stadige Indtægter angaaer, hvad enten de vare bestemte i Størrelse, f. Ex. Byskatten, Jordskuld m. m., eller ubestemte, saasom Told, Gise, Sagesald, da kunde Lehnsmanden ikke have andet end et meget generelt Tilsyn dermed. Ved en Skrivelse af 22 Januar 1558⁵²⁾ tilkiendegav Kongen, at Rentemesteren Jochim Beck var befalet at sende sin Skriver Knud Friis, ind i Nørre-Jylland, og iblandt andet at lade ham drage til Rigsretstæderne der i Landet, for at høre Toldernes og Bysfogdernes Regnskaber, som de restere med, og skulde Lehnsmændene, som have Rigsretstæder i Befaling, være overværende derved, ligeledes Borgermestre og to eller tre Raadmænd, m. m. I Henseende til de extraordinære Skatter, som dog jævnlig paalagdes, maa jeg henvise til mit tidligere Arbejde: af hvilket dog vil sees, at Lehnsmændenes Functioner neppe have været mange med Hensyn til disse Skatter: ifkunsielden bleve Skattebrevene sendte til Forkyndelse for Rigsretstæderne giennem Lehnsmændene; ordentligviis gif de umiddelbart

⁵¹⁾ Den foretoges i øvrigt derefter igien til Paadømmelse af Sandemændene i Randers, der kiendte for Ret, at Giemingsmanden, en Mikkel Grossue eller Sverdt, havde handlet af Rødværg, og svore de ham derfor „Mandskab over og til sin Fred“; det vil sige til Erlæggelse af Mandebod, som derefter ogsaa blev erlagt.

⁵²⁾ Tegnelser 5, 318—19.

til Magistraten; med Eigninger og Indkrævninger havde de ligeledes neppe Noget at gjøre; selv Afleveringen af Skattebeløbet, naar det var samlet, skete kun meget sielden til Lehnsmændene⁵³). Imidlertid blev det dem dog ogsaa undertiden paalagt, at paaskynde Erløggelsen; og saaledes blev, d. 8 Januar 1565, i Helsingør Kongens Brev til Jørgen Seested læst, hvorefter han skulde fremskynde Betalingen af den da paabudne Skat. Ved de saakaldte Madskatter og de øvrige Præstationer, der især i Krigstiden bleve paalagte Kjøbstæderne, saasom Brygning, Bugning af Feltbrød, Forsærdigelse af Klædningsstykker m. m., havde han uden tvivl ogsaa kun sielden andet at foretage, end i alt Fald at paaskynde Tingen. Dog skulde t. Ex. den under 6 Februar 1562 af Kjøbstæderne til Skibs-Ubredning udfærdigede Madskat overantvordes Lehnsmændene i Kjøbstæderne og af dem skikkes til Kiøbenhavn, tilligemed den, Bønderne til samme Tid skulde udrede⁵⁴); og de hellingørske Protocoller vise, at da der for den omhandlede Ølbrygning, i det mindste nu og da, tilstodes Borgerne i Helsingør Udviisning af Bøed i Skoven, foretoges Opgjørelsen i denne Henseende m. v. ved Lehnsmanden eller hans Betiente, hvorved det dog — som i adskillige andre Tilfælde — ikke let kan adskilles, hvorvidt han her handlede meest som Lehnsmænd for Landdistrictet, i hvilken Egenskab han skulde vaage over Skovfredningen, eller som den, der havde Kjøbstaden i Besiddelse og Forsvar.

Et heller Krigsvesen et i sit Detail var Lehnsmanden overdraget, og selv de sieldnere, formelle Mynstringer bleve ofte udførte ved Andre, saakaldte „Musterherrer“ (Mynstringsherrer), stundom ogsaa ved Stiftslehnsmændene. Imidlertid er det vistnok

⁵³) Mit førnævnte Skrift om Stattevesenet Side 98 ff.

⁵⁴) Tegnelser, 7, 17—20.

ikke uden Exempel, at Mynstringen over Kiøbstædernes egen Væbning skeer ved Lehnsmændene. Ved et Brev af Marts 1556, angaaende Skibes Udredning ved Byerne, findes i Slutningen en „Note“, at Johan Friis fik Brev at skulle mynstre Borgerne af Skielshør, og at den Artikel ligeledes blev tilføiet i Brevet til dem, at de skulde lade sig mynstre af ham; og kort efter findes en anden Bemærkning, som viser, at Lehnsmændene skulde mynstre Kiøbstædernes „Rustning“, medens særskilte Mynsterherrer udnævntes for Adelsens⁵⁵⁾. Den 5te Mai 1583⁵⁶⁾ blev Mynstring af alle Kiøbstædernes Mandskab paabuden, og skulde Lehnsmændene, hver i den Kiøbstad, han havde i Befaling, foretage Mynstringen. Herhid kan endnu henføres, at det i en af de hellsingørske Protocoller⁵⁷⁾, Onsdagen efter St. Annæ Dag 1554, siges, at Kongens Brev til Niels Parsberg, Hovedsmand paa Drekrog, blev læst, at Udbudsmændene skulde lade sig mynstre paa et beqvemt Sted, hvor Niels tilfuger dem over hele Lehnet, og ligeledes de af Slangerup og Hellsingør, hvorhos tilføies, „at Niels's Foged, som paa hans Begne lod Brevet læse, sagde, at Mynstringen skulde skee i Usminderød.“ En saadan Inspection med at det „værgagtige“ Mandskab i Kiøbstæderne var rede med deres Vaaben, synes ogsaa at fremgaae af de Grindringer om at være tilrede i denne Henseende, som nu og da findes. Den 28de August 1563 advarede Borgermester Henrik Mogensen i Hellsingør, efter Lehnsmanden Franz Brockenhuses Befaling, Enhver om, Nat og Dag at være tilrede med Vaaben og Bærge, som han er taxeret (ansat) for,

⁵⁵⁾ Tegnelser 5, 25, jvfr. 26, b.

⁵⁶⁾ Sjællandske Tegnelser, 15, 215. Under 28de April næstforhen ere nogle sjællandske og skaanske Kiøbstæder, paa Grund af Krigsrygterne, tilfrevne om at lade deres Mandskab mynstre, hvortil udnævntes adskillige Adelige. Det i Texten meddeelte Brev var derimod almindeligt.

⁵⁷⁾ Nr. 1, fol. 26.

samt om bevæbnet at møde for Raadhuset, naar Trommerne „slaaer om“, hvis han ikke vil lide høj Straf; og deslige Grindringer findes i stor Mængde, skiondt Lehnsmændens Befaling som oftest ikke udtrykkelig nævnes. Med Hensyn til Helsingør opstod der, som formodentlig i enkelte andre Stæder, endnu et særegt Forhold mellem Borgerne og Lehnsmanden eller den under ham Befalende paa Slottet derved, at, som man paa mange Steder i Protocolkerne seer Yttringer om, endel Borgere bleve ansatte til, ved pludseligt paakommende fiendtligt Angreb, at begive sig ind paa Slottet, for at hjælpe til dets Forsvar⁵⁹⁾. — Ogsaa blev det i Begyndelsen af 1562⁶⁰⁾ paalagt Lehnsmændene, at skaffe Vaadsmænd (Matroser), Skippere og Styrmande i de Ridsstæder, de havde i Befaling, og at give Borgermestre og Raad nærmere Tilhold desangaaende.

Da Tilsynet med de Geistlige ved Anordningen af 19 Junius 1582⁶¹⁾ gik over fra Stiftslehnsmændene til Lehnsmændene, fik disse „de Kirker, Præster, Degne, Kirketienerere og Præstegaarde og Degneboel“, som fandtes i Lehnet, ikke blot i Herrederne, men ogsaa i Ridsstæderne, i Forsvar; de skulde derefter høre Kirkernes Regnskaber, sørge for at Kirkerne holdtes ved Hævd og Bygning, og deres Indtægter anvendtes dem til Nytte, meddele Collats til de af Sognefolket kaldede og af Superintendenterne examinerede Sognepræster, i geistlige Sager, der indstevnes for Capitterne, møde og sidde Dom med o. s. v.

Overholdelsen af en stor Deel Anordninger og Befalinger paalaae det Lehnsmændene specielt at paasee,

⁵⁹⁾ See til Ex. 25 Juni 1565, 18 Febr. 27 Juni 1566 (32 Borgere udnævntes til det omhandlede Hverv), 29 Mai 1568.

⁶⁰⁾ See en Seddel, indlagt i Br. 6 Febr. 1562; selve det tidligere Brev, hvortil hiin Seddel refererer sig; har jeg ikke lagt Mærke til eller antegnet mig.

⁶¹⁾ Siællandske Tegneser, 15, 62—63.

eller de lode sig samme være magtpaaliggende, ligesom adskillige andre Anliggender, hvilke vi ikke ville forsøge paa at henføre under visse Rubra. Saaledes i Henseende til *Wyn t a n o r d n i n g e n* af 16 Junii 1572: „at Du siden strengeligen og alvorligen holder over, at for^{ne} vore Breve udi alle Maader efterkommes og fuldgiøres, saafremt at, dersom din Forsamelse derudi findes, Du da ikke derfor vil stande os til Rette“; i Henseende til *M a a l* og *Vægt*: Mandagen før St. Andreæ 1552⁶¹⁾ forespurgte Borgermester Sander Keiel i Helsingør, efter Herluf Trolles Befaling, om den menige Almue vilde samtykke i, at Skiepper, Bismær, Vægt o. s. v. skulde være eens med de kiøbenhavnske, hvortil Almuen — efterat 18 udnævnte Mænd vare gaaede ud fra Tingstedet for at beraadslaae, og igjen indkom med den, af Borgermestre og Raad bifaldte Betænkning, at der skulde være eens Skieppe og Vægt, svarede bekræftende — hvornæst Kongens Foged (Byfogden) forkyndte det Fornødne. Ligesom Lehnsmanden i Helsingør i 1550, ifølge Kongens Befaling i et almindeligt Brev af 25 November s. A.⁶²⁾, om at forespørge, saavel ved Forsamlinger i hver Kiøbstad, som paa Herredstingene, om der ønskedes Forbud udstedt mod Udførselen af Korn, Kiød og anden Fetalie, havde St. Lucie virginis Dag gjort en saadan Forespørgsel paa Helsingørs Byting⁶³⁾, hvor Byfogden da udnævnte 2 Raadmænd og 16 andre Mænd, hvis Betænkning „med Menighedens Samtykke og Bevilling“ gif ud paa at begiere Forbudet, — saaledes fandt ogsaa samme Lehnsmænd senere, efterat Forbudet var gjort, Anledning til, ved Sander Keiel at advare mod Udførsel af Kiød og Høning⁶⁴⁾. — Af Befalinger eller Forbud, der forekomme

⁶¹⁾ Helsingørske Protocoller Nr. 1, 125 b.

⁶²⁾ Tegneser, 3, 245.

⁶³⁾ Helsingørske Protocoller Nr. 1, 58.

⁶⁴⁾ Mandag før omnium Sanctorum 1551. (Hels. Prot. Nr. 1, fol. 91.)

fra Lehnsmændene i de hellsingørſke Protocoler, kunne vi endnu nævne Befaling om Tilveiebringelse af Færger til Krigsfolks Overfart⁶⁵⁾, Forbud mod at age Gjødning ud ved Stranden, Grindringer og Udvarſler med Hensyn til Torveſtær⁶⁶⁾, Forbud mod loſe Hunde; imod Urtappen for Bønderne paa Tingdagen for Birket, førend Tinget er holdt, for at ikke Noget ſkal blive „drucken og ubeqvem“⁶⁷⁾; Udvarſler mod at huſe Fremmede, der gaac efter Almiſſe, længere end 3 Nætter⁶⁸⁾. Fremdeles kunne vi erindre om, at nogle af de ſaa hyppigen forekommende Bud om Uſtkaffellen af Straatag i Rigsſtæderne indeholde, at Lehnsmændene ſkulle have Indſeende med Budets Opfyldelse⁶⁹⁾; og at enkelte af de Befalinger, der oftere fandtes nødvendige, angaaende Bøſſeſkytters og Skibsfolks Opførel i deres Vorgeleſer, ere ſtillede til Lehnsmændene, med ſærdeles Opfordring til at have Tilſyn med at Budene efterleves⁷⁰⁾. — Endelig kan jeg her ikke forbigaae at omtale en tilſyneladende noget ſynderlig Proforma-Foranſtaltning, ſom Lehnsmanden Jørgen Munk paa en Maade ſelv lod Hellsingørs Borgere opfordre til. Den 24de Jult 1570 tilkiendegav nemlig Borgermeſter Henrik Mogensen, at det nu var den Tid, da man pleiede at bruge Høſtifferiet i Sundet, og at det var ſædvanligt, at hvert Interesſentſkab („Selſkab“) tager ſit „Tegn“ for de løbe ud paa

⁶⁵⁾ 4 Februar 1566.

⁶⁶⁾ 8 Mai 1564; jøfr. 12 Juni ſ. N.

⁶⁷⁾ 2 April 1571. Birketinget holdes mellem Byen og Slottet.

⁶⁸⁾ 1552. Hellsingørſke Protocoler Nr. 1, fol. 120, jøfr. Br. 13 Aug. 1570 til Lehnsmændene, blandt mere: at hvor de i Rigsſtæderne, ſom de havde i Befaling, fandt „ſlige Løſgængere, tieneſteløſe Folk, og Børenſkyttere“, der dog vare ſtarke og føre, ſkulde lade dem ſlaae i Jern og ſtille dem til Kiøbenhavnſ Slot; dette ſkulde Lehnsmændene ogſaa i Fremtiden iagttage.

⁶⁹⁾ See t. Er. et Concept af Mai 1569 i Geheime-Archivet med Hensyn til Viborg; jøfr. og Reg. 10. 66.

⁷⁰⁾ Iſær Brev af 18 Oct. 1577 (Siællandſke Tegnelſer 13, 335—37).

Fiskeriet, for at de dermed kunne bevise, hvor de høre hjemme, samt at de ligeledes pleiede at give deres „Naresild“ (Afgjorten for Tilladelsen til at fiske) til Kongen paa de Fiskerleier, hvor de komme hen. Nu foreslog Mogensen at forhandle med Jørgen Muncck, Befalingsmand paa Krogen, „som er Borgerne hengiven,“ om ikke blot at faae det omhandlede Tegn lydende som udgivet paa Krogen; men at han ogsaa vilde tillade hvert Selskab at lade sig opskrive at yde deres Naresild sammesteds, skiondt de ikke havde ydet den, for at de med dette Beviis kunde undslaae sig for Ydelsen paa de andre Fiskerleier. Hvert Interessentskab skulde da, naar de kom hjem igien, virkelig erlægge Naresilden paa Krogen, enten med fersk Sild, eller, om de opholdtes i Sundet, da med saltet Sild. Som Grund til alt dette anføres: „at, efterdi man er saadan Naresild pligtig, at yde hvor man kommer, kunde den jo ligesaa vel ydes til Lehnsmanden; som her raader paa Kongens Begne, som til andre Fremmede.“ Den menige Mand samtykkede heri; Borgerne fik saadanne Tegn med den omtalte Betsed om Naresilden; dog forventende, at hvis Silde ikke „gaaer til“ (d: Fiskeriet ikke lykkes), Muncck da vilde ramme de fattige Folks Bedste. Som man kan antage, havde ikke blot de, som dreve Fiskeriet, en Lettelse ved dette Arrangement, men ogsaa Muncck Fordeel deraf. Denne Tilkiendegivelse fandt i øvrigt i det Væsentlige igien Sted det næste Aar, 20de Jullii 1571, og derefter atter den 21de Jullii 1572, samt den 20de Jullii 1573.

Jeg skal til Slutningen kun tilføie, at der vel ikke er Tvivl om, at jo en eller anden Kjøbstad oftere erholdt en Gunstbeviisning ved Lehnsmandens Forbon paa en Tid, hvor sliig Unbefaling især ansaas nødvendig. Naar i øvrigt Byen havde Borgermestre, der i saa høj Grad som Sander Leyel og Henrik Mogensen i Helsingør havde Udgang til Kongen og nøde hans Tilltro og Indest, behøvedes en saadan

Forbøn naturligviis mindre fra nogen Anden; men dette horer ikke ganske herhen.

Ved Enden af denne Afdeling maac vi kun gjentage det, at Lehnmandens Virken med Hensyn til Kjøbstæderne, hans Indgriben i disses Anliggender, og derefter en stor Deel af Forholdet mellem ham og dem, beroede i denne Periode i en ikke ringe Grad paa tildeels tilfældige factiske Omstændigheder, men især paa Lehnmandens Individualitet og Borgernes samt deres Øvrigheds Charakter.

III. Kjøbstædernes nærmeste Øvrighed.

- a) Borgermestres, Raadmænds og Byfogders Antal, Udnævnelse, Embeds-Varighed og Indtægter m. m.

Kjøbstædernes nærmeste Øvrighed vare Borgermestre og Raadmænd, samt Byfogderne. Af disse vare især de sidste, som ogsaa jævnlig benævnes „Kongens Fogder,” kongelige Betiente, skiondt deres Bestilling ikke aldeles udelukkende sigtede til Kongens Løv, men de ogsaa tildeels havde Byens at paasee. Vel betragtedes ogsaa Borgermestrene som Statens Tjenere, og havde maaskee endogsaa flere Forretninger i Statens Interesse at varetage, end Byfogden; men de vare ved Siden heraf dog ogsaa i meget høiere Grad og videre Omfang end han tillige opfordrede til at vaage over Byens Gavn og Løv; om Raadmændene gialdt dette sidste tildeels ogsaa.

Det egentlige Raad bestod uden Tvivl i Almindelighed, hvad dette Tidsrum angaaer, i hver By af 2 Borgermestre og 8 Raadmænd. Dette er imidlertid ingensteds fastsat ganske almindeligt; ligesom uden Tvivl det hele Antal af Raadmændsposter

hyppigen ikke var besat paa eensgang. Hvad hiint normale Antal af Raadets Medlemmer angaaer, da vise de hellsingørske Protocoller, saavidt jeg har giennemgaaet dem, omtrent fra 1549—75, at der i denne By stadigen vare to Borgermestre; og efter de Optegnelser, jeg for de fleste af de nyssberorte Aar har gjort mig, vare der stundom 8, men oftere 7, 6 eller 5 Raadmænd udnævnte for Hellsingør. Paa samme Maade fremgaaer det af den randerøske Raadstuebog for 1586 og følgende Aar, at Randerø den Tid havde tvende Borgermestre og 7 Raadmænd. I Kallundborg var der 1547, som man ser af en Supplik i Geheime-Archivet, ligeledes 2 Borgermestre og 7 Raadmænd. I et Brev af 19de November 1570, der er indført i et kongeligt Stadskæstelsesbrev af 14de Marts 1572,¹⁾ forekomme to Borgermestre og 8 Raadmænd navngivne for Ringkøbing. Ribe havde ligeledes to Borgermestre samtidigen i denne Periode²⁾, og det vilde ikke være vanskeligt at anføre flere Stæder, hvor Borgermestrenes Antal var to³⁾ Raadmændenes derfor sandsynligviis 8. Imidlertid kan jeg ikke negte Muligheden af, at adskillige af de mindre Byer havde en mindre talrig Magistrat; i det mindste i Henseende til een har jeg fundet det bestemt udsagt. I et Brev af 3 April 1571⁴⁾ til Sorgen Rosenkrantz siges, at Grenaae Borgermester og Borgere for noget siden, Rosenkrantz uadspurgt og i hans Fraværelse, havde sat en Borgermester til, skøndt der hidtil kun havde været een Borgemester der i Byen. Kongen befaler derfor

¹⁾ Sydste Registre I, 19—22.

²⁾ See Listen i Terpagers *Ripæ cimbricæ* S. 585; jvfr. og Nye D. Magazin 11, 272, hvorefter der dog ogsaa synes i 1561 at have været 9 Raadmænd.

³⁾ See saaledes Edbardsen Friis *Skjellors Beskrivelse* S. 32, 131 og Listen S. 135. At han antager et ringere Antal for Raadmænd end 8, vil naturligviis let kunne forklares efter det ovenfor Anførte.

⁴⁾ Tegnelser 11, 269.

Rosenkrantz igjen at affætte den ny indsatte Borgermester og paalægge Borgerne, at de, naar en Borgermester skal udnævnes, da gøre det med Kongens eller, i hans Fraværelse, med Lehnsmændens Tilladelse, saafremt de ikke vilde lide Straf derfor. Paa den anden Side fandtes der ogsaa nogle Byer, som havde et større Antal af Magistratspersoner, end det her angivne. Med Hensyn til Kiøbenhavn og Malmø havde Frederik den Første (i Maret 1526⁵⁾) bevilget, at der altid i hver af disse Stæder skulde være 4 Borgermestre og 12 Raadmænd. At dette ikke senere blev forandret i denne Periode, hvad Kiøbenhavn angaaer, kan med Hensyn til Borgermestrene, sluttes af den ved Langebet meddeelte⁶⁾ Fortegnelse over de Mænd, som beklædte denne Post i Kiøbenhavn; ligesom man og ved at giennemgaae den ligeledes af Langebet forfattede Liste over Kiøbenhavnke Raadmænd⁷⁾ fra Christian den Tredies og Frederik den Andens Tid, vil bemærke, at der jævnlig maa have været flere end 8 Raadmænd i Kiøbenhavn paa een og samme Tid. I Henseende til Malmø kunne vi kun formode, at det samme har været Tilfældet som med Kiøbenhavn. Endelig maa det med Hensyn til Odense bemærkes, at Kongen (i 1567⁸⁾), da det fandtes, at Odense ikke var saa forsynet med Borgermestre og Raadmænd, som det sig burde, befalede nogle Rigsraader, at bestikke slige Dyrigheds-Personer der, saaledes at Borgerne skulde vælge 4, og Rigsraaderne af dem udnævne 2 til Borgermestre, og at Borgerne ligeledes skulde udvælge 25, hvoraf Rigsraaderne skulde udtage 12 til Raadmænd; de Udnævnte skulde derpaa sværge Rigsraaderne paa Kongens Begne.— Byfogden eller

⁵⁾ Brevene, daterede Sct. Andrea Aften, findes i Registrene 2, 321 for Kiøbenhavn og 449 for Malmø.

⁶⁾ I Pontoppidans Origines Hafnienses S. 388—89.

⁷⁾ Samme Steds S. 390—91.

⁸⁾ Brevet 15 Jan. 1567 i Tegnelser 9, 135—36.

Kongens Foged var kun een i hver Kiøbstad; det var alene i Ribe hvor en ældre Skif havde vedligeholdt sig til langt ind i Frederik den Andens Tid. Ved Brev af 20 Januar 1572⁹⁾ til Lehnsmanden paa Riberhuus, Erik Løkke, tilkendegiver Kongen, at han havde erfaret, at der i Ribe holdtes to Fogder: en, som oppebærer hvad Rente og Rettighed sammesteds tilkommer Kongen, og som kaldes Herskabs-Foged; og en anden Bysfoged, der alene har med Byens Sager at bestille. Da det nu i andre Kiøbstæder i Riget er saaledes ordineret, at Bysfogden skal sværge Lehnsmændene, som have Kiøbstæderne i Befaling, paa Kongens Vegne, og siden oppebære al den Rettighed, Sagesald m. v., som tilkommer Kongen og Kronen, saa befales Løkke strax at bestille det saaledes, at den, som er Kongens Herskabs-Foged i Ribe, ogsaa bliver Bysfoged sammesteds, og siden oppebærer Kongens og Kronens Ret og Rettighed og årligt gjør Regnskab derved; hvorhos tilføies, at da Niels Poulsen en Tidlang har været Herskabs-Foged sammesteds og beviist sig tro og vel, skal Løkke lade ham sværge sig paa Kongens Vegne og siden bestikke ham til Bysfoged i Ribe. Dette skeete, og det aabne Brev om Niels Poulsens Bestikkelse, hvorefter han, som Bysfoged i Ribe, skulde oppebære Kongens Ret og Rettighed, som Herskabs-Fogden hidtil havde gjort, og tillige see paa Byens Rettighed og forhielpe Borgerne og Andre, som komme ham for Dom, saameget som ret er, blev udstedt samme eller næste Aar¹⁰⁾; og siges det heri endnu udtryffeliger, at „det i andre Kiøbstæder her udi Riget ingensteds

⁹⁾ Jydske Tegneser 1, 1—2.

¹⁰⁾ Det findes i Terpagers Ripæ cimbricæ S. 462—63, med Slutning: „actum die, loco et anno ut supra: Colbingshuus, den 2 Dag Martii Aar 1572.“ I Cancelliets Jydske Registre 1, 12 findes det ogsaa og der slutes ligeledes med „actum die, loco et anno ut supra“; men der maa dette gaae paa det i Protocollen umiddelbart foranstaaende Brev, der er dateret: Dronningborg 28 Mai 1573.

er sædvanligt, at der holdes to Fogder, og at Kongen heller ikke befinder det at være fornødent i Ribe."

I Henseende til selve Udnævnelserne, da gav Frederik den 1ste ved de førnævnte Breve af 1526 for Kiøbenhavn og Malmø disse tvende Byers Borgere selv Ret til at udnævne Borgermestrene og Raadmændene. Dette blev, hvad Kiøbenhavn angik, forandret ved denne Stads Capitulation i 1536; thi da forbeholdt Christian den 3die sig at udvælge Borgermestre og Raad, „som ham tyktes at kunne være ham, Riget og Kiøbenhavns Indbyggere nyttige"¹¹⁾. Derimod findes ingen saadan Reservation tagen i det Malmø noget tidligere i samme Aar meddelte Benaadningsbrev. I flere andre Stæder sees Borgermestrene at være udnævnte af Kongen, eller, efter hans Ordre, af vedkommende Lehnsmænd eller Andre; uden at det er tilkiendegivet, at Borgerne selv, ved Forslag, havde Deel i Valget, og at det saaledes kun var en Stadsfæstelse, der meddeltes af Kongen¹²⁾. Imidlertid kunde noget slikt dog have været

¹¹⁾ See Kongens Benaadningsbrev og Borgernes Reversal, i Tillægget til Oversættelsen af Krags og Stephani Christian den 3dies Historie, 2det Bind S. 42 og 45. I Cancelliets Tegnelser Nr. 1, fol. 137—39 og 132 findes Conceptterne til disse to Documenter indheftede; hvorved kan mærkes, at de her omhandlede Tilkiendegivelser om Kongens Reservation, selv at ville vælge Magistraten i Kiøbenhavn, er tilføjet i Marginen ved en anden Haand. Fra først af var denne Forholdsregel altsaa ikke betænkt.

¹²⁾ Da Borgermestrene i Stege vare døde, bleve saaledes Anders Jørgensen og Peder Michelsen bestilte til Borgermestre; see Brevet 28 Aug. 1565 i Register 8, 207—8. Abjer Søffrensen bestiltes ved Kongens Brev af 22 Sept. 1578 (3yde Register, 2, 219) til Borgermester i Korsør, efterat have gjort Lehnsmanden paa Kongens Begne sin Eed. Under 8 Febr. 1579 (3yde Tegnelser 2, 10—11) beordredes Bism Andersen, da en Borgermester Lauri Fog, uden tvivl i Aarhus, var død, at sætte en god forstandig Dannemand af Borgerne i hans Sted som Borgermester. Ved kongeligt Brev af 7 Martz 1580 (3yde Tegnelser 1, 196) udnævntes Willum Bang og Morten Laale til Borgermestre i Åsene.

Lilsfældet, uagtet det ikke udtrykkelig er sagt. Deels holdt nemlig Kongen ikke saa stærkt paa sin Ret til at udnævne Borgermestre, som til at udvælge Byfogder, hvilket blandt mere sees af et Brev af 15 Juni 1559¹³⁾, hvori siges, at Stubbekjøbing Indvaanere have tilskrevet Kongen, at der er Brøst for Borgermestre, Raad og Byfoged der i Byen, og at de derfor havde udvalgt nogle af deres Medborgere til samme Befalinger og sendt dem til Kongen, at skulle sværge ham. Nu befaler Kongen, da han ikke kiender Omstændighederne, Claus Hvitsfeld, at begive sig til Stubbekjøbing og undersøge om de Mænd, som de have udnævnt til Borgermestre og Raadmænd ere duelige dertil, i hvilket Tilfælde de skulle blive indtil Kongen selv kommer der i Egnen og da sværge ham; derimod skulde Hvitsfeld paa Kongens Vegne bestikke den, som skulde være Byfoged, og lade denne sværge: „thii att Borgerne haffue ther met inthet att gløre“. Derfor befaler Kongen ham at forordne en Mand til Byfoged, som han kan tænke er dultig til at have Tilsyn med Kongens Rettighed, og til at hjælpe hver Mand Lov og Ret. Efter det før nævnte Brev af 1567 for Odense, var det ogsaa tilladt denne Stads Borgere at udvælge et vist Antal Mænd, hvoraf Rigsraaderne skulde udnævne 2 Borgermestre og 12 Raadmænd. — I Geheime-Archivet findes et Brev dateret Aarhuus, Torsdag næst efter Pintsje 1540, hvori Borgermestre, Raadmænd og menige

Den 17 Novbr. 1585 (Siællandste Tegnelser 15, 584—85) befalede Grants Brockenhuus, Embedsmand paa Korsør, at tilstikke en „god, from og forstandig Mand af Borgerne“ der til Borgermester, i en derværende uduelig Borgermesters Sted. Jvfr. ogsaa det i Friis's Stielstjors Beskrivelse S. 489 aftrykte Brev for Albret Albretsen som Borgermester i Kiøbenhavn, der maa være fra 1589 (jvfr. Pontoppidans Origines Hafnienses S. 389).

¹³⁾ Tegnelser 6, 98—99. Lidt længere fremme komme vi tilbage til denne Sag.

Borgere sammesteds andrage for Kongen, at da Borgermester Magnus Lauridsen nu var død, havde de alle udnævnt denne Brevviser Knud Galten, Borger i Marhuus, til Borgermester; og bade de derfor, at Kongen vil tillade dette og stadfæste ham med sin Skrivelse og Signet. — Endelig sees det ogsaa af de Helsingørske Protocoller, at den Ret, som af Christian den Anden var forundt Helsingørs Borgermestre og Raad til at udvælge tre Mænd, hvoraf Kongen da udvalgte Een til Borgermester, som derpaa aflagde Eed til ham, endnu benyttedes i Frederik den Andens Tid; ligesom ogsaa bemeldte Byes Magistrat selv udnævnte Raadmænd, hvilke derhos ikkun aflagde Eed for Dyrigheden og Menigheden, men ikke for Kongen eller Lehnsmanden. Hvad der saaledes i nogle Byer har fundet Sted, kan gjerne have været Ret eller Brug i flere.

At Kongen fornemmelig ansaae Udnævnelser af Bysfogden afhængig af sig, er allerede bemærket af Brevet af 1559 angaaende Borgermestre, Raadmænd og Bysfoged i Stubbe-Risbing. Der findes flere kongelige Bestikkelser af Bysfogder, ligesom og Befalinger til Lehnsmændene om at udnævne saadanne i en eller anden Rigsstad¹⁴⁾, uden noget Tegnet til Forslagsret eller deslige fra Byens Side. Imidlertid fandt dog ogsaa herfra Undtagelser Sted. Saaledes tilskrev Kongen under

¹⁴⁾ L. Ex. Bestikkelse af 1 Nov. 1584 (Sjællandske Registre 12, 364) for Albert Pedersen som Bysfoged i Risenbavn. Efter en Notice af 1549 om Tiden for Aflæggelsen af Bysfogdernes og fleres Regnskaber er føiet en Fortegnelse over Byerne med deres Bysfogder, Lødere o. s. v., og derefter følger: Item et Brev til Ebbe Knudsen, at han forfarer om der er ingen Bysfoged i Lyckau og Aasser; om saa er, der er ingen Bysfoged, at han da sætter der en Bysfoged paa Kgl. Rists. Begne; item i lige Raade et Brev til Werner Parsberg om Spilvitsborg. Ved Brev 27 Marti 1572 (Byenske Tegnelser 1, 2) til Erik Rosenkrantz, beordredes denne at bestille en Bysfoged i Odense i Stedet for den hidtilværende, som var ubulig.

8de Junii 1559¹⁵⁾ Giler Hardenberg, som Lehusmand paa Malmøhuus, blandt mere, at, da denne havde meldt ham, at Bysfogden i Malmø var død, og at Borgerne havde udnævnt tre, med Hensigt til Kongen, hvilken af dem han vilde vælge: saa befaler Kongen nu Hardenberg at undersøge Omstændighederne („forsøge Leiligheden“); og derpaa at bestikke en af disse tre, hvilken han anseer duelligst dertil, og lade ham sværge sig paa Kongens Vegne. I Helsingør havde, efter hvad der i Protocollerne siges, Borgermestre og Raad endog Ret til selv at udvælge en Mand til Bysfoged, som kun derefter skulde sværge til, og formodentlig stadfæstes af Kongen. En lignende Ret var i 1534 bleven Stikstors Magistrat forundt af Grev Christoffer, paa Christian den Andens Vegne¹⁶⁾; og da denne Konges Bestemmelse for Helsingør i den omhandlede Henseende blev ved Magt under Christian den Tredie og Frederik den Anden, er det vel muligt, at dette ogsaa har været Tilfældet med Grev Christoffers paa hans Vegne, rigtignok under noget andre Omstændigheder, Stikstors forundte Raade. I øvrigt kan det endnu bemærkes, at Borgermestrene og Bysfogderne uden Tvivl altid fik, naar de havde svoret Kongen eller hans Fuldmægtige, et Slags Bestalling, i det Væsenlige efter en vis vedtagen Formular. Dette var ikke Tilfældet med Raadmændene.

Vi have oftere i det Ovenstaaende paaberaabt os de helsingørskke Protocoller, og deels for nærmere at meddele Beviststeder af disse, deels for, efter Leilighed, at give Begreb om, hvorledes disse Valg viste sig i Virkeligheden i Byerne, eller dog i en af de vigtigere blandt disse, skal jeg her meddele nogle fuldstændige Uddrag af de nysommeldte Protocoller, forsaavidt

¹⁵⁾ Tegnelser 6, 95.

¹⁶⁾ Danske Magazin 3 D. S. 70—72; og Friis's Stikstors Beskrivelse S. 141 og 389.

de give Underretninger i denne Henseende. Om disse Uddrag end saaledes her vilde danne en lille Udvært, saa giengive de dog paa den anden Side, som jeg troer, saa meget af det uskuelige Billede, man ellers ved saadanne Arbejder oftest forgieves søger at fremstille, at det vel kan forsvares, her at meddele dem.

Mandagen den 17 Januar 1564 gav Borgermester Henrik Mogensen¹⁷⁾ tilkiende:

„Alt, efterdi Gud nu haver kaldet den Dannemand Jens Jepsen, der var Bysoged i Helsingør, af denne Verden, og det efter den Leilighed, som nu er forhaanden, ikke længe kan blive staaendes, uden En, som til samme Befaling i det Sted kan igienschikkes: da haver Borgermestre og Raad her i Helsingør bekommet af gamle, forfarne Konger her i Danmark, og har den Frihed endnu, at de maae selv udkaare en Mand dertil, som i samme Befaling kan tiene Kongen og Byen til Gavn; om hvilken Frihed da blev læst høihaarne Fyrstes, Kong Christian den Andens beseglede Brev etc.; og gaves tilkiende, at Jacob Hansen var be-rammet og forordineret til samme Befaling, hvorom tilspurgtes menig Mand, hvad dem derudi synes godt at være, og om de tyktes ham være samme Befaling værd, og om de ville samtykke ham, og være ham lydige som dem bør; og svaredes ja af menig Mand. Sammeledes gav og Borgermester Henrik Mogensen tilkiende, at, efterdi Gud har kaldet den Dannemand Morten Peerjen i lige Maade af denne Verden, det da at være fornødent at udkaare i hans Sted en anden Dannemand, som kan sidde i Raad og Ret. Og blev Caspar Hansen fremkaldt. Da tilspurgtes menig Mand, om Noget var, som havde ham i nogen Maade at beskylde, eller vidste med ham det, som ikke er tilbørligt, saa han ikke kunde sidde der med Ære og Nette. Og menig Mand gav

¹⁷⁾ Den anden daværende Borgermester hed Hans Paulsen.

ham godt Bidneskyrd og samtykte ham; og samme Tid gjorde Caspar sin Fed som sædvanligt er og blev Raadmand.“

Mandagen den „sidste“ Januar s. A. læstes derefter Johan Friis's, Frands Brockenhuus's og Jochum Beck's Brev:

„at Hans Hansen havde svoret dem ¹⁵⁾ paa Kongens Begne, i hans Fraværelse, at være Byfoged i Helsingør m. m.; og tilvarede Henrik Mogensen, at menig Mand og Almuen derfor vil være ham horig og lydlig i hvad han behøver og tilfiger paa Kongens eller Byens Begne.“

Omtrent et Aar efter — den 22de Januar 1565 — fremkaldtes Thorluf Bagge og Mads Laurfen (eller Laursen) og foreholdtes:

„at, da der kun vare faa i Raadet, fordi Gud havde kaldt de andre, var man betænkt paa at indsætte flere i deres Sted, som kunde hjælpe i hvad Tynge dagligen paahænger; og at der var givet Stemme paa dem (Bagge og Laursen). Menig Mand spurgtes da, om hvad dem syntes og om disse to Mænd vare saadanne Personer, at de maatte kiendes duelige at sidde i Raad og Ret, desligeste om Nogen vidste dem at beskylde i nogen Maade. „Ganske Almuen“ svarede, at de kiendte dem gode nok derfor, og ei heller vidste dem at beskylde i nogen Maade. Da fremkaldtes først Mads Laursen med oprakte Fingre, sværgende ved Gud og hans hellige Ord, at han vil være Kongl. Majestæt i Danmark og Danmarks Niges Raad huld og troe, afværge Hans Raades Skade og Fordærvelse, ramme og søge Hans Raades Gavn og Bedste, desligeste være Borgermestre, Raad og Byfoged i Helsingør huld, horig og lydlig, Intet aabenbare hvad inden lufte Døre samtykkes og forties skal, hjælpe hver Mand til Lov og og Ret, forsvare og fordegtinge fattige Enker og faderløse Børn til al Ret, ikke gjøre Uret det som han veed Ret er i nogen

¹⁵⁾ I Kjøbenhavn.

Maade, som han vil ansvare for Gud og bekiende for Mennesker etc. Dernæst fremkaldtes Thorlus Bagge, der i lige Maade med oprakte Fingre gjorde sin Sed som foreskrevet staaer.

I det følgende Aar skeete en Udnævnelse af en Borgermester og atter af en Byfoged. Den 22 April 1566 tilkiendegav nemlig Borgermester Henrik Mogensen for menig Mand, at han for Kongen havde beklaget sig over den Tynge, han nu i mange Aar havde havt med sin Besidding, især da han nu paa sine gamle Dage tillige havde faaet Tolder-Embedet¹⁹⁾; han havde desaaarsag begieret sig entlediget, men hvilket Kongen ikke vilde tilstede. Han havde da klaget, at han var ene Borgermester siden Hans Paulsens Død²⁰⁾, og begieret, at Kongen vilde lade forordinere En endnu; hvortil Kongen svarede: at efter gamle Privilegiens Lydelse, som Kongen havde forstaaet (erfaret), at Menigheden der i Byen havde, befalede han at stemme „paa en, to eller tre“, og en af dem skulde Kongen da bestikke, hvilket alt ogsaa indeholdtes i et Brev fra Kongen, som nu blev læst til Tingene. Henrik Mogensen erindrede nu Menigheden om at tiltænke og begiere Raad hos Gud, at de maatte give Stemme og Udkaaring paa den, ved hvilken Gud kan frygtes og hans Vre fremmes, og Kongl. Majestæt, Danmarks Rige og denne Menighed kan tienes. Der samtyktes da, at de bedste Borgere skulde udgaae og beraadslaae, og stemme paa hvem Gud gav dem ifinde. Dernæst udvalgtes 24 Borgere (der nævnes i Protocolen selv), der gik ud og igjen kom ind og tilkiendegave, at de alle samdrægteligen vare komne overeens om at udnævne Jacob Hansen, Rasmus Hansen, og Hans Nielsen²¹⁾; de til-

¹⁹⁾ Henrik Mogensen blev Borgermester i Aaret 1555, men havde tidligere været Raadmand. Tolder ved Presunds-Tolden blev han den 4de Januar 1564 (see en Dwittering af 6te Mai 1565 i Reg. 8,357—58.

²⁰⁾ Uidentibøl i 1564.

²¹⁾ Den førstnævnte var Byfogden; de to andre Raadmænd.

foiede, at de, efter Kongens Villie havde stemt paa tre, men at, hvis det stod til dem, vilde de ikke stemme paa nogen anden end paa Jacob Hansen alene, hvilket ogsaa den menige Mand raabte ja til og samtykte. Dernæst adspurgtes saavel de i Raadet, som menige Almue, og svarede Alle, at de samtykte og begierede Jacob Hansen til Borgermester = Befaling. Da, efter Henrik Mogensens og menige Raadets Samtykte, desligeste menig Mandes Udtaaling, Villie, Begiering og Stadsfæstelse er Jacob Hansen kaaret, samtykt og stadsfæstet i Guds Navn til en Borgermester i Helsingør; forhaabendes at han og af Kongl. Majestæt bliver stadsfæstet, samtykt og forordneret.— Umiddelbart herefter er i Protocolen indført Slutningen af den hele Udnævnelse. Den 27 Juni s. A. gav Henrik Mogensen tilkiende for den menige Mand: at de vel erindrede, at Jacob Hansen for nogen Tid siden af dem var udkaaret til Borgermester, og at han siden var samtykt af Kongen i Kiøbenhavn. Jacob Hansen blev sat paa det Sted, hvor salgt Hans Paulsen for sad. Dernæst tilkiendegav Henrik Mogensen, at der nu maatte bestilles en Byfoged (i Jacob Hansens Sted), samt bemærkede, at der af fremfarne Konger var forhvervet saadanne Privilegier for Byen, at det er Borgermester og Raad der skal udvælge Byfogden, og denne siden stikkes til Kongen for af ham at stadsfæstes, som samme af Christian den Anden givne Privilegier indeholde. Derefter tilkiendegav Henrik Mogensen, at Borgermester og Raad vare komne overeens om at udnævne Rasmus Hansen til denne Befaling. Derfor adspurgtes nu menig Mand, hvad godt dem herom syntes, og om de vilde samtykke ham; og dette bejaede derefter Alle og samtykte ham. Og i samme Dage, tilfoies der, har Rasmus Hansen været i Kiøbenhavn, der gjort sin Ged og annammet samme Befaling.

Fremdeles kunne vi bemærke, at den 30te August s. A.

bleve af Borgermestre, Raadmænd og Byfoged med menige Borgere's Ja, Samtykke og Bevilling, 3 andre Mænd, Jørgen Maer, Frederik Keiel og David Hansen udvalgte og tiltagne i Raadet; hvor enhver særdeles gjorde Sed efter Ret og Sædvane.*

Endelig maa jeg allerede paa dette Sted endnu omtale en Optagelse i Raadet, der i adskillige Henseender havde noget særegent og fra de andre Tilfælde afvigende ved sig. Den 25de Februar 1572 tilkendegav Henrik Mogensen, at nu for nogle Aar siden vare flere af Raadet døde, og Ingen satte i deres Sted²²⁾. Da nu nogen Rolighed var kommen tilbage (efter Krigens Tilendebringelse) og de Mænd i Raadet fandt sig svage, havde Frands Lauridsen, Kongens Befalingsmand paa Drarholm, ladet sig overtale og taget sig over at sidde inden Dørene med dem, og hjælpe hver til Lov og Ret i alle retfærdige Sager, og derhos vide den fattige Menigheds Nytte og Bedste i alle Maader, og nu idag er indgaaet paa videre Bæfted herom at forfare hos Kongl. Majestæt efter hans Villie og naadige Samtykke; derfor menige Borgere at være herom fortænkte og vide at søge Frands om Raad og Bistand som den, der er deres Dyrighed og Hoved; og skulde Frands i øvrigt gjøre sin Sed som sædvanligt er. Og var Frands nu i Dag selv tilstede og bevilgede og samtykte alt dette, og blev nu sat i Raads Sæde næst hos Jacob Hansen Sr. Borgermester. Gud give Alting til Lykke²³⁾.*

²²⁾ Denne Grund var ikke rigtig; der var i flere Aar ingen død af Raadmændene, og disses Antal havde siden 1566 været i de første tre Aar 7, siden 6.

²³⁾ Han tiltraadte dog egentlig ikke strax; i 1572 findes han kun eengang nævnt i en Overtalelse over de ved en Tingdag tilstedeværende Medlemmer af Raadet, og den 19de Januar 1573 findes en Erindring om det forhen i Henseende til ham Passerede, i Forbindelse med Under-

Det sidst Anførte kan påsælligen tiene som Overgang til det, vi herefter skulle omhandle, nemlig hvorvidt der foretoges visse Betingelser for at Nogen kunde blive enten Medlem af Raadet i Riobstaden, eller Byfoged. I denne Henseende synes et Vilkaar at ligge saa nær, efter hele den daværende Tids Anskuelse, at man neppe kan tvivle paa, at det maatte være tilstede; nemlig at Vedkommende var Borger, eller dog Bosiddende i Byen. Sverken denne eller nogen anden Betingelse er imidlertid opstillet i Lovgivningen for denne Periode. Men, foruden det Nyansførte, taler ogsaa endvidere Udtrykkene i flere af de førnævnte²⁴⁾ Ordre til Lehnsmændene om at udnævne en Borgermester „af Borgene der“, for at en saadan Betingelse er i alt Fald gjort de facto. Ogsaa sees det ofte af de hellsingørske Protocoller, at de, som udnævntes til Medlemmer af Raadet, allerede i Forveien vare Borgere eller bosatte i Riobstaden. Herfra gior imidlertid, som det synes, den omhandlede Udnævnelse af Frands Lauridsen til Raadmand i Hellsingør en Undtagelse; thi han omtales som Befalingsmand paa Draxholm²⁵⁾, hvor det altsaa følger af sig selv, at han jævnlig maatte opholde sig. Imidlertid havde han dog, som andre Steder i Protocollerne vise, faste Giendomme i Hellsingør, ligesom det uden Tvivl ogsaa er ham, der allerede længe før omtales som „Slotsfoged paa Drekrøg, Frands Lauritzen“²⁶⁾,

retning om, at Raadet i Rasmus Hansens Sted, der var død, havde valgt Claus Nielsen til Byfoged og at denne havde aflagt Eed hos Rigsshovmesteren, hvorefter nu begge Personer bleve samtykte af menige Mand o. s. v.

²⁴⁾ See foran S. 70 Anm. 12.

²⁵⁾ Paa Fortegnelserne over de større Lehnsmænd forekommer han for Draxholm fra 1566 til 1578; stundom tilføies der ved hans Navn: Foged. Før ham havde Rigsshovmesteren Eiler Hardenberg Draxholms Lehn, og i 1578 kom det til Henrik Wind.

²⁶⁾ I 1550. Dengang var Herluf Trolle Lehnsmænd der. Frands Lauridsen, der udnævntes til at sidde i Raadet, kaldes i øvrigt

fra hvilken Tid han da formodentlig har havt Forbindelser og staaet i Forhold, som kunde bevare hans Interesse for Byen og nære Bevillie hos dennes Borgere for ham. Den Omstændighed, at han, endskøndt han egentlig kun blev Raadmand i Helsingør²⁷⁾, behøvede en særdeles Henvendelse til Kongen, som ellers sees ikke at have været fornøden for Raadmændene, i det mindste i Helsingør, lader sig og forklare deraf, at Udførelse af hans Bestilling paa Drarholm maatte befrygtes at kunne blive mindre nøiagtig, naar han tillige skulde sidde i Raadet i det langt derfra liggende Helsingør; ligesom i øvrigt ogsaa omvendt Helsingør naturligvis maatte komme til at lide under, at han ikke stadig kunde boe i Byen. I det mindste i de nærmest paafølgende Aar savnes ogsaa hans Navn temmelig ofte blandt dem af Magistraten, der anføres som tilstedeværende paa de enkelte Tings- eller Raadstue-Forsamlinger. Forresten var det ikke alene hiin Henvendelse til Kongen, der fremtræder som noget særegent ved Frands Lauridsens Udnævnelse; men naar man sammenligner Tilførelsen derom til Protocollen med Beretningerne om lignende Udvalgelses, bliver man snart en usædvanlig Opmærksomhed for den Udnævnte vaer. Han siges saaledes, at „have ladet sig overtale og taget sig den Bestilling over“, samt at han „ved sin Tilstedeværelse paa Tinget bevilgede og samtykte den skeete Optagelse i Raadet“; de Tilstedeværende spørges ikke om deres Mening om ham; hvorhos det endelig var ganske udenfor Ordenen, at han blev sat i Raadet næst efter Borgermestrene, ikke, som

ogsaa ofte Frands Skriver, hvilken sidste Benævnelse maaskee hidrører fra hans nysommeldte tidligere Stilling. I den Tid, han var Foged eller „Befalingsmand“ paa Drarholm, var der derimod ingen anden Lehn- eller Ombudsmand over ham.

²⁷⁾ I Geheime-Archivet findes Concept til en Bestilling for ham som Borgermester i Helsingør, dateret 1 Aug. 1579; saavidt er jeg endnu ikke kommen ved Giennemsynet af de hellingørske Protocoller.

ellers altid var Tilfældet, efter Udnævnelsens Dato, altsaa nederst blandt Raadmændene²⁸⁾. Dette maa tilskrives hans vigtige Stilling; thi, hvad enten han har været af Adel eller ikke,²⁹⁾ maatte han dog som selvstændig Foged for et saa betydeligt Lehn som Drarholm, i hvilken Egenskab han endog, som man af Cancellie-Protocollerne seer, havde Nykøbing Stad i Forsvar og Befaling, nyde en særdeles Agtelse. Forresten var det ikke ganske sjældent, at Adelige i denne Periode, ligesom før samme, vare Medlemmer af Stædernes Magistratur. Saaledes skal Kiærteminde i 1536 have haft en adelig Borgermester (Paul Schinkel³⁰⁾), og der er Grund til at formode, at nogle af de syenske, dengang nyere adelige Familier, have beklædt Dyrighedsposter i Byerne. I 1526 optoges Jørgen Rok, Borgermester i Malmø, i Adelsstanden; og ligesom dette ogsaa i 1474 havde været Tilfældet med en Borgermester og Tolder i Helsingør, Peder Hansen³¹⁾, saaledes vare, hvad vor Periode angaaer, Henrik Mogensen, som da

²⁸⁾ Hans Navn staaer derfor ogsaa altid i de Overskrifter over Forsamlingerne, hvor det forekommer, umiddelbart efter Borgermestrenes, og foran de andre Raadmænds.

²⁹⁾ Jeg har ikke hos Genealogerne kunnet faae nogen Bekræftelse paa at han var adelig; men vistnok taler hans Stilling paa Drarholm derfor; skjøndt han, som alt er bemærket, ofte kaldes Foged der, ikke Lehnsmænd (hvorimod han findes paa Lister over Lehnsmænd). Jeg maa ogsaa her tilføie, at der under 1ste Aug. 1579 findes i Ciell. Tegnelser 14, 233—34 Breve til endeel „efterstrevne af Adelen — om Penge at forstrække Kongl. Majestæt,“ og at her ogsaa nævnes „Frands Laurisen, Borger i Helsingør“; bag efter ham følger „Hans Mynther i Kiøpenhaffn“, formodentlig Myntmester Hans Dalhusen, Paul Fechtels Svigersøn. Om han var af Adel vides neppe; de andre, 19, som nævnes sammesteds, henhørte utvivlsomt til denne Stand.

³⁰⁾ G. L. Badens Afhandlinger i Fædrelandets Historie 2 Bd. S. 54.

³¹⁾ Hvad det 15de Aarhundrede betræffer, vise de i Pontoppidans Originis haniensis S. 174 ff. aftrykte Lister, at flere Adelige dengang vare Borgermestre og Raadmænd i Kiøbenhavn.

beklædte de samme Poster, og hans Broder, Jens, der var Raadmand og Tolder, ligeledes af Adels (Rosenvinger), som Søner af en i Aaret 1505 adlet Mogens Jensen; der i øvrigt igjen var en Svigersøn af den nysnævnte Peder Hansen, og derved nok i Svogerstab med Jørgen Kof³²⁾. Da Mogensseunerne, som Raadmænd, ikke sad over de andre, viser forresten dette, at det et var som Adelig, at Frands Lauridsen fik denne Forrang. Ogsaa Sander Leiel, der ligeledes var Tolder ved Øresunds Told og Borgermester i Helsingør, var uden tvivl af Adels. Paa den Liste, der findes i Pontoppidans *Origines holsnienses*³³⁾ over Adelige, der havde Gaarde i Kiøbenhavn, og hvilken Liste henhører til et Brev af 12 September 1558 om at enhver Adelig, der saaledes eiede Gaarde i Kiøbenhavn, skulde til Byens Befæstning betale 20 Daler³⁴⁾, nævnes ogsaa Sander Levell. I hans Testament af 1549, der findes i Geheime-Archivet, bestemmes ogsaa, blandt mere, at hans Husfrue skal have 1200 Daler og Gislome og Burskølmis Hovedgaard³⁵⁾ med al sin Tilliggelse, hvilken de havde brugt som en Avlsgaard, med Alger, Eng, Skov, Fæ o. s. v., og efter hendes Død skulde samme Gaard med Tilliggende blive „hos vore Vorn eller næste Arving.“

³²⁾ Jvfr. Danske Atlas 6, 46 og S. H. Goiffes Rigtale over Fru Virgittie Willumsdatter, Jonas Heinemarks Enke, Kjøbenhavn 1661; hvor dog Jens Mogensøn, den Afsødes Faders Farfader, er omtalt som Borgermester, skøndt han uden tvivl aldrig blev mere end Raadmand. See for Resten ogsaa Magazin for Adelshistorien 1 Bd. S. 3—5 og danske Adels-Lexicon.

³³⁾ Side 338 ff.

³⁴⁾ Brevet med Fortegnelsen findes i Cancelliets Tegnelser, 5, 408—9.

³⁵⁾ Jeg veed iøvrigt ikke, hvor disse Steder skulle søges. Brevet „besegledes“ efter Leiels Ønske, af Peder Stram, Abbed Peder i Eßrom og Paul Fechtel — „min fiære Svoger“. I Adels-Lexiconet nævnes han som Ridskabs-Adelsmand.

Magistratens Medlemmer udvalgte ordentligviis blandt de anseeligste Mænd i Riobstaden. Tidligere havde, i det mindste i nogle Byer, Haandværkere været udelukkede fra disse Bestillinger. I denne Periode finder man derimod intet Spor hertil; og, naar man f. Ex. gennemløber Fortegnelsen over Kiøbenhavnste Raadmænd³⁶⁾, finder man for den her omhandlede Tid en Rasmus Nielsen „Kiedelsmed“, en Claus „Perleskifter“, en Mikkel Nielsen „Kemmefnider“, en Anders „Krogemager“ m. fl., ligesom der, blandt de hellsingørste Raadmænd henimod Slutningen af Christian den 3des Regiering, forekommer en „Niels Stræbder“. Vel brugtes maaskee allerede dengang saadanne oprindelige Benaevnelser for en eller anden Art Haandværksmand nu og da som virkelige Familienavne; men dette var dog i alt Fald sieldent, og man kan neppe tvivle paa, at i det mindste de fleste af de ovennævnte Mænd virkelig førte Navnet paa Grund af deres Næringsdrift. Ogsaa var der i Christian den 3des og hans Sønns Tid en Raadmand i Beile, Hans Sørensen, som var deres Stomager, og meget berømt for sit Arbejde (D. Atlas 5, 937).

En vis Erfarenhed fordrede man hos Dyrigheden, men i øvrigt ikke særegne Kundskaber, ikke engang i Lov og Ret. Nogen Kundskab i denne Henseende maatte dog især Byfogderne have. I en forhen i en anden Afdeling omtalt Skrivelse af 27de Marts 1572 til Erik Rosenkrantz siges: at Kongen for nogen Tid siden havde befalet ham at bestikke en Borger der i Byen (Odense) til at være Byfoged sammesteds; men at han nu erfarer, at denne Person skal være ung „og ubi Retten fast uforsaren“, og til den Bestilling uduelig; derfor befales Rosenkrantz at forløve ham af bemeldte Bestilling og at tilskikke Peder Jbsen, Borger der i Odense, at

³⁶⁾ Pontoppidans Origines hafn. S. 390—91.

være Byfoged sammesteds, „eftersom han tilforn var tilnævnt“, og at modtage Eden af ham.

Slægtskab mellem flere Personer var ikke til Hindre for dem i at sidde i Raadet til samme Tid; ligesom det neppe kan undgaae den, der kommer til noget nærmere at se ind i den Tids Forhold, hvormeget netop Nepotisme eller Slægtskabs- og Svogerkabs-Forbindelse maa have virket ved Optagelsen i de her omhandlede Øvrighedsposter. Saaledes blev en Søn af den oftomtalte Sander Eitel, Frederik, Raadmand i Helsingør nogle Aar efter Faderens Død; Henrik Mogensen, hvis Morfader havde været Borgermester sammesteds, havde en Broder, Jens, der fra 1552 til 1563, altsaa medens Henrik beklædte først Raadmands- og siden Borgermester-Bestilling i Helsingør, ligeledes var Raadmand i denne By; den ogsaa forhen omtalte Borgermester Jacob Hansens Broder Rasmus, var fra 1561 til 1572 først Raadmand og siden Byfoged i Helsingør. Da Peder Willumsen, som var Byfoged i den tidnævnte Kiøbstad, døde, fik han 1561 til Eftermand en Jens Jepsen, som var gift med hans Datter. Udentvivel vilde flere Exempler af den Art kunne anføres, naar man havde Kundskab om de andre Øvrigheds-Personers Familie-Forhold, ligesom og naar man vilde tage Hensyn til flere og forskellige Kiøbstæder; thi Borgermestre, Raadmænd eller Byfogeder af Anseelse i een Stad havde hyppigen Slægtninge eller Besvogrede i en anden Byes Magistratur²⁷⁾.

Endelig kunne vi her endnu bemærke, hvorledes et Slags Forfremmelse ofte fandt Sted fra den ene til den anden af

²⁷⁾ En af Frands Lauridsens nærmeste Slægtninge var Peder Pedersen, Borgermester i Røge (see en Confirmation paa Frands's Testamente, dateret 25. Mai 1586, i Siæll. Reg. 12, 531). Det kan og bemærkes, at en Datter af Henrik Mogensen var gift med en Anders Hest, udentvivel en Broder til Borgermester Marcus Hest i Kiøbenhavn. Jvfr. ogsaa om Peder Hansen og Jørgen Kof foran S. 82.

disse Bestillinger. I Helsingør havde to af de Byfogder, der forekomme i Protocollerne indtil 1575, nemlig Jacob og Rasmus Hansen, været Raadmænd før end de indtraadte i hiin Stilling; Jacob Hansen blev siden Borgermester; Henrik Mogensen og Hans Paulsen, hvilken sidste succederede Sander Keiel, beklædte Raadmændsposter, da de bleve udnævnte til Borgermestre. Af Fortegnelserne over Dyrigheds- Personerne i Kiøbenhavn i dette Tidsrum hos Pontoppidan vil man ligeledes see, at mange blandt Borgermestrene forhen havde været Raadmænd eller Byfogeder, og at nogle af disse sidste gik over til at blive Raadmænd. Ogsaa de lignende Fortegnelser vi have for Randers³⁸⁾, give Resultater af samme Slags. Overhovedet har det vist været meget sieldent, at En er bleven udnævnt til Borgermester, som ikke var enten Raadmand eller Byfoged³⁹⁾.

Raadets og Byfogdernes Forretninger, den vigtigste Gienstand for vore Undersøgelser i denne Afdeling, skulle vi snart udførligere komme til at omhandle; naar vi kun her endnu have anført, hvad der er os bekiendt med Hensyn til visse andre Puncter af mindre viid Omfang.

Herhen hører Varigheden af de omhandlede Mænds Embeder. Disse vare upaatvivleligen i dette Tidsrum overdragne dem for Livstid, og naar de afgik tidligere fra Bestillingen end ved Døden, skeete det kun efter deres eget Ønske, eller ved Afsættelse paa Grund af Uduellighed eller Brøde. Paa det første — Fratrædelse efter eget Ønske — have vi adskillige Exempler. Den i Januar 1565 til Raadmand i Helsingør

³⁸⁾ Stadfeldts Beskrivelse over Randers Riobstad S. 120, jvfr. 127 ff. og 134.

³⁹⁾ Et Exempel herpaa synes imidlertid det foran Side 71—72 ommeldte Brev fra Aarhus Magistrat og Borgere af 1540 til Kong Christian den 3die at frembyde.

udvalgte Thorluf Wagge, eller Thorluf Olsen, vilde i 1569 flytte fra Byen, og tilkiendegav dette for Borgermester og Raad. hos hvilke han saaledes en Tidlang havde siddet inden Dørene, og begierede derefter blot, den 18de April 1569, paa Tinget af dem, saavel som af Menigheden, sit saakaldte Skudsmaal, eller Erklæring om sit Forhold; Borgermestre, Raad og Byfogden, saavel som menig Mand meddeelte ham derefter udførligen et meget godt Vidnesbyrd, der lovedes ham befrevet, saasnart han maatte ønske det⁴⁰⁾. Borgermestre, som afgik paa denne Maade, fik derimod sandsynligviis altid en mere formel Afsked af Kongen eller af Lehnsmanden paa hans Vegne; i det mindste haves herpaa nogle Exempler. — Ved Brev af 22 Februar 1579⁴¹⁾ gjør Kongen vitterligt, at efterdi Poul Pop, Borgermester i Aalborg, har andraget, hvorledes han ved denne Bestilling forsømmer meget i sin Gaandtering, Røring og Biergning, bevilger og tillader Kongen, at han til Philippi og Jacobi Dag førstkommende maa blive fri for bemeldte Bestilling, ligesom og at han fremdeles altid maa være forskaaet for den, for „Loug“⁴²⁾ og al anden saadan Byes Befaling. Marcus Hess, der siden 1565 havde været Borgermester i Kiøbenhavn, fik, efter sin paa Sygdom og Alderdom grundede Begiering, ligeledes i 1589 Afsked fra nysnævnte Bestilling⁴³⁾. Med Byfoged-Bestillingen maatte dette vistnok end mere være Tilfældet, og af Udtrykkene i en Dom af

⁴⁰⁾ Dette gaves ham siden i Form af et Tingvidne, tilligemed en saakaldt Erklæring fra Borgermestre og Raad om hans „Samfæde“ med dem inden Dørene.

⁴¹⁾ Jydske Registre 2, 378.

⁴²⁾ d: at deeltage i Sandemands eller Rævninge-Log.

⁴³⁾ Friis's Stielstjors Beskrivelse S. 488 jvfr. Pontoppidans Orig. hafn. S. 388.

1553⁴⁴⁾, hvor der leilighedsvis bliver Tale om en forhenværende Bysfoged i Næstved, Søren Skrivers Udtrædelse af denne Stilling, synes man ogsaa at kunne slutte, at en Bysfogeds Døds om Entledigelse maatte erholde en bestemt Sanction af Regjeringen, for at Vedkommende virkelig kunde anses afskediget. Naar Øvrigheds-Personer bleve affatte, synes dette ofte at være skeet ved en directe Regjerings-Handling, ved Lehnsmanden eller Andre efter Ordre fra Kongen⁴⁵⁾, uden nærmere Undersøgelse; formodentlig fordi denne ansaes ufornøden, i det Grunden var vel bekendt, og ikke engang vilde negtes af den Paagjældende. Undertiden paalagdes Vedkommende først at foretage en Undersøgelse, og derefter i fornødent Fald afskedige den eller de Uduelige eller Brødefulde. Under 1ste Octbr. 1554⁴⁶⁾ tilskrev Christian den 3die Otto Krumpen, Erik Krabbe og Niels Lange, alle Rigsraader, at der skulde være stor Uenighed i Thisted mellem Borgermestre og Raad og Menigheden; og at denne havde „affagt“ en af Borgermestrene, Peder Jensen, og ikke vilde være ham hørig eller lydlig paa Kongens Begjæring, eller „nyde eller undgielde“ nogen Dom, han affagde; at der ligeledes skulde være Brøst for Borgermestre og Raadmænd, og at en Deel af dem, som have Befaling (d. h. have disse Bestillinger) ikke vare duelige m. m.; derfor befales hine tre

⁴⁴⁾ Etatsraad Kolberup-Rosenvinges Samling af Herredags-Domme, I. S. 224 ff. Der siges at „han var affagt af sit Fogderi“; efter det i Anmærkingen til berørte Sted anførte, skal han selv have frasagt sig Embedet; dog er hele Forholdet mig ikke ganske klart.

⁴⁵⁾ Saa som i de Tilfælde, der ere omhandlede i de før ommeldte Breve af 27 Martz 1572 i Henseende til Bysfogden i Odense, og 17 Nov. 1585, angaaende en Borgermester i Korsør. See ogsaa et Brev af 1584 til Walschendorff om at entledige Michael Kemmesnider, Borgermester i Kiøbenhavn, som havde begaaet en grov Løssagtigheds-Forseelse, fra hans Embede: Nye Danske Mag. 1, 105. Ei at tale om den i Brev af 3. April 1571 omtalte ene Borgermester i Grenaae.

⁴⁶⁾ Tegnelser 4, 151—52.

Mænd at samles i Thisted, og der i Rigsraad Gabriel Gyl-
denstiernes Overværelse at undersøge de omhandlede Sager;
hvis Rogen havde handlet utilbørligen, skulde han straffes;
Borgermestre og Raad, som fandtes uduelige, skulde affattes,
og Andre beskiftes i deres Sted; m. m. — At i alt Fald
Borgermestre og Byfogeder ikke kunde affattes af Andre
end Kongen, eller efter hans Befaling, fremgaaer især af ad-
skillige Breve og Domme med Hensyn til Kiøbstæderne Stubbe-
købning og Trælleborg. Dommen angaaende Stubbekøbning have
vi allerede i en anden Anledning berørt. Sammenhængen
dermed var, at en Deel Borgere i denne Kiøbstad vare ved
Paasketid 1559, da Byens Regnskab blev aflagt, blevne mis-
fornøiede med tvende af Raadmændene, som formeentligen havde
brugt for mange Penge paa tvende Reiser, de i Byens An-
liggender havde foretaget. Disse Raadmænd begierede Bor-
gerne da maatte affattes, og da de øvrige af Magistraten mod-
satte sig dette, affatte de hele Magistraten og Byfogden, hvor-
efter 24 udvalgte Mænd af Byen igjen udnævnte andre 24
Mænd „udaf deres Hob“, og tilsammen indsatte de nye
Borgermestre, Raadmænd og en Byfoged, hvortil, som man
seer, de paastode at være berettigede efter gammel Skik i deres
By: „at de maatte indsatte og affatte hvem de vilde til
Borgermestre og Raad“. To af disse udnævnte Personer,
formodentlig de, som vare valgte til Borgermestre, reiste over
til Kongen i Ditmarsken for at gjøre Gød; hvorefter det før
ommeldte Brev af 15 Junii 1559 blev udstedt til Claus Hvit-
feldt, ifølge hvilket han strax skulde affatte den nye valgte
Byfoged, men lade det Øvrige beroe, indtil Kongen kom der
i Egnen. Men ligesom den ældre Magistrat ikke havde villet
give efter, og Striden altsaa vedblev i Byen selv, saaledes viste
Sagen sig ogsaa, ved Hvitsfeldts Intervention, saa klar som det
dermed virkelig var gaaet til; hvorhos det nye Parti gjorde

sig skyldigt i andre saa grove Udskielser, at den hele Sag meget snart efter maatte foretages for Kongen. Dette skete paa Rettertinget den 1ste Aug. s. A., hvor den ældre Magistrat indstævnte den nye. Ved Dommen af nysnævnte Dato domtes da de nye Indsatte, og alle de 48 Borgere, som oprørte Mænd til at straffes paa deres Hals⁴⁷⁾. I denne Sag er det vel saa, at der ikke blot er taget Hensyn til det formelle Spørgsmaal, om overhovedet Borgerne nogeninde havde Ret til at afsætte Dørligheden, men at ogsaa adskillige realia ere komne med under Bedømmelsen; men, naar man gennemgaaer Dommen og til lige overvejer Indholdet af Brevet af 15de Juni 1559, troer jeg, at det dog vil forekomme temmelig klart, at det navnlig var det Egenmægtige i Formen, der bevirkede Dommens Udfald. — Det Samme fremgaaer uidentligt ogsaa af den Dom⁴⁸⁾, der i 1553 blev paa Kongens Retterting affagt i en Sag mellem Jens Stinckelsen, Raadmand i Trælleborg, og den urolige Borgermester sammesteds Poul Madsen, eller Poul Jyde. Sagens enkelte Omstændigheder vil man kunne see af den nævnte Dom, af hvilken vi her kun skulle fremhæve: at Jens Stinckelsen, der i det mindste nok havde tvende af Magistratens andre Medlemmer paa sin Side, havde erklæret, at Poul Jyde ikke burde søge Sæde eller sidde paa Bænke med de Andre, samt at han havde bortvist Poul Jyde fra Raadet m. m. Bemeldte Doms Slutning lyder nu: at Jens Stinckelsen dermed har gjort Oprør og Uret, idet at han har skieldet og avvist Poul Madsen, vor Borgermester, af hans Befaling,

⁴⁷⁾ Dommen findes i Statsraad Kolbergs Rosenvinges Samling af Herredags-Domme 1ste Bind Side 272—77. Ved Brev af 6 Aug. næstefter (Tegneller 7, 2°) befalede Claus Svithfeldt at lade de Domsældtes Boeslød der beskrive, og siden at optinge med dem for Boeslødterne. Under Sagen havde de siddet i Taarnet i Risenhavn.

⁴⁸⁾ Rosenvinges Samling S. 217—20.

som vi have sat ham til, uden Dom og Ret, hvorpaa han ingen Befaling (d: Fuldmagt) havde, og bør fornævnte Jens Stinckelsen derfor straffes*, hvilken Straf imidlertid ikke nærmere er betegnet. Men endnu mere bestemt og tydeligt udtales den Sætning, at en Borgermester ikke kunde affættes uden Kongens Vidende og Villie, hvorefter det samme endnu mere maa antages om Bysfogderne, i et Brev af 20 Decbr. 1562⁴⁹⁾ angaaende den samme Poul Madsen eller Jyde. I dette Brev, der er stilet til Rigshovmesteren Giler Hardenberg, som Lehnsmænd og den, der havde blandt flere Kjøbstæder ogsaa Trælleborg i Befaling, siges, at Kongen har erfaret, at Hardenberg har beskiftet nogle Borgermestre⁵⁰⁾ i Trælleborg, og at Poul Jyde, som Kong Christian den 3die havde indsat og beskiftet som Borgermester, ikke længere maatte være i samme Befaling, uanset at Kongen ikke havde affat ham. Da esterdi at, som Eder selv vitterligt er, ingen Borgermester i Kjøbstæderne bør affættes eller beskiftes uden vor Villie og Vidende, kunne vi os ikke noksom forundre, at I der i Byen har gjort samme Forandring uden vor Bevilling*. Kongen befaler derfor Hardenberg igien at lade Poul Jyde komme til Borgermester-Embedet, og lade ham blive deri saa længe indtil Kongen affætter ham; hvorhos Hardenberg paalægges at betyde Borgerne, at de rette dem efter at være ham (Poul Jyde) som deres Borgermester hørige og lydige i hvad han byder dem paa Kongens og Byens Vegne o. s. v. Forresten har i det her ovenfor Anførte kun været Tale om Affættelse af Borgermestre og Bysfogder, eller af Raadmænd i Forbindelse med hine andre Dyrigheds-Personer. Naar det derimod alene var en Raadmand, hvem man ønskede affat, følger det i det

⁴⁹⁾ Tegneskrif 7, 281—82.

⁵⁰⁾ Der synes at være Tale om flere end een, thi endt det øvrige af Brevet ikkun handler om Poul Jyde og hans Post.

mindste ikke af hvad vi hidtil have anført, at der behøvedes nogen kongelig Sanction; meget mere synes den Omstændighed, at Raadmændene sandsynligvis ikke i Almindelighed beskikkedes af Kongen eller aflagde Gød for ham, eller til nogen særligt dertil af ham Bemyndiget paa hans Vegne, at tale for at hiin Tilladelse ikke krævedes. Men derfor er det dog heller ikke sagt, at en Raadmand kunde imod sin Villie afskediges uden videre af Borgerne, eller af den øvrige Magistrat. Engang udvalgt, uden at nogen Indskrænkning i Henseende til hans Bestillings Varighed var tilføjet, synes han at maatte have havt Ret til at beholde sin Bestilling, saalænge man ikke kunde anføre tilstrækkelige Grunde til at fjerne ham. Dette fremgaaer ogsaa, hvis jeg ikke feiler, af en kongelig Dom af 24 Februar 1565⁵¹⁾ i en Sag imellem en Frands Severinsen, ligeledes i Trælleborg, og Borgermester og Raad sammesteds. Disse havde affat ham fra Raadmands-Sæde, som de forhen selv havde kaldt ham til, og frataget ham en Jord, der var tillagt ham for samme Bestilling. Denne Affættelse og Berøvelsen af Jorden meente han var uretlig. Magistraten anførte, at han blev sigtet for et Manddrab, samt at han i nogle Maader fandtes udydig og modvillig mod dem; derfor havde de affat ham, og naar han ikke var Raadmand, kunde han ei længere beholde Jorden. Frands Severinsen svarede, at han vel var bleven sigtet for et Drab, men at han var usorvunden for den Sag, og meente, at han ikke burde affattes, med mindre Nogen kunde sigte og overbevise ham for uærlig Sag, og da burde han dog tiltales med Lov og Ret. Nu kiendtes ved den ovennævnte Dom for Ret, at efterdi Borgermestre og Raad havde affat Frands Severinsen, og ikke overbevist ham nogen

⁵¹⁾ Register 8, 455.

uærlig Sag⁵²⁾, hvorfor han burde affættes, havde de gjort Uret og burde Frands Severinsen igien have den omhandlede Jord (og altsaa igien optages i Raadet).

Endeligen kunne vi her endnu tilføie, at der ved den Tid's Entledigelser, især fra saadanne Embeder, som de her omhandlede, ordentligviis ikke kunde blive Tale om Pensionering eller detslige. Vi have imidlertid allerede foran ved at omtale den aalborgske Borgermester Poul Pops Entledigelse i Aaret 1579 berørt, at der ved denne forundtes ham Fritagelse for borgerlige Ombud i Fremtiden. Endnu mere begunstiges Marcus Hefs ved den, ligeledes foran ommeldte, ham i 1589 meddeelte Afsked som Borgermester i Kiøbenhavn; han blev nemlig for sin Livstid fritaget for Skat, Hold⁵³⁾ og al anden kongelig og borgerlig Tynge og Besværing.

Borgermestre og Raadmænd havde dengang heller ikke faste Lønninger, som i vore Tider. Derimod tillagdes dem endeel uvisse Indtægter og andre Emolumenter; men disse Godtgørelser vare for en Deel forskellige i de forskellige Byer. For to Stæder have vi nogenlunde Underretning om disse Indtægters Bestaenhed, skiondt ikke om deres Størrelse. Der findes nemlig en Fortegnelse fra 1553 over hvad Indtægt Borgermestre og Raadmænd i Kiøbenhavn aarligen oppebære

⁵²⁾ Strengt maa dette dog nok ikke tages. I et Brev af 1550 (Tegn. 3, 185), tales om at Trælleborgs Magistrats — thi ogsaa her møder os denne — at altsaa bemeldte Magistrats da stedfundne Affættelse var slett for ærlig Sag. Afkriften af dette Brev er forkommet for mig; men uidentvivel maa denne Affættelse have været en Følge af en Dom, der faldt i September 1550 paa Kongens Rættetling (Tegn. 3, 184), hvorved en af Magistraten affagt Dom underkændtes og „Borgermestre og Raadmænd derfor dømtes nederfældig at være“ m. m. Men her var isøvrigt ogsaa Tale om hele Magistraten, og et slikt Tilfælde kunde ikke lettelig indtræffe med en enkelt Raadmand.

⁵³⁾ Herved sigtes især til Indquarteringen af Militaire og Søfolk.

„til deres Profit“⁵⁴⁾. Heri siges, at hver — af Raadets Medlemmer — har sit Fiskevand i Byens Omegn, ligeledes sin Ager og Eng. Af hver Skude, som lægges giennem Bommen, oppebære de 3 Sk.; af hver Hest, som ind- eller udfiskedes, 2 Album; af hver Ahme Vin 1 Sk., af hvert Fad Prysning 12 Sk.; af hvert Fad Momme 1 Mark; af hver Cæst pommerst Ol 1 Mark, og af hver Tønde Hamburger Ol 8 Sk. og ligesaa af Israels Ol. Fremdeles oppebære de et Pund Pæber af hver (fremmed) Kræmmer, som udestaaer med Kram. Derhos havde de Ret til at oppebære Veierpenge, hvorfor de i øvrigt vare forpligtede at vedligeholde Veierhuset, samt Maalepenge af Salt og Malt, 1½ Sk. af hver Cæst. Videre havde de Tiendepenge af alt „arvingeløst“ Gods der i Byen; af hver, som fik Borgerskab, 1 Mark, og af hvert Skøde, der foregik paa Tinget 3 Mark. Imidlertid vare dog neppe alle de Magistraten tilstaaede Fordele her opførte. Saaledes havde Borgermestre og Raad 1549⁵⁵⁾ eller maaffee før erholdt Tilladelse til at opbygge en Brædebænk og et Ladested, der naturligvis maatte afgive nogen Indtægt. Ogsaa maa her erindres, at Kiøbenhavn eller dens Borgermestre og Raad allerede i 1549⁵⁶⁾ havde erholdt Ret til at oppebære Tøndepengene af de Tønder, der vare udsagte til Tegn for de Søfarende i Øresund, imod at betale Kongen aarligen deraf 400 Daler. Dette skete uden tvivl saaledes, at Tolderen i Helsingør oppebar Tøndepengene og derefter udbetalte til Kongen de 400 Daler aarligen, og til Magistraten i Kiøbenhavn det

⁵⁴⁾ Registre 6, 4. Den er trykt i Pontoppidans Orig. hafd. S. 306—97 og i Myerups Kiøbenhavns Beskrivelse S. 71.

⁵⁵⁾ Pontoppidans Orig. hafd. S. 348.

⁵⁶⁾ Registre 5, 202.

Dvorige⁵⁷⁾. Under 27 Marts 1557⁵⁸⁾ fik Kiøbenhavns Borgmestre og Raad Brev paa at maatte oppebære aarligen 200 Joachimsdaler af Tøndepengene for de Tønder, der laae i Øresund, hvilket dog nok siden igjen undergik en Forandring. Da Borgmestre og Raad endnu i 1573 klagede over, at der ikke var tillagt dem nogen vis Indtægt, tillod Kongen under 29de Mai s. A.⁵⁹⁾, at de maatte oppebære af hver Alme Viin, som indføres og sælges der, 1 Mark dansk, og af hver Tønde Lydføl, som Krøgerster sælge og udtappe, 2 Sk. dansk, hvortil snart — da dette, efter den førnævnte Fortegnelse af 1553, maaskee vel neppe kunde ansees for nogen ny Begunstigelse — under 21de August s. A.⁶⁰⁾, foiedes Tilladelse til at oppebære 1 Sk. af hver Tønde „Danstøl“ (her uden Tvivl dansk Öl, ikke, som man ellers kunde troe, Danskiger), som Krøgere eller Krøgerster udtappe i Kiøbenhavn⁶¹⁾. Endeligen maa her endnu bemærkes den Underretning, Borgmestre og Raad afgave om deres Indtægter under de Forhandlinger, der i 1580 og 1581 fandt Sted med Hensyn til den da opstaaede Uenighed mellem bemeldte Magistrat og Borgerstabet, om hvilken Tvist, som andre lignende, i øvrigt mere vil forekomme i et andet Afsnit. Her omtales den større Deel af de samme Indtægter, som findes paa Fortegnelsen af 1553, kun sees det tydeligere, at samtlige Damme og ferske Søer omkring Byen vare tillagte Magistraten, „som i andre Kjøbstæder“. De af hinc forhen ommeldte Indtægter, der ikke omtales i

⁵⁷⁾ Jvfr. en, i øvrigt igjen overstregen Dvittering til Sander Leiel af 1556 og en anden af 1 April 1557 (Reg. 6, 116) blandt mere for Tøndepenge erlagte af Skippere, der vare løbne giennem Sundet fra 1548 indtil hiin Dato.

⁵⁸⁾ Registre 6, 115.

⁵⁹⁾ Giæll. Register 11, 47.

⁶⁰⁾ Smstds. fol. 54.

⁶¹⁾ Gientagelse i Brev af 16 Juli 1578 (Giæll. Tegnelser 14, 99—100).

1580, ere Afgiften af Heste, som ind- og udfiktes; Afgift af Hamburger- og Israels-Ol, samt Liendepengene og Gebyret for Skibning paa Ting, skøndt der vel neppe er Tvivl om, at navnlig disse to sidste Indtægter ere vedblevne. Derhos siges, at de Penge, der oppebæres for Høibro og Færgebroen, ere komne Byen selv til Gode, og at Magistraten Intet har oppebaaret af „Vor skat“, hvorved vel er meent det samme som i Fortegnelsen af 1553 er kaldet pommerst Ol. Derhos ommeldes endvidere, at den Afgift, Kæbslagerne paa Bolden og „Blegqvinderne“ erlagde, vare indtil to Aar i Forveien oppebaarne af Borgermestre og Raad, men siden „for Fortaleses Skyld“ afstaaede til Byen; saa og at Magistraten hidtil havde brugt den saakaldte „Kaal- eller Kalvehave“, men hvilken den vilde gve Jordskyld af, naar det forlangtes⁶²⁾ Saa omhandles endvidere Fordelen af Blintkielderen, hvorom Mere nedenfor, de Penge, som indtil Kongens sidste Befaling derom, vare erlagte ved Optagelse i Haandværkslaugene, og Sætondepengene⁶³⁾; hvorhos Borgermestre og Raad prætenderede Fritagelse for Vagt, Kneghold og Arbeidskat; hvilket dog indskrænkedes derhen, at de kun bleve fritagne for den aarlige Byfskat, hvorimod de skulde deeltage i alle andre Skatter, samt i alle Slags Hold⁶⁴⁾. — I det Hele sees af det Ovenførte, at, i det mindste i Kiøbenhavn, Magistratens

⁶²⁾ Ved den endelige Afgjørelse af Striden, bestemtes at den skulde leies bort til de Høistbydende.

⁶³⁾ Der omtales ogsaa en nye Sætonde, lagt paa Neshalen, i Henseende til hvilken nærmere Bestemmelse dog synes at skulle tages, men ei siden findes taget.

⁶⁴⁾ Allerede under Tvistighederne mellem Magistraten og Borgerne havde Kongen i et Brev til Walschendorff af 29de Juli 1580 (Siæll. Tegn. 14, 351—52) tilkiendegivet: at den fornævnte Prætension af Magistraten ikke lunde bevilges den, især fordi i saa Fald Magistraten i alle andre Riikstæder vilde begiere det Samme, og det vilde virke altfor formindskende ved Holdene i Borgerleies Tilfælde. I øvrigt findes ogsaa i Holbergs geistlige og verdslige Stat, 3die Dplag

Embedsindtægter i det 16de Aarhundrede ikke have været ubetydelige. — Ogsaa i Henseende til Ribe see vi, i Anledning af en lignende Tvistighed mellem Borgermestre og Raad og en Deel af Borgerstabet, fra Aaret 1583, hines Indtægter i det mindste for en Deel anførte⁶⁵⁾. Disse vare Halvdelen, 2½ Daler, af Betalingen, som erlagdes ved Meddelelsen af Borgerstabs; 2 Mark ved Bygningen af hvert nyt Skib i Ribe, der havde Sættebond⁶⁶⁾; Brugen af visse af Byens Enge og Marker; Penge for Forseglingen med Byens Segl eller Secret paa Sobreve; „Ægtebreve“ (udentvivel Erklæringer om ægte Fødsel), og andre Vidnesbyrds-Breve, som skulde benyttes paa fremmede Steder; det andet „Aalesæt“ med nogle Aaletønder „i Byens Sluse paa Dammen“ for Borgermestrene, og det tredie Aalesæt i Laen med nogle Aaletønder „i en Aalegaard mellem Riber og Panby Mark“ for Raadmændene⁶⁷⁾; endvidere den tiende Penge af al Arv, som gaaer ud af Riget; endelig havde Borgermestrene og Raadmændene tilholdt sig Fritagelse for alt almindeligt Smaaarbejde in natura, samt for Port- og Markedsbøgt. Formodentlig har Magistraten i Ribe dog havt flere Indtægter m. v. end dem som her ere anførte. Omtrent de samme, som i Kiøbenhavn og Ribe, eller dog endeel af dem, have udentvivel ogsaa været tilstaaede de andre Rigsstæders Magistrater, ligesom i hine to Byer, enten ved udtrykkelige Bestemmelser, eller ved gammel Skik. Saaledes have de sandsynligviis overalt nydt de ved de

S. 588, Noget anført om Magistratens Indtægter i Kiøbenhavn, udentvivel paa den her omhandlede Tid. Men adskilligt deraf er saa godt som uforstaaeligt, adskilligt urigtigt. Forresten kan man ogsaa eftersee den i 1786 udgivne Fortegnelse over de i Kiøbenhavns Raadshuse-Archiv værende Documenter m. v., som angaae Byen.

⁶⁵⁾ Nye Danske Mag. 2det Bind S. 276—85.

⁶⁶⁾ Om Betydningen heraf, see sammesteds S. 280 Anm. a.

⁶⁷⁾ Det første Aalesæt tilkom Lehnsmændene paa Riberhuus, det 4de Ribe Byes Borgere.

tidligere almindelige Stadsretter dem tilfagte Tiendpenge af Udlændingers Arv⁶⁸). Fremdeles have de ogsaa været frie for Andeel i den aarlige Byskat, om end ikke for andre Skatter og Tynger⁶⁹). Paa mange Steder havde de erholdt Tilladelse til at have en Wiinkjelder, hvoraf Fordelen tilfaldt dem; saaledes, som vi allerede have seet, i Kiøbenhavn; ligeledes i Helsingør, ifølge et Brev af 16 December 1581, hvorved bestemmes, foruden at 1 Mark skal erlægges til Borgermestere og Raad sammesteds for hver Ahme Wiin, som Borgerne der sælge og udtappe, endvidere at ingen Borger der, undtagen Borgermestere og Raad i deres Wiinkjelder, maa sælge og udtappe rhinsk Wiin i Potte eller Randetal udaf Huset, skjøndt vel i hele og halve Ahmer, ligesom de og maatte tappe i Huset til deres Gæster⁷⁰). I 1540 fik Odense Borgermestere og Raad en vis udelukkende Ret til i Wiinkjælden under Raadshuset at udsælge Wiin, saa at det kun tillodes Andre at sælge Wiin i Fade eller Ahmer⁷¹); i 1551 Nakskov Borgermestere og Raad Tilladelse til at holde en Wiinkjelder der i Byen, og

⁶⁸) Dette har man vel allerede da nogle Steder forklaret saaledes, at Hertugdømmene i denne Henseende ansaaes for Udland. I Brevet af 13de Marts 1584 (Stæll. Tegnelser 15, 324) til Borgermester og Raad i Helsingør, der, formodentlig efter Byens Privilegier, havde fordret Tiendpenge af Henrik Mogensens Moder, Broder og Arvinger som udenlandske, siges: at da alle disse ere boende i Hensborg, og ere Kongens egne Undersaatter, og der skatte og skyld, vil Kongen, at de skulle forstaae dem for bemeldte Tiendpenge.

⁶⁹) See mit Skrift om Skattevesenet i denne Periode S. 101—3.

⁷⁰) Stæll. Registre 12, 197—98. Under 13 Febr. 1578 (sisteds 11, 347—48) tillodes det Richardus Wederbor, Borger i Helsingør, at holde en Wiinkjelder der med fransk og spansk Wine, saaledes at ingen Anden i tre Aar maatte udtappe og sælge uden Huse sig Wiin i Pottetal. Dette fornyedes paa andre tre Aar den 31. Mai 1581 (sisteds 12, 167).

⁷¹) Tillægget til Christian den Trede's Historie, 3die Bind S. 216—7, og Cancelliets Registre I, 45; hvor Datum dog er anført Torsdag før Pintsedag Anno 1540.

at udsælge og fortappe Wiin og anden fremmed Drik for skielig Betaling, dog med Undtagelse af Rostocker- og Sundestøl⁷²⁾. Under 19de Junii 1582 meddeelttes Aarhuus Magistrat ligeledes Ret til at holde en Wiinkielder, saaledes at ingen Anden sammesteds maatte udtappe Wiin enten i Kander, Stobe eller Potter uden Huse, under Straf af at have forbrudt det Fad eller Ahme, han havde tappet af; derimod maatte Enhver sælge hele eller halve Ahmer, saavel som udtappe til Fortæring for Gæster i Huset. I Kolding fik 1572⁷³⁾ og i Ribe 1579⁷⁴⁾ en Borgermester og en Borger tilsammen en lignende Tilladelse; paa det sidstnævnte Sted efter dertil meddeelt Samtykke af Borgermestere og Raadmænd med 24 af de bedste Borgere paa Byens Vegne, imod en Afgift af 21 gamle Daler aarlig, hvorhos dog Kielderen skulde vedligeholdes med Bygning af Byen. Imidlertid var der ogsaa Riobstæder, hvor denne Ret til at holde Wiin fal i mindre Maal blev, endog udelukkende, overdraget Andre end Magistrats-Personer⁷⁵⁾. —

⁷²⁾ Registre 5, 365.

⁷³⁾ Brev 26 Febr. 1572 (Jydske Registre 1, 5) for Borgermester Severin Kiar og Jacob Arp i Kolding. Under 5 Marts 1585 fik en Herman Reiminch Privilegium paa at anlægge et Apothek og holde en Wiinkielder i Kolding, dog ikke med Udelukkelse af Andre, hvem det var bevilget der at holde Wiinkielder (smsteds 4, 17—18).

⁷⁴⁾ Brev 8die Jun. 1579 (Jydske Registre 2, 512—13) for Peder Heggelund, Borgermester „med en Mand eller to, deres Bistand“, paa 8 Aar. Ingen Anden maatte sælge Wiin i hele eller halve Kander, i „Pindkruse“ og mindre Maal, men vel i hele og halve Ahmer. I øvrigt tillod Kongen, da han siden erfarede, at der altid i Ribe havde været flere, som udtappede Wiin i Potter og Kander, og at en Anders Sorensen, Borger i Ribe, havde en stor Høb Wiin liggende, som han havde faaet i Betaling af de vesterske Riobmænd, ved Br. 7de Januar 1589 (Jydske Registre 3, 17—18) at han i lige Maade maatte holde Wiinkielder og udtappe i Kander og Pottemaal.

⁷⁵⁾ Brev 18 Mai 1573 og 30 August 1578 (Jydske Registre 1, 112 og 2, 175) for en Peder Pedersen, Borger og Hospitalsforstander i Randers; 3 Februar 1587 (smsteds 4, 176) for Johannes Hermanus at anlægge et Apothek samt en Wiinkielder i Viborg; „Ingen

En af de almindeligste Fordelø for Borgermestrene og Raadsmændene var uden tvivl ogsaa Benyttelsen af de Byerne tilhørende Marker og Enge ⁷⁶⁾. Fremdeles fik Magistraten vistnok ofte Andeel i Gisen for Viin og Ol, eller Afgift for Forbruget af disse Varer ⁷⁷⁾. Ogsaa i andre Byer end Kiøbenhavn vare Veierhuse blevne indrettede paa Magistratens Bekostning, og Indtægten deraf maatte da tilfalde dem ⁷⁸⁾. At Magistraten ogsaa andetsteds end i Ribe og Kiøbenhavn fik

maatte der sælge fød Viin, Lutterbrand, Claret, eller saadan tilberedt Viin."

- ⁷⁶⁾ I et for nævnt Brev af 1551 angaaende Forligelsen af den mellem Nyborg Magistrat og Borgere stedfundne Strid, tillægges den førstnævnte en Eng „kaldes Kristen Hanses Krog“. Da Borgermestere og Raad i Korsør havde beklaget sig over, at de Intet havde for deres Umage, som Borgermestere og Raad i andre Kjøbstæder, tillodes det dem, efter deres Begjæring, ved Brev 22 Marts 1576 (Stæll. Registre 11, 210) at de maatte til deres Nytte indbringe noget af Byens Overdrev til Sædeland; dog ikke mere end Lehnsmanden udviser dem, og saaledes at Arbejden ikke derved forhindredes. Af den forhen nævnte Dom af 24. Febr. 1565 sees, at i Trælleborg ogsaa en enkelt Raadmand havde sin Embedsjord.
- ⁷⁷⁾ See for Helsingør det ovenfor nævnte Brev af 16. Decbr. 1581, samt Br. af 23. Marts 1577 (Stæll. Registre 11, 274) af samme Indhold som de for Kiøbenhavn af 29. Mai og 22. August 1573. Jvfr. ogsaa i Henseende til Malmø Brevet af 1527 (Reg. 2, 450—52.)
- ⁷⁸⁾ Brev af 3. November 1573 (Jydske Registre 1. 192; Conceptet findes ogsaa i Geheime-Archivet) i Anledning af Halsborg Borgermestres og Raads Klage over at det af dem opsatte store Veierhus med Bægt o. s. v. ikke blev meget benyttet, i det Borgerne selv havde stor Bægt hjemme, hvoraf med Tiden kunde ske Klager over uret Bægt. Derfor, og for at hiin Bekostning ikke skal være steet for intet, befales: at alle de Varer, som der ind- eller udføres, og som skal veies med stor Bægt, skulle føres til Veierhuset og der veies med en stællig Betaling o. s. v. I Helsingør var der ogsaa i 1567 gjort en saadan ny Bægt i Veierboden, ligesom der ogsaa udgik lignende Bud dengang, 30te Jun., og senere, s. Ex. 27de August 1571, om at veie paa denne Bægt og ikke i Husene; men det sees ikke tydeligt, om Bægten var indrettet for Byens eller Magistratens Regning.

Gebyr ved Overdragelser af Eiendomme, eller naar Brevene derom forsynedes med Stadens Segl, derpaa kan neppe tvivles; et Exempel findes i den af Rosob Ancher og Flere omtalte Samling af Aalborgs Privilegier og Vedtægter, hvor blandt mere forekommer, som Betaling i nydnævnte Henseende, fastsat en Tønde godt Rostockerøl eller dens Værdi⁷⁹⁾. Sikkert var det uden Tvivl, at Borgermester og Raad havde Andeel i Sagefaldet; men ogsaa herpaa findes dog enkelte Exemppler. Saaledes siges i et Brev af 9de Febr. 1582⁸⁰⁾, at de i Korsør hidtil, efter deres Privilegier, havde nydt Sagefaldet; da der nu skeete megen Uskikkelighed i denne By, som ikke blev straffet, eftersom den, der bedrev det, kunde have Borgermester eller Raadmænd sig hengivne: saa besaleedes det, at Bysfogden skulde tiltale dem, som gjorde sig skyldige, og Sagefaldet alligevel blive ved Byen, (i Modspætning til Kongen) saavidt de efter deres Privilegier havde Ret dertil. Undertiden gaves ogsaa visse Magistrater en eller anden Begunstigelse, engang for alle; Borgermestere og Raadmænd i Røge, der ikke havde Fordeel af deres Bestilling, fik t. Ex. under 24de Jun. 1577⁸¹⁾ Tilladelse til at indføre her i Riget 8 Læster Rostocker-Øl uden Gise eller Told. Endeligen kunde en eller anden formuende Øvrigheds-Person eller anden Borger henlægge visse Eiendomme eller Indtægter til Magistraten. For kun at anføre et Exempel herpaa, skienkede den helsingørske Raadmand Nøgud Mikkelsen og hans Hustru i 1553 en dem tilhørende

⁷⁹⁾ Ryerup hist. statistisk Skildring af Danmark og Norge i ældre og nyere Tid. 1ste Bd. S. 400.

⁸⁰⁾ Ciell. Registre 12, 207—8.

⁸¹⁾ Ciell. Registre 11, 295. Den 3 Decbr. 1571 eller 1572 (Reg. 10, 406 og Conceptet i Geheime-Archivet), var det tilladt Røge Magistrat at oppebære den Gise, som tilkom Kongen af det tydske Øl, der indførtes i Byen fra den 6te Novbr. sidstleden og til Vaaste forstommende, og at nyde den, dem til Bedste.

Vandmølle til Borgermester og Raad i Helsingør, de daværende og deres Eftermænd til evig Tid. Paa den anden Side synes Magistraten ogsaa stundom at have maattet gjøre Udgifter, som man efter senere Tiders Begreber ikke let kunde falde paa at lade dem udrede. I Aaret 1560 spurgte engang Borgermesteren Henrik Mogensen den menige Almue, om de vilde samtykke i at Borgermestere og Raad lode gjøre nye „Raadstole“ for Byens Penge, eller det skulde skee for deres egne Penge. Almuen svarede imidlertid, at det var tilbørligt, at de bygges for Byens Penge, og det har vel kun været saa andre Steder, hvor Magistraten har viist saadan Delicatesse.

Ogsaa Byfogderne var uden tvivl yderst seldent tillagt nogen fast Lønning. Jeg har ikke seet nogen saadan omtalt undtagen i et Brev af 17. Febr. 1586⁸²⁾, hvorved Kongen tilstaaer Byfogden i Helsingør, Claus Nielsen, 50 Daler, foruden hvad han hidtil havde. Hvormeget dette sidste beløb, veed jeg ikke. Derimod vare de ordentligviis altid frie for Skat, Hold, Bagt og andre borgerlige og kongelige Lynger; dette udtales især, vel ved specielle Anledninger, men som en almindelig Sætning, i et Brev af 23. December 1551⁸³⁾, angaaende saadanne Lynger i Kolding, i et af 1553 angaaende Byfogden i Faaborg⁸⁴⁾, og et af 5. Julii 1567, hvorved Hertel Byg, Byfoged i Trælleborg, tilstaaes en saadan Fritagelse for al kongelig og Byens Lyng, „som andre Byfogder her i Riget“⁸⁵⁾. Desforuden findes mange Breve⁸⁶⁾, hvorved denne

⁸²⁾ Ciell. Registre 12, 504—5.

⁸³⁾ Tegnelser 3, 474—75.

⁸⁴⁾ Smsteds 4, 214.

⁸⁵⁾ Reg. 9, 301—5.

⁸⁶⁾ Saaledes for Byfogden i Svendborg 24. Mai 1576 (Byenske Registre 1, 85), Årsens 20 Octbr. 1578 (smsteds fol. 153), Varde 2den Marts f. A. (Bydste Registre 2, 6), Viborg 11 Septbr. f. A. (smsteds 2, 207), Søby 19. Septbr. f. A. (smsteds 212), Kolding igjen 26. Marts

eller hiin Byfoged meddeles en sliq Fritagelse, allene eller i Forbindelse med andre Begunstigelser. Disse sidste, der ogsaa stundom gaves ene i Breve for sig, bestod for det meste i en vis Andeel af Sagesaldet, eller overhovedet af hvad uvis Indtægt Byfogden oppebar for Kongen, og var oftest en Tiendedeel⁸⁷⁾, men undertiden en Fjerde- eller Trediedeel, ja endog Halvdelen deraf⁸⁸⁾. Gadelig maa jeg her endnu anføre, at det i et Brev af 10 Januar 1580⁸⁹⁾ siges, at Byfogden i Middelfart, Jøp Pedersen, havde tilkiendegivet, at endeel Byfogder i andre Kiøbstæder oppebære for deres Umage af fremmed Gods, som føres giennem Byen, af hver Ortug Korn 2½ Album i Told, af hver „Tremil“ Humle, af hvert Skippund Flesk, af hver Dyne, af hver Tonde (Kram-) Gods ligeledes 2½ Album, til „Roertold“ 2½ Album, af hver Hest eller „andet Krit“, som Kiøbmænd udføre, uden deraf at udgive den store Told (ved Udførselen til Slesvig eller ud af Riget) 2½ Album, af hver Kramtiste 4 Sk., af hver Fiskevogn eller Krambod, som staaer paa Gaden ved Marked 1 Album; for

1579 (smsteds 418) og atter 11te Juli 1587 (smsteds 4, 252), Aarhus i Staane 18 April 1567 (Reg. 9, 298).

⁸⁷⁾ F. Ex. Odense og Middelfart efter Brevet 14 Septb. 1577 og 10 Juni 178 (Jyenske Registre 1, 102—3 og 136), Aarhus og Aalborg Brev 31 Decbr. 1574 og 21 April 1577 (Jydske Registre 1, 279 og 383, Søby 19 Septbr. 1578; Varde 2 Marts 1578, for hvilken sidste By det ved Brev af 14 Febr. 1579 (Jydske Registre 2, 364) blev forandret til en Fjerdedeel.

⁸⁸⁾ Ved Brevet af 1579 for den daværende Byfoged i Kolding Laurids Dyrskot var det fastsat til en Trediedeel; ved det af 1587 for den da udnævnte Byfoged i bemeldte Kiøbstad, Anders Brun, „Halvdelen af hvad smaat Sagesald, som falder der i Byen efter Loden: dog derved ikke meent hvad Sagesald, der falder i store Sager, som dommes til os selv og til vor Raade og Uaade“. Denne Indskrænkning maa vel antages at have ligget ogsaa i de andre Bevillinger.

⁸⁹⁾ Jyenske Registre 1, 236—37.

hvilken lille Told Ribber og Kolding Borgere altid havde været forfkaanede, hvorimod de gibe en Huld i Stadenpenge af det for ommeldte Gods. Kongen befaler nu Alle, som ikke ere Indbyggere i Middelfart, og som komme med slige Varer didhen, enten for at sælge dem der, eller for at udføre dem, at betale Jep Pedersen den forannævnte „Smaatold“. Til en saadan Benaadning har jeg, uagtet Bemærkningen i Begyndelsen af Brevet, ikke ellers fundet noget Tegn; noget lignende, men elensynligen langt mindre fordeelagtigt har jeg ikkun bemærket for Aalsens Byfogeds Vedkommende; i Brev af 20. October 1578, der ovenfor er berørt med Hensyn til den Fritagelse for Skat, Hold o. s. v., der ved samme blev Byfogden tilstaaet, tilføies nemlig, at, da derhos de forrige Byfogder altid havde nydt Noget — (hvor meget, nævnes ikke) — for hver Læst Korn, der udførtes af Byen, men den nuværende intet saadant havde nydt, saa skal han dog nu for Fremtiden have dette, saa meget som af Arildstid var svaret.

Endnu een Maade var der, hvorpaa endeel af de her omhandlede Embedsmænd kunde tillægges en forøget Indtægt, rigtignok med forøget Arbejde og Ansvar; derved nemlig at der tillige forundtes dem andre Bestillinger, navnlig som Sismester eller Tolder. Man finder saaledes saavel Borgermestre som Byfogder, og undertiden Raadmænd, bestyrende de nysnævnte Embeder. Det var saa hyppigt Tilfældet, at jeg ikke engang troer at burde udhæve enkelte Exempler derpaa, i det jeg kun erindrer om de helsingerste Borgermestre, man af det forhen Anførte vil have seet tillige fungerede i de vigtige Tolder-Bestillinger ved Drefund, medens, som jeg endnu her kan tilføie, adskillige af Raadmændene i Byen tjente som Toldskrivere ved samme Toldindretning.

Den vigtigste Fordeel for Borgermestre, Raadmænd og Byfogder i de Tider var imidlertid i Almindelighed den større

Anseelse, disse Betjeninger gave, samt de Goder, som deraf igien vare afhængige, hvoriblandt især større Credit og Udbredelse af Navn og Rygte maatte for hine Mænd, der næsten altid dreve Næringsbrug i Forbindelse med deres offentlige Bestillinger, være af særdeles Interesse.

b) Om de Forsamlinger, i hvilke Rigs-Raadets
 Øvrigheds-Personer fungerede som styrende
 og handlende.

Endeel af de under Øvrigheds-Personerne i Rigs-Raadets henhørende Forretninger vare særskilt henlagte under, og udførtes enten af den egentlige Magistrat, som vi nu kalde den, eller af Byfogden; andre derimod bleve udførte enten af dem begge, eller, i de forskjellige Byer, snart af den ene Autoritet, snart af den anden. Blandt Gienstandene for hine vil jeg foreløbigt som Exempler nævne Byernes oeconomicke Væsen, der ordentligvis henhørte under Magistraten, og Arrest og Forbud, som i Reglen skete ved Fogden. Men selv i Henseende til disse vare Reglerne dog ikke uden Undtagelser; og talrige nok vare de Forhold, med Hensyn til hvis Bestemmelse Raadet og Byfogden concurrerede. Iblant disse Functioner var i Særdeleshed vigtig, hvad vi nu kalde den dømmende eller judicielle Myndighed. I Henseende til denne, saavel som til en stor Deel andre Gienstande, ville vi uden Tvivl gienfinde den factiske Forskiellighed mellem de forskjellige Stæder, som vi allerede oftere forhen have berørt. En saadan Forskiellighed mellem disse var i sig selv naturlig og nødvendig; Rigs-Raadets havde udviklet sig, i det Væsentlige overladt til dem selv; Modificationer i den almindelige, for Landet i Provindserne gældende Ret havde derfor uddannet sig med ikke liden Variation, og opnaaede efterhaanden en Approbation fra Lovgiveren, som derved saa godt som intet Hensyn

tog til at frembringe Genhed i Retsreglerne for Provindsens, end lige for alle Rigets Kjøbstæder. De senere Bestemmelser i de almindelige Kjøbstadretter raadede saa meget mindre Bod herpaa, som deres Bud, hvad flere Data vise, endog ind i Midten af det 17de Aarhundrede, ikke bleve reciperede som almindelige, men, hvad ogsaa Meningen med disse Bud sandsynligvis fra Begyndelsen havde været, kun fulgtes forsaavidt som de ikke stred imod hvad der tidligere allerede maatte antages at være sanctioneret, eller vel endog blot vedtaget som speciel Ret for de enkelte Kjøbstæder. Men hine nedskrevne Bestemmelser, saavel de særegne, som de saakaldte almindelige, omfattede endda langfra ikke samtlige Forhold i Kjøbstædernes mere bevægelige Liv; og, naar der allerede i hine sandt Forskielligheder Sted, er det begribeligt, at de ikke ved skrevne Normer omcirklede Tilstande maatte udvikle sig i en langt større Forskiellighed. Øvrighedens Stillinger, indbyrdes og mod Borgerne, horer for en stor Deel herhid; det Anførte gjelder saaledes ogsaa derom; og det maa tillige bemærkes, at maaskee mere ved dette, end i Henseende til de fleste andre Forhold, ved Siden af de dybere begrundede Aarsager til sliq Forskiellighed, endvidere blotte Tilfældigheder have yttret deres Indflydelse: Øvrigheds-Personernes Individualiteter, personlige Forbindelser eller modstræbende Interesser o. s. v., maatte nemlig bringe dem til enten at handle i Samklang og tildeels i Samqvem, eller til at søge Strid indbyrdes; ligesom hine Tilbøieligheder ogsaa maatte befordre eller lægge Hindringer i Veien for Øvrigheds-Personernes Indflydelse paa Borgerne, en Indflydelse, der i sig selv kunde være høist forskiellig: betydelig eller temmelig ringe, alt saalænge hverken Lovgivningen eller sanctionerede Retsregler havde, paa en blot nogenlunde tilstrækkelig Maade, søgt at fastsætte dens Grad eller Ytringer.

Øvad Myndighed der tilkom disse Øvrigheds-Personer,

og hvorledes den var fordeelt, vil saaledes neppe kunne kien- des og tilfredsstillende giengives, med mindre man under det totale Savn af By-Kroniker og Enkeltmands Memoirer, som finder Sted hos os, tyer til de enkelte Kiøbstæders Docu- menter og navnlig deres Byes Bøger: de i vort Tids- rum først opstaaede Protocoller over Forhandlingerne paa Ting- og Raadhuus- eller Raadstue-Forsamlingerne. Hvis saadanne havde for alle, eller en stor Deel Byer, og hvis man tillige, ved Siden af dem, ved Hielp af de Ustemmelse af mere almindelig Natur, som man har trykte eller blot haandskrevne, fornemmelig i Cancelliets Protocoller, saae sig tilstand til at undgaae, hvad der ofte har vildledet, at antage Et eller Andet, som man fandt i enkelte Kiøbstad-Archiver, for særskilt fastsat blot for disse enkelte Stæder, uagtet Budet i sin Tid er blevet udstedt for alle Kiøbstæder, eller dog for en Fleerhed af disse: saa vilde det være muligt at gve en klar Fremstilling, hvad denne og de følgende Perioder angaaer, af vort ældre Kiøbstadvæsen.

Men hine Hielpemidler, nemlig Byes-Bøgerne, have der neppe mange af fra denne Periode, og de, der endnu ere til, ere ikke let tilgængelige; ligesom det ogsaa kun er meget faa Forfattere, der have søgt til dem. Ja, man veed for det meste ikke engang, hvor slige Protocoller endnu findes. Ved mit nærværende Arbejde har jeg kun kiendt saadanne Bøger for to Kiøbstæder, Randers og Helsingør, og jeg veed ikke i hvilke andre Kiøbstæder, der muligen findes lignende. Af hine, som allerede ere forekomne som Hiemmel for ikke faa af de i det Foranstaaende meddeelte Efterretninger, udgiøre de for Randers, ligesom uden tvivl i de fleste andre Byer, hvor slige Bøger have fra Christian den Tredies og Frederik den Andens Tid, kun nogle faa og ikke særdeles be- tydende Bind; men dertilmod frembyde rigtignok Helsingørs

en Masse af Underretninger, der i sin Art ere næsten ligesaa indholdsrige som Cancellie-Protocollernes i deres, og der, hvilket vil sige overmaade meget, hidtil have været endnu langt mindre benyttede end disse, eller, for at sige det reent ud, have været fuldkomment ubenyttede.

Det er saaledes kun fra tvende Byers i selve hine Tider nedskrevne Bøger jeg har kunnet øse; men allerede Sammenligningen imellem disse besyrtter, hvad jeg nys anførte om den store factiske Forskiellighed mellem Riobstædernes Retstilstand, især hvad de Materier angaae, som vi nærmest her efter skulle omhandle; denne Forskiellighed er saa stor, at samme Materie tildeels ikke engang vil kunne behandles under eet for dem begge, men at Materialet for hver af de to Byer maa bearbejdes ved Siden af hinanden, hvert i en mere selvstændig Fremstilling.

Riobstædernes Øvrigheds-Personer udførte deres Functioner snart i Forbindelse med Borgerne selv, snart uden disse, og i sidste Tilfælde enten samlede indbyrdes, eller ved Enkelte, hvilke et vist Slags Forretninger, eller enkelte saadanne, særligt vare betroede. En Deel af deres Pligter paalaae dem paa Grund af Statens- og Regjeringens Interesse, andre vare dem overdragne allene eller for største Deel til Gavn for vedkommende By selv. Denne sidste Inddeling ville vi fornemmelig holde os til ved at omhandle Øvrighedens Forretninger; men førend vi kunne gaae over dertil, maae vi endnu her fremstille det mere Almindelige og Formelle ved disse Autoriteters Møder og de af dem styrede Forsamlinger, en Materie, der tildeels staaer i nøieste Forbindelse med hiin.

Disse Forsamlinger holdtes efter de helstingørste Protocoller, hvis Underretninger først maa meddeles, i det vi siden tilføie det mindre Omfattende, vi kunne lære af de randerste

Bøger¹⁾, som oftest paa Raadhuset, en Bygning, som fandtes i de fleste, eller formodentlig i alle Rådskæder. Men her ved maa igjen skielnes mellem de Samlinger, som Magistrats-Medlemmerne holdt inden lukkede Døre — paa Raadstuen*, som det ordentligviis kaldes, og de Forsamlinger, som holdtes for aabne Døre — ude paa Raadhuset. Paa de sidste vare, i Helsingør, sædvanligen Borgermestrene, eller een af disse, flere eller færre af Raadmændene, Byfogden og Byfrikveren tilstede, tilligemed „menig Mand“, i Særdeleshed Byens Borgere, dog ogsaa jævnlig boesatte Fremmede, samt de paa-gieldende Andragere, og, efter Omstændighederne, Andre, saasom Lehnsmænd, hans Foged, Præsten, ja endog Fruentimre, for det meste Borgernes Hustruer²⁾; formodentlig dog kun naar de vilde søge at udvirke Noget, hvilket der især findes flere Exempler paa, naar der var Tale om at faae tiltalte Personer benaadede. Man finder yderst sjældent, at der ikke var nogen Borgermester tilstede ved disse Forsamlinger, og i et saadant enkelt Tilfælde blev en Sag udsat, for at foretages naar en Borgermester kom tilstede; skiondt dog ogsaa ikke uvigtige Sager undertiden bleve afgjorte selv uden at Borgermestrene vare nærværende. Byfogden var oftere fraværende, navnlig var Byfogden i Helsingør, Rasmus Hansen, der døde ved Nytaarstid 1573, en stor Deel af Aaret 1572 nødt til at holde sig hjemme; men naar Byfogden ikke var tilstede ved disse Samlinger, sad altid en Raadmand i hans Sted. At

¹⁾ Det Livet, der ellers vides, troer jeg helst at burde meddele i Anmærkninger paa påsende Steder.

²⁾ Dog ogsaa stundom adelige Damer. Fredagen efter Dominica trinitatis 1553 gjorde saaledes Frue Anne, Hr. Claus Podeduffs, og Frue Anne, Hr. Axel Ugerups, Forbøn for en Tiltalt, der skulde straffes paa Livet, men nu blev benaadet. Ogsaa Birgitte Gise, Herluf Trolles Hustru, sees enkelte Gange at have mødt ved deslige Forsamlinger i Helsingør, hvor H. Trolle, som en Tid var Lehnsmænd paa Krogen, desuden havde faste Eiendomme.

Byskriveren var nærværende siges meget sielden udtrykkeligen; men ligesom dette allerede følger deraf, at Forhandlingerne nedskreves strax, om de end ikke forend efter Forsamlingen kunde ordentlig indføres: saaledes findes der, med Hensyn til Sessjonen den 27de Mai 1566, en Anmærkning af Skriveren i Protoeollen, „at han ikke selv havde været hjemme (i Byen), men at det da Passerede blev opskrevet paa Ting, og leveret ham siden“. Disse Forsamlinger vare deels ordinaire, deels extra ordinaire. Ved de første kunde man nærmest tænke paa de egentlige judicielle, saakaldte Tingdage, ligesom der ogsaa foretoges Retsager og affagdes Domme paa dem, og der om dem brugtes Udtryk som følgende: „Mandag 19 Aug. 1566, som var ret Tingdag“, „første Sogneting efter Jul“, „Sogneting efter Paaste“, „paa Tinget fremkom“, „for Retten mødte“ o. s. v. Paa den anden Side forhandlede dog ikke altid Retsvister paa Tingdagene, men andre Sager; hvorhos igien Retsager ikke sielden behandlede og paadømtes ved nogle af de øvrige Slags Samlinger, hvilke vi om Ildet skulle omtale. Derimod foretoges saa godt som udelukkende paa hine Opbydelses af faste Eiendomme, hvorved sær forstaaes Opfordringer, gientagne tre eller fire Gange til Alle og Enhver, som maatte mene dertil at have Ret, at fremkomme med Indsigelser mod en paatænkt Overdragelse eller Skæbning af en fast Eiendom, fremdeles Opbydelses af haandsaaet Pant til Løsning, m. m.; endvidere „skæb man paa dem sit Skiel“ eller „Skudsmaal“, o: den, som dertil sølte Anledning, opfordrede Alle og Enhver til at erklære, hvorledes den Opfordrende havde opført sig i Byen, og om Noget vidste noget Ufordeeligt om ham eller hende, hvilke Opfordringer gientoges paa flere Tingdage. Disse Sager og hvad andet der efter sin Natur var bestemt til offentlig at omhandles og kundgøres, vare de jævnlige Eiendomme for disse Forsamlingers Forhandlinger; men mange

andre, der optog den langt større Tid, medtoges ogsaa. For nogenlunde at give et Begreb herom, skal jeg i Korthed anføre hvad der foretoges paa een saadan Session, den 7de Junii 1574, en Dag, der er valgt uden videre Efterfølgning:

Den ene Borgermester, Jacob Hansen, advarede for anden Gang (andet Ting) en Borger om at betale resterende Jordskuld og Huusleie til Byen.

••••• Tvende Mænd opbøde en fast Glødem.

Byfogden i Helsingør skød Byfogden i Helsingborg, Lauritz Paaskes Skiel, navnlig om Nogen vidste noget om, at denne skulde have hindret en tredje Mand fra at faae et godt Skudsmaal fra Helsingørs Ting.

Borgermester Henrik Mogensen kaldte et Fruentimmer „tre Ting“ (∴ havde støvnet hende tredje Gang) for Skuld.

••••• Tvende andre Mænd kaldte ligeledes (første Ting) en Tredie for Skuld.

••••• Peer Byfvend skød sit Skiel (andet Ting).

••••• Noget for Huusleie pantsat Gods blev opbudet (første Ting).

••••• En Person kaldte en Anden (formodentlig for Skuld) (første Ting).

En Borger, Willum Nacht, skød sit Skiel fjerde Ting; men hvoraf Byfogden tog Anledning til at anke over Willums Opførsel, navnlig med Hensyn til at han havde modtaget nogle Fremmede i sit Huus uden at anmeldte det, svoret med dem m. m., hvilken Sag blev, da Willum ikke vilde erkende sin Uret, paadømt samme Dag.

••••• Endvidere gjorde en da antagen Byfvend Sed til den ene Borgermester.

••••• Fremdeles erindrede Byfogden Enhver om ikke at „befatte sig med Skoven.“

••••• Borgermestrene tilkiendegave, at Borgerne ikke vilde søge

til Raadhuset, naar de derom advarede, eller naar Kloffen ringer om Dagen eller til andre Tider, saasom en Nat kort i Forvejen, da Kongens Pram var nærved at drive paa Land o. s. v.

Endelig blev Tarten sat paa Kammelsid.

Disse ordinære Forsamlinger holdtes i Hellsinger om Mandagen; men ingentunde hver Mandag, sædvanligen hver anden eller tredje, ofte endog med endnu større Mellemrum, og stelden efter Udløbet af ifkun een Uge. I 1566³⁾ findes kun 17 saadanne Samlinger, i 1567 ligeledes kun 17, i 1568 kun 13; 1569: 16; 1570: 20; 1571: 15; 1572: 21; 1573: 17; 1574: 13 eller 14; 1575: 17. De vare noget hyppigere i den første Halvdeel af hvert Aar, hvortil Grunden, som det synes, var, at Fiskerierne droge en stor Deel Borgere, og altsaa Tingføgende, bort i ikke korte Tidsrum af Aarets sidste Halvdeel⁴⁾. I 1567 faldt saaledes disse Forsamlinger paa de efterfølgende Dage: Mandagen den 20de Januar; 3die og 24de Februar; 3die og 17de Martz; 7de og 28de April; 12te Mai; 2den, 9de, 23de og 30te Junii; 28de Julii; 13de og 27de October; 17de November og 1ste December. I 1572: 14de og 21de Januar; 11te og 25de Februar; 10de og 24de Martz; 14de April; 5te og 19de Mai; 2den og 23de Junii; 7de og 21de Julii; 8de September; 6te, 13de og 27de October; 3die og 17de November, 1ste og 15de December. I 1575: 17de og 31te Januar; 21de Februar, 14de Martz, 11te April,

³⁾ For enkelte mindre betydelige Feil, der imidlertid ere uden Indflydelse paa det Hele, tør jeg dog ikke svare ved disse Opgivelser.

⁴⁾ Jvft. ogsaa et Brev af 27de Aug. 1581 (Siæll. Tegnelser, 14, 506) til Kiøbenhavn's Borgermestere og Raad: at Kongen har erfaret, at de nu, medens Høstfiskeriet staaer paa, ikke holder Raadhuus og sidder Dom og Ret; de befales derfor, lige saa vel paa den Tid, som ellers paa enhver anden Tid om Aaret, at holde Raadhuus og sidde Dom og Ret.

2den, 9de og 30te Mai; 13de og 27de Junii; 11te og 25de Julii; 8de August, 10de October, 14de og 28de November, og 5te December.

Det var saaledes ubestemt, naar Forsamlingen — eller Tinget — skulde holdes; og der har desaaarsag vel, i det mindste ofte, som man ogsaa finder Spor til, fundet en særlig Sammenkaldelse Sted, navnlig, hvad denne Art Samlinger angaaer, ved Forkyndelse den foregaaende Søndag ved Kirkedøren. Den 12te Januar 1562 erindrede saaledes Byfogden om, at menige Borgere skulde møde betimelig til Tinge, naar der tilsiges ved Kirkedøren; den, som forsømmer det og ikke møder inden Klokkeren slaar 8, skal bøde sit Faldemaal (uden Lov 30 Skill.), undtagen han er i lovligt Forsald. Den 16de November s. A. erindrede ligeledes om, at menige Borgere skulde søge Ting, naar der om Søndagen tilvarede ved Kirkedøren eller anden Tid; hvo som da ikke møder paa Raadhuset om Mandagen, inden 8 slaar (ellers, formodentlig til den Tid det tilkendegives, at Samling skal holdes) bøde sit Faldemaal, naar han ikke har Forsald. Af et Par andre Steder skulde man dog troe, at saadan Tilsigelse kun fandt Sted ved særlige Leiligheder. Den 22de November 1568 tilkendegav Borgermester Henrik Mogensen, at Marsagen til at menig Mand var varet at møde til Tinge den Dag, var, at der kunde ventes en Forsamling i Byen af endeel fremmede Folk, som skulde komme did, derfor paalagdes nu Alle, som sadde i Gaarde og Bosliger, hvor der var Staldrum, og anden Herbergering kunde holdes, at have samme Huse og Herberger rene og færdige, ligeledes Staldene, og at være beredte paa Hø, Strøelse og Havre, at sælges til Stærterne. Den 5te Juni 1570 opbød Byfogden alle de Panter (det Udpantede), som vare tagne fra Borgerne for Ulydighed med ikke at møde til Tinge den 8de Mai s. A., skøndt det lovligt var advaret ved Kirkedøren, at

møde paa Raadhuset, hvortil Aarsagen var, at fra Biern Andersen var kommet Brev om, at den da paabudne Skat skulde afleveres strax til Pindse, men Skatten var ikke indkommen, og Rodemestrene og Byens Tienere hver Dag lob om efter den, uden at Noget kom og betalte. Kun faa vare imidlertid mødte bemeldte 8de Mai paa Raadhuset. I øvrigt bleve de Skyldige, som nu stode frem og bode Borgermestre, Raadmænd og Byfoged om Raade, estergivne deres Forsættelse og Faldsmaalet, „for at Borgerne ikke skulde besvære sig over at have en streng Dyrighed“; dog med det Vilkaar, at naar Dyrigheden herefter lod vare til Ting eller anden „Søgning“, Enhver da skulde lade sig finde lydig og møde, eller bøde sit Faldsmaal, med mindre han havde lovligt Forsald, i hvilket Tilfælde han skulde „lade skelligens gløre sin Orsage“; dette vedtoge menige Borgere, og 16 udnævnte Mænd gave Vidnesbyrd herom. Undertiden vare, efter Overskrifterne over de enkelte Tingdage, alle eller næsten alle Borgere tilstede; men stundom maatte endog Sager udsættes af den modsatte Grund. Saaledes findes, uden Tvivl i 1550^{*)}, en Skiodning udsat til den næste Tingdag, fordi „Almuen var ikke al tilstede“. De ovenfor anførte Grindringer vise ligeledes tydeligt, at Borgerne, hvis Nærværelse var nødvendig ved Forsamlingerne, ikke altid mødte som de skulde. For Resten vare disse Samlinger gjerne tilende inden Kl. 12 eller 1 Middag, at slutte af et Par Exempler herpaa, som tilfældigvis findes berørte.

De extraordinaire Raadhuus-Forsamlinger ere ikke altid lette at skelne fra de ordinære, hvilkke sidste ikke heller holdtes paa eengang for alle bestemte Dage om Aaret. Det Skielnemærke, som jeg har meent at finde imellem dem,

*) Protocolen Nr. 1, fol 59.

er, at de ordinaire Forsamlinger holdtes om Mandagen (skøndt ikke hver Mandag eller med bestemte Mellemrum) og at Opbydelse tillige foregik paa dem, samt at ordentligviis flere Sager foretoges. Men disse Mærker maa ogsaa være samlede; thi der holdtes, skøndt meget sjældent, Forsamlinger om Mandagen paa Raadhuset⁶⁾, som viensynligen vare ekstraordinaire, i det ifkun enkelte Hastværks-Sager da vare Gienstand for Behandling, eller i alt Fald, foruden saadanne, kun et Par andre foretoges. Fremdeles finde vi ved et Par, jeg troer dog kun to i de førnævnte 10 Aar, paa andre Dage af Ugen, nemlig om Onsdagen, holdte Raadhuus-Forsamlinger, — hvor menige Borgere vare tilstede ligesom i de nyssommeldte Tilfælde, — Opbydelse foretagne, foruden enkelte andre Sager. De ekstraordinaire Samlinger paa Raadhuset, som høre herhen⁷⁾, vare enten saadanne, hvor hele Borgerkabet var tilstede, eller hvor dog en Deel af samme, og ikke blot nogle enkelte Paagældende, vare tilkaldte. De første foranledigedes som oftest ved, at en Kongelig Anordning eller anden Befaling skulde læses, uden at man kunde oppebie en ordinar Forsamlings-Dag. Paa de sidste foretoges ofte Sager, som angik vigtigere Anliggender for Byen,

6) S. Ex. Mandagen den 14de Septbr. 1573; der læstes da Kongens Bestemmelser angaaende Hoffindernes Fortæring i Byen, Kongens Befaling om løse Hunde, og en Klage fra Byfogden i Helsingborg over Jost fra Helsingør, som drog over til Staane og ulovligen kjobsfog der.

7) Foreløbigen kan det her erindres, at der ogsaa — omtrent 12 Gange — findes i Protocollerne for 1566—75 omtalt Samlinger i Raadhuset, hvor kun nogle af Dyrigheds-Personerne synes at have været tilstede tilligemed den eller dem, som de Sager vedkom, der behandlede; det var især Tilfældet ved nogle Sofortklarings Afgivelse, og ved enkelte Vidneforhør i betydeligere criminelle Sager; men disse Samlinger høre i selve deres Begreb ikke til den Art, vi hidtil have omhandlet; hvorhos det altid er muligt, at man her har brugt Benævnelsen Raadhuus, fordi det tillige omfattede den sandsynligviis for slige Sager rette Afdeling deraf: Raadstuen.

f. Gr. en Baudkunsts Indretning, By-Regnskabets Aflæggelse ved Kæmucrne (d. 21de December^{*)}); ved hvilke Leiligheder kun de mere anseete Borgere („de fornemste“) vare tilkaldte. Men ved begge disse Slags, dog især de første, foretoges nu og da flere eller færre, men sjelden mange, andre Sager, da dog Leiligheden nu var givet. Af saadanne Samlinger, hvor hele Menigheden var tilstede, forekomme i 1566: 1; i 1567: 3; 1568: 3 eller 4 (hvoriblandt da Langfredag); 1570: 3; 1571: 3 (deriblandt anden Paaske-dag); 1572: 4; 1573: 4 eller 5; 1574: 4 eller 5; 1575: 1. — De Samlinger, hvor kun endel Borgere — de fornemste Borgere eller andre, som egnede sig specielt til at discutere sige Anliggender der skulde omhandles — vare tilfagte, forekomme, efter mine Optegnelser, i 1566: 1 eller 2 Gange; i 1568 og 1569 hver 1 Gang; 1570: 4 eller 5 Gange; 1573 og 1574 hver 1 Gang; 1575: 4 Gange. Jeg skal kun endnu, med Hensyn til de extraordinaire Forsamlinger, bemærke, at der til dem naturligvis endnu mere var en særskilt Sammenkaldelse fornøden. Men her kunde imidlertid kun sjelden en Bekendtgjørelse ved Kirkedøren være anvendelig. Derimod har man uden Tvivl jævnlig brugt Ringning med Kirkeklokken; sjeldnere, men navnlig naar kun en Deel Borgere skulde møde, Tilfagelse ved Bysvendene, eller vel endog ved Rodemestrene. Stundom stod en saadan extraordinair Forsamling af Øvrigheden med de meest Indflydelsesrige blandt Borgerne i Forbindelse med den ordinair Forsamling, saa at ingen egentlig Tilfaldelse var nødvendig. Saaledes blev den 23de Junius 1572, da Tinget var hævet og de Tilstedeværende afsprede sig, en Deel Borgere erindrede om at blive tilbage, hvorefter Borgermester Henrik Mogensen tilkiendegav: at Raadet havde forhandlet om den store Beføstning, som saandt

*) Undertiden siges det dog at være skeet i Raadstuen; naar Grændser her ikke at tænke paa.

Sted ved Bryllups- og Varselgilder, og hvorefter han gjorde nogle Forslag til Indstrækninger i denne Henseende.

I det allerede Anførte er forekommet Et og Andet, som var fælleds saavel for de ordinære, som for de extraordinære Raadshuus-Forsamlinger. Der endnu et Par yderligere Bemærkninger. Ved begge Slags vare, som allerede sagt, baade Borgmestre og Raad og Byfoged⁹⁾ tilstede. De, der imidlertid især fremtraadte som handlende, vare Borgmestrene og Byfogden; men uagtet den sidste ofte fremsatte Erindringer om forskellige Gienstande, f. Ex. de saa hyppigt forekommende mod løse Hunde, Urcenlighed paa Gaderne, Straatage m.m., og uagtet han oftere opfordrede til Erklæringer og examinerede Tiltalte, samt uagtet det nærmest synes at have henført under ham, naar upassende Opførsel udvistes af Noget under Forsamlingen: saa var det dog uden Tvivl den eller de tilstedeværende Borgmestre, der præsiderede i Forsamlingerne og i det Hele dirigerede disse, ligesom de nysnævnte Erindringer og Advarslige saa hyppigen stecte ved dem, som ved Byfogden, hvorhos ogsaa de adspurgte Delinquenter og Vidner m. v. Hvad dernæst den Rolle angaaer, som menig Mand, eller de tilstedeværende Borgere, spillede ved disse Forsamlinger, da vare de ingenlunde altid blotte Tilhørere. Foruden at der ideligen gaves Tingvidner om hvad der passerede i Forsamlingerne, og hvortil da et vist Antal Mænd udnævntes, og foruden at saadanne Mænd ligeledes valgtes snart til at dømme i visse Sager, snart til at syne, maale og vurdere m. m., snart ogsaa til at fastsætte Andet f. Ex. Tarter, autonomiske Bestemmelser m. m.; saa tilkiendegav ogsaa ofte Forsamlingen in pleno, som det synes ved Acclamation eller lignende Ytringsmaade, sin Billigelse af et eller andet Forslag, eller sin Mening om en eller

⁹⁾ De nævnes saa godt som altid i denne Ordeu.

anden Gienstand; ikke at tale om de hyppigen forekommende Forbønner for Domsældte, hvilke maaskee vel fremsfortes af Enkelte, men da i alt Fald stiltiende bifaldtes af de Øvrige. Endeligen kunne vi her udtrykkelig bemærke, at ved disse Samlinger, og ved alle, undtagen ved een Art, som vi senere skulle nævne, mødte man ubevæbnet. Dette fremgaaer især af et Tilfælde, hvor en Krigsmand gjorde det Modsatte og i øvrigt opførte sig paa en støiende og fredsforstyrrende Maade, og derfor blev givet en Trettesættelse¹⁰⁾.

Forsamlingerne inden lukte Døre paa Raadstuen, bestode af en eller begge Borgermestrene, nogle eller alle Raadmændene og Bysfogden, samt uden Lovet Byskriveren, og af og til nogle Borgere med Andre. Stundom, men temmelig sjældent, var hele Raadet forsamlet¹¹⁾; oftest var det nogle af Raadmændene, som vare fraværende; næsten aldrig hændtes det, at der ingen Borgermester var tilstede, og kun een Gang i Aarene 1566—75 har jeg bemærket dette¹²⁾; oftere, en halv Snees Gange i disse 10 Aar, findes Bysfogden derimod ikke nævnt; men ved nogle af disse kunde det vel hændes, at Skriveren blot havde glemt at anføre ham, skiondt han var tilstede. Byskriveren har vistnok ligeledes været nærværende ved disse Forsamlinger, da Forhandlingerne nedskreves og tilførtes Protocollen, og dette

¹⁰⁾ Jvfr. ogsaa et for omtalt Brev af 15de Januar 1567 for Odense, hvori blandt Mere siges: „Og efterdi Vi forfare, at naar Noget her til Dags er paa Raadhuset at forhandle, understaaer sig en Part der i Byen, med deres Bærge og Vaaben at gaae der op, og truer og undsigter Borgermester og Raadmænd“ o. s. v. Det var ogsaa bestemt i Recesfen 1537 Art. 3 (Rosenvinges Udg. S. 173—74), at man skulde møde ubevæbnet paa Raadhus eller Ting.

¹¹⁾ J. Er. 18 Decbr. 1566, 21 Aug. 1567, 29 Juni, 29 Septbr., 5 Novbr 1569; 14 Febr., 14 Martz 1571; 14 Aug. 1573; Den Juledag 1575, og maaskee et Par Gange til i Aarene 1566—75.

¹²⁾ Den 22de Septbr. 1567.

fløste Stundom synes endog strax at have været Tilfældet med Erklæringer, som Fremmede afgave og underskrev i Bogen. Ikke steldent — omtrent 30 Gange i det ovennævnte Decennium — vare ogsaa nogle andre Borgere, flere eller færre, fra et Par til nogle og tyve, tilfaldte, snart f. Ex. ved Forhører, som det synes, som et Slags Vidner; snart for at raadslaae om det Muliggende, der bragtes paa Bane, f. Ex. flere Gange om den alt forhen berørte Vandkunst, en Brovase m. m.; snart ogsaa for at deeltage i Paadømmelsen af en Sag. Selv Fremmede bleve nu og da tilfaldte til disse Møder, f. Ex. den 21de Julii 1569, da en Sag angaaende et af to hollandske Skippere paa Toldboden præsenteret falsk Sobrev fra Hamborg, efter Kongens derom indhentede Bestemmelse, blev foretaget. Da vare tilstede 12 Borgere med mange fremmede Skippere, Kiøbmænd og Styrmand, som da vare fordrede at være tilstede, og paadømtes Sagen af de 12 Borgere og 12 fremmede Skippere¹³⁾ tilligemed Borgermestrene, Raadmænd og Vysfogden. Egeledes vare den 20de August f. A. foruden Borgermestrene, 5 af Raadmændene og Vysfogden, endvidere 16 Borgere eller Indvaanere og 4 Fremmede tilstede ved Behandlingen af en Sag, angaaende et Lybsk Skib, der i Østersøen var taget af Fribyttere (Capere), prøiddomt i en østersøisk Havn, derpaa østere solgt og sidst kjøbt af en Englønder, som nu laae med det for Helsingborg. Lybekkerne, der vilde arrestere det, havde faaet en kongelig Befaling, at Borgermestre og Raad i Helsingør skulde tilkalde nogle fremmede Skippere og Kiøbmænd og nogle Borgere og paadømme Sagen; denne blev i øvrigt derefter af Parterne overladt til en mindre formel Afgjørelse ved uvillige Mænd. Den 29de Septbr. f. A.

¹³⁾ 4 af Amsterdam, 1 af Kampen, 2 af Embden, 1 af Roslod, 1 af Farlingen, 1 af Lübeck, 1 af Brundvig og 1 af Blieds.

var endelig ogsaa, da Forhør foretoges angaaende en Borgers og en skotsk Landsknechts Død, der begge fandtes dræbte i den Forstes Huus, „nogle skotske Captainer“ tilstede; og saaledes oftere. Endelig var ogsaa ved disse Forsamlinger Sognepræsten enkelte Gange nærværende, naar Sagen vedrørte Kirke- eller Skolevæsen, Ægtefællers Samliv eller deslige.

De Sager, som paa disse Forsamlinger behandlede, angik især Fordringer eller andre Andragender fra Fremmede, fornemmelig Udlændinger, dog ogsaa udenbyes Danske, i Særdeleshed naar de havde erhvervet skriftlige Befalinger eller Henviisninger fra Kongen, eller ogsaa Unbefalinger fra Fornemme; Tvistigheder mellem Fremmede indbyrdes, især Søfarende; Søforklaringer, Paaafklaringer og Paaadrivningsager; Erklæringer og Forklaringer om Overfald af Fribyttere, Capere og Sørovere; vigtige Sager, f. Ex. stundom om Drab, eller saadanne, som tillagdes særdeles Vægt, fordi Væsen og dens Dyrighed antoges, i Anledning af samme, let at kunne komme i Ugunst paa højere Steder, f. Ex. angaaende Slagsmaal mellem Borgere og Krigsfolk; fremdeles Sager angaaende Gienstande, som man enten aldeles ikke, eller først efter en omhyggelig Overveelse med enkelte af de meest anseete Borgere vilde lade komme frem for Alle, iblandt de sidste t. Ex. Forhandlingerne om den alt før nævnte Bandkunst, en Provase m. m; iblandt de første ond Forligelse mellem Ægtefolk, og andre Tilfælde, hvor en Scandal onskedes afvendt fra enkelt Mand¹⁾; endelig ogsaa Un-

¹⁾ T. Ex. den 19de Mai 1568 vare saaledes alle Bagerne i Helsingør paa Raadstuen, i Nærværelse af Borgermestere, Raad og Byfoged; deres Brød veiedes og der blev fundet stor Brøst ved dem baade i Vægt og Godhed; de tilfode dette, men for at Sagen ikke skulde komme for „menig Mand“, lovede de nu inden lufte Døre Bedring, og opting ede til Kongen og Væsen for deres Forsælse; „findes deres Brøst en anden Gang bliver deres Straf håardere“.

tagelser af de ringere Kirkebetiente og Lærerne ved Skolen; m. m. Ligesom imidlertid Sager af de fleste blandt ovenanførte Slags dog ogsaa ofte behandlede paa en Raadhuus-Forsamling for menig Mand, vel især naar en saadan desuden skulde holdes, saaledes foretoges stundom ogsaa paa Raadstue-Forsamlingerne Sager, der aabenbart kun toges med, fordi der nu gaves en Veilighed. Undertiden begyndte ogsaa en Sag, f. Ex. et Forhør, ved en saadan Forsamling, men fortsattes senere ved Raadhuus-Samlinger. Hiin holdtes naturligviis til aldeles ubestemte Tider, som oftest formodentlig efter speciel Tilføjelse til hver enkelt Mand; dog ogsaa stundom paa de ordinaire Forsamlingsdage, men førend disse sidste Møder begyndte. Saaledes holdtes den 21de Juni 1568 en sædvanlig Samling „ude paa Raadhuset for menig Mand“; men der foretoges „først paa Raadstuen“ to Sager, der ikke egnede sig til at behandles for Alle, i det først Præsten og tre andre Mænd mødte og gjorde Forbøn for en Christoffer Slagter, at han maatte fritages for at udstede en skriftlig Erklæring til en Margrethe Kandestøbers, som han havde fornærmet, hvilken Erklæring det var paalagt ham at afgive, men som han ansaae altfor bestemmende for sig, hvorfor han endelig ogsaa fritoges for at give den; og der næst androg en Andbjørn Svendsen, der adskillige Aar havde boet i Helsingør uden at tage Borgerskab, at han, efter de hyppige almindelige Erindringer om at Enhver, der ikke alt havde giort Borgereed, skulde melde sig og erhverve Borgerkab, frygtede for at hensidde længere; men at han paa den anden Side i sin Tid havde været med at forraade Wardberg Slot til Grev Christoffers Folk, i det han med omtrent 30 andre lod dem komme ind ad et hemmeligt Sted; og dette vilde han nu ikke gierne være bekendt for menig Mand. (Det maa erindres, at Enhver, der vilde være Borger, skulde fremsøre Beviis om sin Opsørsel paa de

Steder, hvor han før havde været). Da han nu havde boet længe i Helsingør, ladet sig finde villig med Skat og Tynge, og intet Ondt vidstes om ham siden han kom der til Byen, saa og i Betragtning af hans Alderdom: blev det ham tilladt at gøre sin Vorgereed for Borgermestre og Raad inden lukte Døre, hvilket skeete. Jeg skal endnu til Slutningen kun bemærke, at efter mine fornævnte Optegnelser var Antallet paa disse Forsamlinger i hvert af Aarene 1566—75 følgende: 1566—67, i hvert 11; 1568: 8; 1569: 11; 1570: 18; 1571: 10; 1572: 9; 1573: 7; 1574: 8; 1575: 5. Hertil kommer de foran Side 114 Num. 5 ommeldte, vel paa Raadhuset holdte, men i Følge deres Beskaffenhed ligefrem til Raadstue-Sessionerne hørende, omtrent 12 Forsamlinger. Saafernt man fremdeles maatte finde, at de andre, ligeledes for omhandlede Forsamlinger, der vel efter Protocolernes Udtryk afholdtes paa Raadhuset, men hvor kun en Deel af Borgerne, ikke menig Mand vare tilstede, suarere maatte regnes sammen med disse her ommeldte Raadstue-Samlinger, — og jeg indrømmer, at denne Anskuelse vel kan forsvares — saa forøges det ovenanførte Antal med 12 til 14. Men desforuden findes der i hvert af hine Aar nogle Sessioner indførte i Protocolen uden at det er angivet, hvor de ere holdte, stundom ei heller hvor der var tilstede; og adskillige af disse, i det mindste et Par hvert Aar, synes efter Beskaffenheden af Gienstandene for Forhandlingerne at have hørt under den her omhandlede Klasse.

Juden jeg forlader Materien om Raadhuset, tilføier jeg her nogle Bemærkninger om den øvrige Brug, man gjorde af dette Huus¹³⁾, og hvoraf Noget stod i Forbindelse med

¹³⁾ I Friis Edvardsens Skilffors Beskrivelse findes S. 152 omtalt, og tildeels beskrevet, et i 1682 nedbrudt Raadhuus i nysnævnte By,

dets egentlige Bestemmelse. Saaledes henlaae der det lovbestedte Maal og de mindre Vægter¹⁶⁾. Ogsaa Mønster for Fiskegarnene vare der ophængte¹⁷⁾. Fremdeles har jeg stødt paa Bemærkninger i de helsingørske Protocoller, om at en enkelt kongelig Befaling har været opslaaet sammesteds¹⁸⁾. Paa Raadhuset var ogsaa Fængslet¹⁹⁾, uden Tvivl i nogle af Kælderne; medens andre benyttedes til et ganske andet Brug, nemlig til Vinudsalg²⁰⁾. Raadhuset brugtes og til Gæstebud og flige Forsamlinger. Saaledes hedder det i Protoc. I, fol. 114: Unden Pintsedag (uden Tvivl 1552) den Tid Borgermestre og Raad

som sandsynligviis brugtes ogsaa i den Periode, vi omhandle; men det maa erindres, foruden andet, at denne Bygnings indvortes Indretning muligens var forandret meget i de sidste 100 Aar for dens Nedbrudelse. Om Nider Raadhuus fra denne Tid see Lerpager S. 460—61.

¹⁶⁾ Jvfr. Recessen af 1540 Art. 24 (Rosenvinges Saml. S. 209—10).

¹⁷⁾ Mandag efter Dominica judica, nok 1550 (Protoc. I, fol. 26) blev Kongens Brev forkyndt, at Ingen maatte bruge noget Fiskegarn med mindre Maaler end det Skiel eller Redboer viser, som er ophængt paa Raadhuus-Døren. Onsdag før Simonis et Judæ Dag 1554 (Protoc. 2, fol. 21) læstes igien et Kongebrev: at intet Bundgarn, Sildegarn o. s. v. skulde bindes anderledes, end over det Skiel og Redboer, som for nogle Aar siden blev hængt paa Raadhuus-Døren. Disse Breve vare imidlertid ikke udelukkende for Helsingør; see Cancelliets Tegninger, 3, 145 og 4, 441.

¹⁸⁾ Et saadant Opflag var bestemt ved Brev 16de Juni 1572 til Lehnsmændene, om Bekendtgjørelsen af Anordningen af samme Dato om Myntens Forandring.

¹⁹⁾ See f. Ex. den 4de Aug. 1571. Byfogden begav sig fra sit Huus, hvor en for Trolddom anklaget Kvinde skulde confronteres med et Vidne, hen til Raadhuus-Gaarden, og lod den Anklagede optage af Fængslet.

²⁰⁾ Stundom kortleiedes nok ogsaa Dele af Kælderne; see Friis's Skielstors Beskrivelse Side 153. Her kan og mærkes, at da det i 1552 (Tegn 4, 108) tillodes Skielstors Forgere at tage Halvdelen af Klosterkirken og bruge Stenene til Kirkens og Raadhusets Bygning, paalagdes det dem at bygge dette sidste med gode, stærke Løfter, for at Kongens Korn, naar det blev forskiflet did, kunde faae Løfterum og blive vel forvaret.

oplagde de fire Tønder Ol paa Raadhuset for menig Almue: samme Tid styrkede Peder Haagenzen sin Hals sønder ned af Raadhuus-Trappen²¹⁾. Men især brugtes Raadhuset til Høitideligheder ved Bryllupper, hvad der endog forudsattes i Lovgivningen²²⁾. I 1573 solgtes nogle Byen Helsingør tilhørende Haver til Borgermester Henrik Mogensen og Raadmændene Frands Lauridsen og Frederik Keiel, for respective 50, 180 og 60 Mark. Disse 290 Mark bestemtes det den 25de Febr. f. A. at Frederik Keiel skulde samle og derfor „udi Raadstuegaarden“ bekoste et nyt Huus, „at bruges til et Brudehuus²³⁾ til menige Byes Gavn og Bedste“; af en Tilførsel i Protocolen for 4de Mai f. A. sees, at denne Bygning skulde blive „2 Coster høi og deroven paa en Sal, saa at dersom nogen Borger har Behov at bruge den til en Bryllupskaast, om man ikke vil holde den paa Raadhuset, skal det der altid holdes og være fangeligt.“ Maa- skee tyder den Forudsætning, at man muligen ikke vilde holde Festligheden paa selve Raadhuset, hen paa, at der, hvad i sig selv er rimeligt, maatte gives en Betaling for Benyttelsen af Raadhuus-Salen ved slige Leiligheder. Endeligen kan det endnu bemærkes, at Pladsen udenfor Raadhuset var det Sted, hvor Borgereskabet i pludseligt paakommende Tilfælde, navnlig

²¹⁾ Jvfr. ogsaa Friis's Skielffors Beskrivelse S. 153. Vi kunne i Forbigaaende bemærke, at det især var Laugene og Gilderne i de fleste Riidsstæder, forsaavidt de ikke havde eget Huus eller Plads, der benyttede Raadhuset til Fystigheder og Dands.

²²⁾ See Necessen af 1551 Art. 4 og 1558 Art. 6). Rosenvinges Utg. S. 249 og 285.

²³⁾ I øvrigt omtales der alt i Protocolen Nr. 1 fol. 35 paa en Fortegnelse over noget Krudt, Astrag, Muursteen m. m., Byen tilhørende, hvilket var laant til Adskillige, ogsaa, at Borgermester Sander Aar 1535 laante en Deel Astrag, som laae i „Brudehuset.“

i Krigen med Sverrig, især fulde møde, saasnart der ringedes med Kirkeklokken til saadan Samling²⁴⁾.

I Forbindelse med de sidst omhandlede Raadstue-Forsamlinger maa vi her omtale de Møder, der holdtes af Øvrigheden hos enkelte af Magistrats-Personerne, eller andet saadant Sted. Hyppigst var det Tilfældet hos Byfogden i hans Huus²⁵⁾, sieldnere hos en af Borgermestrene, og hvad f. Ex. Decenniet 1566—75 angaaer, kun nogle faa Gange hos en af Raadmændene, eller hos Byskriveren. Fremdeles forekomme flige Sessioner en enkelt Gang nu og da holdte paa Kongens Toldbod (nu Drefunds Soldkammer) og hos Private; i sidste Fald formodentlig paa Grund af, at disses Sygdom maatte hindre dem fra at gaae ud, hvilket i det mindste stundom udtrykkelig findes anført. Ved disse Forsamlinger, og navnlig de først ommeldte af dem, vare sielden alle eller en stor Deel af Øvrighedens Medlemmer tilstede; ofte var end ikke nogen Borgermester tilstede, især naar Mødet holdtes hos Byfogden, og omvendt var Byfogden ikke sielden fraværende, naar det var hos en af Borgermestrene, at Sessionen holdtes. Undertiden — t. Ex. en halv Snees Gange i det fornævnte Tidsrum af 10 Aar — omtales der endog saa

²⁴⁾ Den 2den Jan. 1565 tilkiendegaves det f. Ex., at naar der ringes med den nye Klokke i Taarnet, skal man møde med sit Børge for Raadhuus-Yorten, og der faae videre Besked; naar Kongens eller Byens Kirke er forhaanden og samme Klokke ringer, skal man møde der, hvor det er fornødent at hielpe. Den 12te Febr. f. A. fremfortes en lignende Erindring om, naar den nye Klokke ringer, da at møde for Raadhuset, eller, som her tilføies, „for Fogdens Dør“. Den 27de Juni 1566 hedder det, at, naar Bagtklokken ringer, skal Enhver møde for Raadhuset med Harnis og Børge, som han er taxeret for. Og saaledes ofte.

²⁵⁾ I 1566: 7 Gange; i 1567: 13; 1568 og 1569 hvert 4; 1570 og 1571 hvert 3; 1572: 6; 1574: 4; 1575: 3.

ingen anden Dyrigheds=Person som tilstedeværende end den, hos hvem Mødet blev holdt. Dog kan det naturligvis undertiden være glemt at anføre en eller flere Tilstedeværendes Navne. Undertiden var Sognepræsten; og ikke sjelden flere Borgere nærværende ved disse Forsamlinger²⁵⁾. Paa dem foretoges en Deel af det samme Slags Sager, som pleiede at være Gienstanden for Raadstue=Forsamlinger, dog vare de enkelte Tilfælde som oftest af mindre Bigtighed end de, der afhandlede paa Raadstuen; fremdeles Forlig, Erløggelse af stipulerede Betalinger, Erklæringer, Vidnesbyrd; men selv i disse Forsamlinger affagdes dog ogsaa stundom, skøndt meget sjældent, Domme. Saaledes var den 27de Aug. 1567 en af Borgermestrene og 4 Raadmænd tilstede hos Byfogden, hvor da en vis Hans Guldsmed fremstod, der tilligemed en Anden havde kjøbt et lille Parti Vin, og igien solgt sin Andeel til en „Sutler“ (Marketender), der skulde give ham hvad han selv havde kjøbt den for og 8 Daler dertil. Da disse 8 Daler ikke aldeles punktlig vare blevne betalte til bestemt Tid, skøndt strax efter, vilde Hans hævve Kjøbet eller deeltage i hele Bindingen, som ventedes. Sutleren bød ham nu 4 Daler til, men Hans afflog dette og begjærede Dom. Da blev der saaledes sagt paa efter Sagens Beskaffenhed, at Hans Guldsmed bør holde Sutleren sit Kjøb og lade sig nøie med de 8 Daler. Af de paa Told-

²⁵⁾ I det ommeldte Decennium findes saaledes Borgere omtalte som nærværende ved disse Møder lidt over 20 Gange, Præsten 5 Gange. Stundom vare ogsaa Fremmede tilstede; saaledes vare den 2den Septbr. 1570 hos Raadmanden Jørgen Maar nærværende Byfogden, Præsten, 2 Borgere, 2 andre, uden Tvivl Englændere, 2 engelske eller skotske Captainer og en tredie, uden Tvivl ogsaa en Officier, Robertson; der afhørtes Vidner i en Sag angaaende et Drab, som en skotsk Captain Dagen i Forveien havde begaaet paa en anden skotsk Krigsmand. Sagen forfattedes den 4de Septbr. men paa Raadstuen, og da var en af Borgermestrene, samt 3 Raadmænd, Byfogden og to Borgere tilstede.

boden foretagne Sager angik adskillige Paasejlinger og Paadrivninger, og deslige, men stundom vare de dog af anden Beskaffenhed. Som et af flere Exempler herpaa kan anføres, at den 14de October 1568 vare begge Borgermestrene (den ene af dem, Henrik Mogensen, var Tolder) og 4 Raadmænd (hvers af de to, Frederik Keiel og David Hansen, vare Toldskrivere) tilstede paa Toldboden, hvor da følgende Sag foretoges: En Skipper Pitter Glasen Geller fra Blieskingen, der om Sommeren var kommen giennem Sundet, havde da givet sin Forpligtelse, ikke at løbe ind i Sverrig; dette gjorde han dog, men, som han sagde, trængt af Storm; da han kom tilbage, blev han tagen af Fribyttere (danske Capere uden Lov) og ført til Kiøbenhavn, hvor Godset var „deelt til Priis“ (priisdømt) og Skibet vilde man ligeledes have. Han havde været i Rette hos Borgermestre, Raad og Bysoged i Kiøbenhavn, hvor han var bleven henviist til Helsingør, for der at føre Beviis i sin Sag, hvilket — efter hvad han sagde — ikke maatte skee i Kiøbenhavn. Nu begjerede han sine Skibsfolk afhorte. Da nu Skipperen paa den Pinke, som havde taget Pitter, „en engelsk Mand“, var tilstede i Helsingør, beskikkedes han ved David Hansen om at møde; men han svarede nei, og at Sagen ikke vedkom ham, men Peder Dre og Bjørn Andersen²⁷⁾. Da man nu hørte dette, og Pitter ikke havde nogen skriftlig Henviisning om at fordre Beviis i Helsingør i en Sag, som alt andetsteds var ført i Rette „og sententieret“, paalagdes det ham først at skaffe saadan Henviisning. — Under denne Afdeling af Forsamlinger skal jeg endnu

²⁷⁾ Maasee de havde Deel i Kaperflibets Udredning. See i øvrigt et saakaldet Kaper-Reglement fra Syvaarskrigen i Nye Danske Mag. 6, 215—16.

kun nævne Aastedsmøder, især Opmaalinger af Eiendommens Grund, Taxationer af faste Eiendomme, Gærdesyn m. m., ved hvilke som oftest een eller flere Dyrigheds- Personer vare tilstede.

Vi komme nu til at omtale en Retsforsamling, der ommeldes i de helsingorske Protocoller under en Benævnelse: Retterting, der ellers neppe havde en slig speciel Betydning som i denne By. Denne Forsamling holdtes ikke paa Raadhuset; men som det synes ved Retterstedet, eller paa Pladsen omkring dette. Under en Trolldomsfag af 1571 omtales en Galge som staaende ude norden for Byen; om ogsaa de øvrige Livsstraffe og navnlig Halskhugning execveredes paa samme Sted, veed jeg ikke²⁸⁾. Til et saadant „Retterting“ udfulgtes Delinqventerne; og var da, foruden Dyrighedspersonerne, som enten alle vare nærværende eller den største Deel af dem, samt Præsten og „Mestermanden“, der af Klageren maatte beskaffes hentet fra Kiøbenhavn, endvidere Borgerskabet eller Indvaanerne tilstede. Disse mødte ved denne Forsamling be-
væb n e d e. Dette sidste sees navnlig af, at da en Oluf Andersen, Mandagen den 25de October 1563, var for Svøveri henrettet, hans Hoved sat paa en Stage og hans Krop paa et Stul, tiltalte Byfogden den 4de Novbr. derefter de Borgere, som ikke havde været tilstede paa Rettertinget bemeldte 25de

²⁸⁾ Jeg maa dog allerede her foreløbigen henpege paa, hvad der siden vil blive sagt om „Bytinget“. For Resten omtales der ofte „Lagholmen“, som et Sted, formodentlig den Gang, eller i alt Fald oprindeligen, en lille D eller Holm, hvor mange Huse og Boliger fandtes, skøndt uden Tvivl for det meste beboede af simple og tildeels mindre hæderlige Folk. Efter Benævnelsen at slutte, skulde Ragen have staaet her; og hvis saa er, ere vel flere andre Straffe, undtagen Livsstraffen, execverede der (f. Ex. Dres Affiæring). Paa Halsjern fandtes derimod flere andre Steder; og paa Hudstrykning eller Miis i Raadhuusgaard en høves flere Exempler.

October, og disse kunde ikke bevise, at de vare mødte betimeligen paa Tinget med deres Bærge, som de i Forveien lovligen vare blevne tilvarede paa Raadhuset, før de gif derhen²⁹⁾. Man seer, at Borgerne ved saadan Leilighed, i det mindste for en Deel have mødt med Skydegevær. Da nemlig den 25de Juli 1564 en tydsk Landsknecht, Hans von Thurgo, blev henrettet formedelst begaaet Tyveri, kom en vis Christen Wager af Waade til at ihjelskyde tvende Personer med et „stakket Fyrrør“, som han stod uforsigtigt med. Bemeldte Henrettelser skeete ofte om Mandagen efter endt Raadhuss-Samling, hvor da det tilstedeværende Borgerkab kunde tilsiges til Møde paa Retteetinget. Undertiden gientoges paa Retteetinget de forhen giorte Tilstaaelser, stundom oplæstes alt det i Sagen Passerede eller yderligere Oplysninger krævedes; Klagerne³⁰⁾ adspurgtes, om de begjærede Ret, eller de vilde stede Vedkommende til Død, og ikke sjelden gjordes Forbøn. Var denne forgieves, affagdes Dommen, eller, hvis den allerede var oplæst paa Raadhuset, gientoges den, stundom ogsaa med Oplæsning af den Lovbestemmelse, som fordrede Dødsstraffen, hvorefter Executionen skeete. Undertiden sendtes ogsaa Forbrydere til Helsingør, for der at rettes, efter at Dom andetsteds var affagt over dem. Dette var i 1571 Tilfældet med en Deel Sorovere eller Fribyttere, der vare blevne tagne af danske Krigsskibe, og som efter Kongens Befaling bleve sendte fra Kiøbenhavn til

²⁹⁾ Tiltalen gientoges 3 Tingdage endnu; og den 31te Jan. 1564 tilkiendegav Byfogden, at de Borgere, som vare forbeelte for deres Faldsmaal, fordi de ikke vare mødte ved hiin Leilighed, skulde „aftale“ (afstinge) for samme Faldsmaal inden næste Ting, eller videre tiltales.

³⁰⁾ Naar der ikke var nogen saadan, hvilket var sjældent, traadte Fogden i hans Sted; saaledes i et Drabstilfælde paa Retteetinget den 2den Junii 1572.

Helsingør. Af dem bleve 27 rettede der den 22de August nyssnævnte Aar ²¹⁾. Den 4de Junii 1574 blev ligeledes en Hans von Lübeck, kaldet Grottekop, der var undvogen af dansk Tjeneste, havde begivet sig blandt Fribyttere og begaaet Mord m. v., og derfor nu var dømt af „Raadet“ i Kiøbenhavn, samt derefter forskreven af Slotsherren sammesteds, Morten Wenslermand, til Helsingør, for der at staae sin Ret, henrettet „paa Rettertinget“ i bemeldte By, efter at Dommen iglen var oplæst for ham. Hvad Grunden har været til Hensendelsen til Helsingør i dette sidste Tilfælde, kan jeg ikke sige; men de 27 Soroveres Henrettelse i denne af Sofarende saa stærkt besøgte By blev sandsynligviis foraarsaget ved Ønsket om at gjøre det saa vidt muligt bekendt blandt Sofolk, hvor meget den danske Regiering lod sig Sorovernes Udryddelse være magtpaaliggende. Jeg skal endnu, hvad Rettertinget angaaer, bemærke, at, ligesom Hensigten med dette kun var Livsstraffes Execution ²²⁾, saaledes foretoges der saa godt som aldrig andet derpaa; en Undtagelse findes imidlertid den 17de August 1573, da en af Borgermestre, Raad og Byfoged udfærdiget Bekendtgørelse blev læst paa Retterting: at hvo der huser løsgagtige og skiorffe Folk, sælger dem Mad og Drikke ved Nat eller Dag o. s. v., skulde lyfæs tre Gange i Vand fra Prædikestolen, og siden straffes efter Retten. Men denne i flere Henseender særegne For-

²¹⁾ Da der i Protocollen henvises til nogle i Byens Gjemme henlagte Documenter, „Registre“, kan jeg ikke med Visshed sige, at de alt vare dømt i Kiøbenhavn; men, havde det Modsatte været Tilfældet, vilde man sikkert have udtrykt sig anderledes i Protocollen.

²²⁾ Uagtet saavel de meget hyppige Forbønner, som og Beføstningen for Klagerne ved Sagen og Straffens Execution, med mere, bevirkede, at Dødsstraffen ofte ikke blev anvendt, hvor den var forlystet: indtraf dog deslige Executioner, og altsaa Rettertings Afholdelse, ikke stelden i Helsingør, langt oftere end nu, saaledes fra 1563 til 1575 en halv Snees Gange.

anstaltning var anlediget af, at det Fruentimmer, som den Dag var ført paa Rettertinget for at henrettes²³⁾, og som var kommen reisende, som hun sagde fra Norge, sandsynligvis hørte til de omhandlede „løbsagtige og skiorste Folk“, og var bleven modtaget i en Mands Huus i Helsingør, som hun strax bestial; hvortil kom, at en Uge i Forveien en Deel Personer vare tiltalte og forviste Byen for ondt Levnet og for at have holdt Stioger i deres Huus m. v.

Endelig maa jeg endnu her omtale et Forsamlingssted, hvis Betydning, saafremt det ikke er det samme som Rettertinget, er mig ubekendt. Det forekommer under en Benævnelse, som ellers er bekendt nok: Bytinget. Ved at gennemgaae de første hellingørste Protocoller har jeg i det Hele ikke havt Opmærksomheden tilstrækkeligt henvendt paa Forskielligheden mellem Forsamlingerne, og det er derfor kun tilfældigvis eller i andre Tilmed at jeg af hine har gjort nogle Uddrag, som kunne tjene til Oplysning ved dette Spørgsmaal; men i Protocollerne fra 1566 til 1575, som jeg har gennemgaaet ogsaa med dette for Øie, findes ikkun, at det den 22de Novbr. 1568 blev paabudet: at Alle, som boe ved den Jord, hvor „det nye Byting“ skal gøres, skulde føre det Møg og Ureenfæl, som de havde ført derpaa, igjen bort derfra. Samme Dag begierede to Mænd at faae den Jord overdraget, hvor „det gamle Byting“ havde været, hvilket blev dem tilfagt, imod at de skulde opføre god Riobstadsbygning derpaa, og imod Jordfkyld. Da denne Jord maalttes, var Bredden paa den ene

²³⁾ Da det paa Rettertinget opdagedes, at hun var frugtformelig, kunde hun ikke henrettes; og da et langt Fængsel kunde blive farligt for Fosteret og vilde faldbeden Bestiaalne (som nok var en Gisser) umuligt at beskøfte: blev hun, efter Jordens, benaadet uden al skammelig Straf (s: Tab af Pre o. besl.), imod at romme af Landet og aldrig at komme tilbage.

Ende 35 Alen, paa den anden 36; Længden paa den ene Side 29½, paa den anden 32 Alen; det Høle var altsaa ikke noget meget stort Rum. Den Maade, hvorpaa Alt her omtales, synes at tyde paa, at det gamle Byting havde været, og det nye fremdeles skulde være en aaben Plads i Byen, ikke nogen Bygning, og da saa godt som alle de — magistrælle og egentlig rettlige eller tinglige — Forretninger, man kan forestille sig at have paahvilet Dyrigheds-Personerne i hiin Tid³⁴⁾, af Protocollerne sees at være udførte paa de foran nævnte Steder og Maader, synes intet Særegent at blive tilbage for dette saakaldte Byting; men dette maa næsten antages at falde sammen med et af de andre Samlingssteder, og da kan der, efter dets ovenantydende Egenskaber, kun tænkes paa Rets-tertinget. Hermed stemmer ogsaa de Par Ytringer, jeg af Helsingørs første Protocoller har fundet blandt mine Uddrag. I den første af disse Bøger³⁵⁾ omtales paa Bytinget en Jørgen Sagensen, anlagt af en Wonde i Noertang for nogle Kam, han havde staalet, hvilket han tilstod lige som en Deel andre af ham og hans Hustru udøvede Syverier; hvorhos han endnu paa Stigen (nemlig til Galgen) bekiendte et Syveri til, som han ikke før havde nævnt. Af den samme Protocol³⁶⁾ har jeg fremdeles uddraget den følgende Notice: „Samme Dag blev Rasmus Jørgensen Helt, født paa Heltland, rettet, og bekiendte aabenbart paa Bytinget, at han havde været med at myrde en Karl i Norge ved Navn Jens Plov o. s. v. Paa begge disse Steder er, som man

³⁴⁾ Stiftesvæsenet kunde maaffee undtages; men foruden at de hidhen hørende Sæssioner vel ofte holdtes i Bedkommendes faste Eiendom eller leiede Bøllig, var i alt Fald hiin aabne Plads ikke vel egnet for det Slags Forretninger, og kunde umuligt være bestemt ene for dem.

³⁵⁾ Nr. 1, fol. 87; — 13de August, uden Tvivl 1551.

³⁶⁾ Nr. 1, fol. 113, uden Tvivl fra 1552.

seer, Bytinget og Henvættelsen satte i en saa nær Forbindelse, at det vel ikke er usandsynligt, at denne foregik der.

Det man erfarer af de Randerstke Protocoller om Retsforsamlingerne, frembyder i flere Henseender Varianter til det Ovenansførte, og det uagtet de Oplysninger, der indeholdes i hine, ere af langt mindre Omfang, end hvad man kan ulede af de Helsingørstke Bøger. Af de tre Bøger fra Randers, jeg nøiagtigen har giennemgaaet, inscriberes den ene: „Randers Raadhusets Bog, udi hvilken alle mærkelige Sager findes indskrevne og antegnede, som udi Raadhuus er forhandlet: som er skrevet og gjort udi Randers udi det Aar 1586 den 20de Januar²⁰). De tvende andre benævnes „Randers Byes Tingbog“ for 1587 og for 1588. Vi have altsaa allerede her en bestemt Forskiel mellem Forhandlingerne paa Raadhuset — for Borgermestre og Raadmænd — og paa Tinget — for Byfogden m. v., som i de Helsingørstke Protocoller ikke findes, saa vidt vides, førend langt ind i Christian den Fierdes Tid, og i alt Fald ikke i Protocollerne indtil 1575, som jeg har seet. Hvad Raadhuus-Protocollen angaaer, maa det imidlertid bemærkes, at den, der ogsaa efter sin Inscription kun skulde indeholde „mærkelige“ Sager, ikke kan antages at have skullet omfatte enhver Art af de Magistraten underliggende Forretninger. Materier som Borgerstabs Meddelelse, Tilsyn med Næringsdriften og navnlig Laugene, findes enten slet ikke, eller næsten slet ikke berørte; og overhovedet forekomme der — saa vidt

²⁰) Den begynder imidlertid først med Mandagen den 28de Februar 1586; det sidst Indskrevne er fra Lørdagen den 7de Marts 1592; men ligesom der herefter følger en Rængde rene Blade, er det og Tilfældet længere foran. Den er egentlig kun taalelig nøiagtig ført for 1586, maadeligen, med Udelselser og Spring, for 1587 og 1588, indeholder Intet for 1589 og 1590, og kun 2 Sessjoner fra 1591 og 1592.

jeg har bemærket og erindrer — ifkun Tilfælde, hvor Lovstende eller Andragere af anden Art optræde, men ikke reent selvstændige, af Magistraten selv reiste Forhandlinger.

Den egentlige Magistrats Forsamlinger i Randers, i det mindste af den Art, som omhandles i den ovenfor ommeldte Protocol, holdtes paa Raadhuset, og ved dem vare begge Borgermestrene eller en af dem, og alle eller en Deel Raadmænd tilstede. Skriveren omtales ikke som nærværende, og Udskilligt kunde lade antage, at Bysskriveren ikke brugtes ved disse Samlinger; iblandt andet den Omstændighed, at disse ordentligviis holdtes den samme Dag, Mandagen, som Tinget, paa hvilket sidste han maatte være tilstede; hvorhos det neppe kan paatvivles, at det i alt Fald ikke sjelden har været ogsaa til samme Tider paa Dagen, om Formiddagen, at begge Forsamlinger ere holdte. Ividertid maa vel i alt Fald En af de Tilstedeværende, maaskee en af Raadmændene, foreløbigen have ført det Passerede til Papiret. Byfogden var derimod ikke nærværende ved disse Forsamlinger, undtagen nogle enkelte Gange; om dette sidste endog i saa Fald sandom har havt sin Grund i at et Forhør blev holdt over en tilstaaende Forbryder, hvis Dom siden skulde affiges af Byfogden, i Forbindelse med Borgermestre og Raad, saa er der dog een eller to Gange, hvor jeg ikke har kunnet opdage nogen særegen Anledning til hans Nærværelse. Naar han var tilstede ved disse Samlinger, og hans Navn er indført med i Overskriften, tillige med Borgermestrene og Raadmændene, som den Dag vare mødte, staaer han dog efter disse. I øvrigt indfandt sig ordentligviis ved disse Sessjoner kun de Borgere eller Andre, som havde Noget at andrage, eller hvem Sagerne, der behandlede, angik³⁹⁾. — Sagerne, som behandlede i disse

³⁹⁾ Undertiden dog flere; saaledes den 6te Junii 1586 findes efter at Borgermestrene og 5 Raadmænd ere nævnte i Overskriften, tilføjet Sagens

Forsamlinger, vare af meget forskiellig Slags, og lade sig vanskeligen henføre under mere enkelte Rubra; de angik dog for største Delen Tvistigheder; nu og da forekomme nogle Skiedninger og andre til *jurisdictio voluntaria* henhørende Tilfælde. Især forekomme dog Sager, som angik eller reiste sig fra Arv og Skifte, enkelte Skiedsager, der vel stundom henvises til Tinget³⁹⁾, men dog yderst sjelden, hvorimod de i Almindelighed afgjordes; nogle Forhør, dog især i Tyvsager, og det saadanne, hvor Magistraten siden havde at dømme med Byfogden⁴⁰⁾; fremdeles et Par Forpligtelser i Anledning af Benaadning ved Fritagelse for Tiltale, i Sager angaaende Fornærmelser mod Forældre, ondt Levnet m. v.; endelig enkelte andre, f. Ex. om en Bygning var sat paa en Andens Jord. — Formen af Afgiørelsen i de Sager, hvori Magistraten virkelig deciderede, var ofte et Slags Dom: „da blev derpaa saa sagt for Her⁴¹⁾“; „da er N. N. til dømt at betale o. s. v., ligesom der ogsaa oftere bruges det Udtryk om Indfaldelsen, at Vedkommende var „stævnet“. Endelig kan med Hensyn til det her Omhandlede endnu bemærkes, at Magistraten — uagtet Randers den Tid ikke havde den saakaldte Lands-

Gienstand „Jens Karups anden Forpligtelse“ (han havde slaaet sine Forældre m. v., men var benaadet for Tiltale), og derpaa „Otte Mænd: Peder Mikkelsen, Kiold Jensen“ o. s. v., hvorved i det Hele otte Personers Navne ansøres. De maae vel snarest anses som Bidner ved Forpligtelsen.

³⁹⁾ F. Ex. Den 18de April 1586: om 100 Daler var laant et Friens-timmer eller givet hende som Jæstenskøbe. Nogle Sager angaaende Skiedsord henvises ogsaa til Tinget den 2den Mai og 22de Aug. f. A.

⁴⁰⁾ Saaledes forekomme Tilstaaelserne i en Tyvsag den 2den og 4de November 1588 i Raadstue-Bogen, men Dommen, affagt den sidstnævnte Datum, i Tingbogen; — ligeledes den 6te November 1587, Tilstaaelsen i Raadstue-Bogen og Dommen i Tingbogen.

⁴¹⁾ Denne Formel brugtes endog ved Afgiørelsen af en Tvist, om En skulde vedblive et Bærgemaal eller ikke; see den 18de April 1586.

tingsret — sundom synes at have paakiendt Rigtigheden af en ved Tinget foretagen eller paastøvt Sag; men om denne yderst dunkle Materie siden. Den ordinaire Forsamlingsdag var Mandagen, men Møder holdtes ikke hver Mandag, snarere maaskee i Regelen hver anden; derhos foretoges de ogsaa andre Dage, især om Løverdagen. Jeg vil her kun for tvende Maaneder i Korthed anføre disse Sessjoners Antal og Sagerne, som ifølge Protocollen der forhandlede: de holdtes i 1586 i Mai Maaned d. 2den, da to Sager foretoges, en om Skildsord og en om Umyndige paahvilende Giæld; d. 7de Mai, Syns Afgivelse og Vidne-Forhør i en betydelig Saarsag; 16de Mai: tvende civile Sager, den ene dog reisende sig fra Børgemaal; d. 30te Mai: Forpligtelse af en Smed med Hensyn til hans Svende, og en Regnskabs-sag, der udsattes. For Junius findes kun to Sessjoner: den 6te og den 18de; paa den første af disse afgaves den alt berørte Forpligtelse af en Jens Karup, der var benaadet for Tiltale for Fornærmelse mod sine Forældre; og den 18de Juni fiktes kun 3 Skjødninger, der endda synes at staae i en vis Forbindelse med hinanden. — Paa Tinget, eller de egentlige Retsforsamlinger, mødte i det Hele ganske andre Personer. I Overskrifterne over hver Tingdag i Protocollerne for 1587 og 1588 anføres først som „sigillantes“, d: de, som skulle besegle eller udstede Udskrift af hvad der påserede, og som altsaa havde det egentlige Forsæde: øverst Byfogden, hvorved tilføies „judex“, eller en anden Mand, sielden en Raadmand, men oftest en simpel Børgere, i hans Forsald „i Dommersted“⁴²⁾; dernæst en anden Mand, ordentligvis en

⁴²⁾ Dette iagttoges ogsaa, naar ved enkelte Sager Byfogden fremtraadte som den Klagende; i saa Fald traadte ved disse Sager en Anden i hans Sted som Dirigent af Tinget.

Borger, stundom en Raadmand, og endelig Byskriveren eller en Anden i hans Sted⁴³). Efter disse følge „Testes“, — otte Mænd — der førte Die med og egentlig bevidnede Rigtigheden af hvad der var påseret. Hvor Borgermestre og Raad domte med Bysfogden, nævnes, i disse Forsamlinger, denne foran hine. Desforuden vare Sandemændene⁴⁴) hyppigen tilstede og lode Vidner afhøre eller affagde Domme. Dernæst de stridende Parter m. v. Endelig var der, som oftere sees Spor til, en stor Mængde andre nærværende, og formodentlig var ogsaa her alle Borgerne pligtige at møde. Det hedder saaledes den 20de Marts 1587, at Borgermester Peder Pedersen, Raadmand Mogens Skou og 25 Mænd, (som nævnes i Protocollen) „og dertil menige Mand, som samme Dag var til Ting“ bevidnede o. s. v. For Resten var det her Bysfogden, som præsiderede og dirigerede Forhandlingerne, samt alene afgjorde Sagerne og domte, naar ikke Borgermestre og Raad tilligemed ham, eller Sandemænd m. v. skulde kiende i dem. — De Sager, som behandledes paa Ting, vare vel af temmelig forskiellig Art, men især var det dog nogle enkelte Slags, der udgjorde den langt overveiende Deel. Det var — af civile — deels de saakaldte Fordelinger til Fald, og især de egentlige Steldsager, ikke blot mod Indenbysmænd, men ogsaa, og det meget hyppigt, mod Bønder, og andre Udenbysmænd⁴⁵); deels de saakaldte Voldsværinger

⁴³) Andertiden, men selbent, lidt oftere i Protocollen for 1588 end i den for 1587, nævnes flere sigillantes end disse tre; Antallet stiger stundom til 7—8.

⁴⁴) De varlede hvert Aar; deres Navne, otte, anføres paa det første Blads anden Side i de to Protocoller fra 1587 og 1588; den øverste var Formanden. Under dem staaer „thill wargield“ og nævnes da 2 Navne; dette har jeg ikke kunnet finde Meningen af.

⁴⁵) Den første Tingdag i 1588 vare de især overmaade talrige; 6 lode hver fordele 1 Person; 2 hver 2; 2 hver 3; 1: 5; 1: 7; 2 hver

ved Sandemændene „for Vysætning“, hvorved, saavidt man kan see, Sammenhængen var den, at vedkommende Creditor lod sin udenbyes Debitor, der netop befandt sig i Byen, arrestere eller rettere gjorde Forbud mod hans Afreise, indtil Sagen havde været „for Tingsdom“; dette Forbud holdt Debitoren kun sjældent, ligesom han ikke heier mødte til den bestemte Tægtedag, paa hvilken da Creditoren fik ham, for Brud paa Forbudet, svoret Bold over ved Sandemændene, hvoraf resulterede, at langt stærkere Midler kunde anvendes imod ham end ellers⁴⁶). En anden særdeles hyppig Slags Sager vare om Slagsmaal og Drab, samt om Tyveri. Men desforuden forekomme naturligviis mange andre Arter, som vanskeligen lade sig i Korthed rubricere⁴⁷). Disse Forsamlinger holdtes ligeledes om Mandagen, og kun paa denne Dag, men i Reglen hver Uge; ifkun 4 til 5 Dage — hvoriblandt dog sandsynligviis Paaske, Pinte-Mandag o. s. v., — mangle i hvert af Aarene 1587 og 1588. — I øvrigt forekommer det mig, som Tinget ikke kan være holdt paa selve Raadhuset; den bestemte Modsatning i Inscriptionen paa de tvende forommeldte Slags Protocoller om Sager, der ere foretagne „paa Raadhuset“ og „paa Tinge“, tyder herpaa, og understøttes af mange andre Udtryk, der enkeltviis i sig selv vistnok ere ubetydelige, men dog samlede faae nogen Vægt⁴⁸). Om Fremgangs-

9; 2 hver 11; 2 hver 19; 1: 38; 1: 43; i Alt 187, alle eller de fleste udenbyes. Det Nærmere herom, ligesom om det øvrige Processuelle hører imidlertid ikke herhid.

⁴⁶) Stundom siges det udtrykkeligen, i Bogens Margen: at den Boldsvorne siden havde „talt Minde til Randers By for samme Bold“.

⁴⁷) Det er syndeligt, og tyder hen paa nogen Ufuldstændighed, at Anordninger og deslige næsten aldrig findes omtalte som Løste, og at Skiodninger og Dpbydelsler i alt Fald sjældent forekomme.

⁴⁸) I Haaborg omtales ogsaa Raadhuset og „Bytinget“ som liggende adskilte fra hinanden; see et Skiode af Ede April 1572 (Byenske Reg.

maaden ved selve „Justificationerne“, Forsamlinger svarende til dem ved de helsingørske „Retterting“, har jeg lige saa lidet fundet noget, som om de andre med Hensyn til Helsingør omhandlede Møder og Samlinger; dette beviser imidlertid ikke, at saadanne ikke have været brugelige i Randers og andensteds.

Af det ovenfor Anførte vil det tilstrækkeligen fremgaae, hvor forskellige de Forsamlinger, Øvrigheden holdt indbyrdes, eller i Forbindelse med Borgerne, vare i tvende danske Riobstæder, og der er tillige allerede antydet en Forskiel i Magistraternes Functioner, Forretningsmaade m. v., som flere Gange vil træde stærkere eller mere specielt frem i det Følgende. Jeg har ikke saadanne Data i Henseende til andre Riobstæder, som kunde oplyse de hidtil omhandlede Materier, ogsaa hvad dem angaaer.

1, 10—11) til Henrik Ransau paa en Gaard og Grund i Faaborg; denne laae „den østre Ende mod Raadhuset til et lille Stræde, som løber mellem Raadhuset og samme Eiendom — — — og paa (s: ved) den vestre Ende (af Grunden) ligger Bytinget op til Gavlen paa Huset, som nu staaer paa forestkøbne Grund“. Jvfr. og hvad Ribe angaaer *Terpagers Ripæ cimbricæ* S. 45, og *Galtens Ribes* Beskrivelse S. 66.